

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

X. és XI-dik füzet.

1871.

Október és November.

I.

A Nazarénusokról.

Midőn e folyóirat szerkesztőjének azon fölhívására, hogy e helyütt a nazarénusok felekezetét ismertetném meg, a legszivesebb készséggel azon ígéret mellett ajánlkoztam volt, mikép az ismertetést megelőzőleg köz- s különösen egyháztörténelmi érdekből e szekta magyarországi történetét megírni, — s ezt — ha lehetséges — egész bölcsőjéig kinyomozni fogom: távolról sem gondoltam, mily terhes kötelességet vállaltam, mily beválthatlan ígéretet tettem, és sejtelmem sem volt azon közöny és érdektelenségről, mik szándékom valósíthatásának akadályai leendének. — Az ország különböző vidékeire Pestről Ujvidék, s Nagy-Becskerekig, Debrecentől Lugosig, Szlavonia Haraszti községtől Kolozsvárig ötvennél több levelet küldöztem szét, részint oly tisztársaimhoz, kiknek lelkeszi körében e szekta mutatkozott, részint a történeti nyomozás kalauzául szolgálendő statisztikai adatokért hatósági személyekhez, sőt ez érdekből az országos statisztikai tanács elnökségnél is kérelmeztem, azonban — tisztelet és köszönet a néhány szíves kivételnek — sok s így az utóbb említett helyen is közönyt zárkózottságot s hidegséget tapasztaltam, s leveleim nagy részben válasznélkül maradtak. A tö-

redékes adatokból — miket kaptam — egészet alkotni, s így e szekta terjedési irányát biztosan kimutatni, s hazai történetét megírni, nem; — a felekezet bölcsője s az alapító egyéniségére következtetnem pedig még kevésbé lehetett. Hogy Schweizból származtak be honunkba: ez történeti tényként állott már előttem. De Schweiz nagy berek. Hol, kinél kérdezősködjem, hogy e felekezetnek valamely külföldivel rokonságát biztosan megállapíthassam? Vajon a mi Révésznek, s az angol Pattersonnak nem sikerült, fog-e az sikerülhetni nekem? A siker reményéről már már le mondtam, midőn Pacsér ifju és buzgó lelkésztől vett egy közleményben e szekta bölcsőjéül Strassburgot, alapítójául Fröhlich-et találtam megnevezve. Sietve siettem volna ekkor Strassburgba, de kapuit elállták előttem a Poroszok. A béke későn lőn megkötve. A harc-zaj elnémulását kelle várnom. Értesítést azonban innen — ha sokára is — csakugyan vettem. S bár ez is még előleges: elég mindazonáltal arra, hogy e szekta alkotójáról szólhassunk, s nazarénusainknak a külföldi egyik ismert felekezettel való rokonságát biztosan kimutathassuk.

Nem is késem továbbá az ismertetéssel, s e szekta történet-törredékének bemutatásával; fentartva magamnak, hogy a Strassburgból későbbben nyerendő tudósítás, s ennek folytán Schweizban, s ha szükséges lenne a külföld egyéb részeiben teendő tudakozódásom eredményét a magyar közönségnek tudomására jutathassam.

Nazarenusaink azzal kérkednek, hogy felekezetük alapítója 1830. év körül Fröhlich strassburgi német reform. lelkész lett volna, ki — szerintök — a keresztségszerzési ígék szószerinti magyarázata folytán azt tanította, hogy csak a hinni képes felnőtteket szabad, a kisdedeket pedig nem lehet megkeresztelni, és mivel eljárásában tanításához alkalmazkodott: a strassburgi egyház által hivatalától fölmentetett, mikor is tanának további hirdetésére Schweizba költözött által. Ez állítás lehet téves értesülésen alapuló, de lehet szándékos elferdítés is azon célból, hogy a kitünő állásu s képzettségű alapító nevének hangoztatása által a hódítás könnyebben eszközölhető legyen. A strassburgi német reform. egy-

ház konzistoriumának 80 éves agg elnöke igen tiszteletes Maeder urtól nyert előleges értesülésem folytán azon kellemes helyzetben vagyok, hogy a keletkezés helyére s az alapító hivatalos állására vonatkozó eme téves állítást kiigazíthatom.

„Bis es mir möglich werden wird — írja hozzám a nevezett ur — genauere Nachricht zu geben, bemerke ich Ihnen nur, das ich hier von Nazarenern nie habe reden hören, wohl aber von Fröhlich, der nie als Seelsorger der hiesigen Reformirten angestellt, und nie Geistlicher gewesen ist; — auch nicht von Strassburg nach der Schweiz gewandert, sondern aus der Schweiz sich nach Strassburg gewendet hat, wo es ihm gelungen ist viele köpfe zu verwirren.“

Nem volt hát Fröhlich strassburgi lelkész, sőt általában lelkész, sem volt, s tana hirdetésével nem itt, hanem Schweizban lépett fel először. Mi volt? hol kezdte meg munkálkodását? később talán sikerül kiderítenem.

A Fröhlich által megindított mozgalom élén a későbbi időben — a vett adatok szerint — egy Hackl nevű egyént találunk, ki térítési szándékkal egész Európát bejárta, s honunkban is általa lett ismeretessé e tan. Mikor jött Magyarországba, szorosán meg nem határozható, anyi azonban bizonyos, hogy Pesten már 1848 előtt találkozott e tannak hívói. — Itt keresztelte meg Hackl ki az országban maradt s később a pacséri gyülekezetben élt — a legelső hívőket: Notter Józsefet a pacséri gyülekezet templom atyját, Kalmár — eredeti nevén Krämer Istvánt a magyarországi nazarenizmus voltaképeni alapítóját, és Schmidt Pétert a hazai nazarénusok ez idő szerinti legfőbb püspökét vagy apostolát, kinek állandó lakhelye Pest.

1854-ig azonban nagyon gyenge hódítást tett e tan, s követői itt-ott, csak szórványosan mutatkoztak. Rendszeres terjedése és életre törekvése ez évtől s különösen azon időtől számítható, midőn a fentemlített Kalmár e tan apostolává avatta fel magát.

Kalmár Pacséron született, hol atyja gazdatiszt volt. Az elemi iskolát születése helyén, gymnasialis pályáját Baján a Ferenc rendűeknél végezte s e rend tagjává lett; s mint ilyen a bölcsészeti és hittudományi tanfolyamot hallgatta. De midőn már harmad éves

hittanhallgató volt? — miért? nem tudni, — a szerzetes rendet elhagyta.

Ezután jogász és színész volt. 1848-dik évben a bácskai táborban a szerbek ellen a kém szerepre vállalkozott, mit, mert a szerb nyelvet teljesen birja teljesíthetett, de hiven teljesített is. Az önvédelmi harc lezugása után egyik tudósítás szerint Bécs táján lappangott, míg haza toloncoltatott; másik tudósítás szerint pedig a magyar ügynek tett szolgálataiért az üldöző hatalom kezébe esett, s Pesten töltött fogságában ismerkedett meg a tannal, melynek, kiszabadulása után a legbuzgóbb terjesztője lett.

Először születés helyén Pacséron lépett föl, s innen mint központból terjedt az, előbb a szomszéd Ómorovicára, majd nagyobb körben Hegyesre, Feketicsre, Bajára, Kulára, Ó-Becsére, Moholyba, Petroveszellóra, Tiszaföldvárra, Szabadkára és Ujvidékre. Maga az apostol körüljárt faluról falura. A biblia s különösen az újtestamentom egyes részeit megható ékesszólással fejtegette. — Uton utfélen predikált. — A nép prófétának tartotta, s hallgatására tömegesen tódult. Előbb a kíváncsiság vezette őket, később hittek neki, s a ragaszkodást csak nevelte azon (ki tudná miből indokolható) epéskedés, melynek a papság ellen beszédeiben kifejezést adott. Munkálkodása az illetékes körökben eleinte úgy látszik — csak mosolyt vagy gúnyt keltett, vagy ha nem is, de kellő figyelemre méltatva nem lőn. Ellensúlyozási törekvésnek csak itt ott és csak kevés, óvó-rendszabályoknak pedig semmi nyoma.

Ez csak később a növekedő és fenyegető veszély láttára lőn alkalmazva. Ekkor Kalmár előbb rövid időre elzárattott — majd Bécsbe a tébolydába vitetett. Az apostol elzárattása azonban mind két esetben csak fokozta a ragaszkodást a személyhez és a tanhoz, ez utóbbihoz annyival inkább, mert Bácskában 1857 – 8. évben a sectáriusok ellen is megkezdődött a hatósági üldözés. A kényszer melylyel őket meggyőződéseiktől eltántorítani akarták nevelte számukat, kezdettek egy felől a martyrság koronájával dicsekedni, másfelől pedig térítési elvüket a legbuzgóbban megvalósítani törekedtek. A hatás nagymérvű ellenhatást szült.

Ekkor lépte át e tan a Dunát és Tiszát, s áradatként kezdett terjedni délnek és különösen északnak. Pest, Heves, Kis-Kunság

és Jászság, Torontál, Temes, Krassó, majd Csongrád, Arad, Békés és Bihar, az országnak talán minden megyéi, sőt a király-hágón-tuli részek is látták a Nazarénus térítőket. — Érdekes leendett ez áramlatot nyomon kísérni, s kimutatni, hogy a Bácskából, eddigi localisaltságából kiindult térítési mozgalom mint terjeszkedik polypkarként minden oldal felé.

Nem rajtam mult hogy e képet olvasóim előtt föl nem mutathatom, s az időt melyben e tan itt és amott föltűnt határozottan meg nem jelölhetem. Annyi bizonyos, hogy 1863. évig észak felé Pest, Kunság, Jászság és Heves megyén át már Borsod határáig terjedt. Ezen évben Hevesben, Kálban, Árokszálláson már tömegesebben voltak. E vidéken egy „Béla a tyafi“ néven ismert takácslegény volt e tan terjesztője, ki miután Heves megyéből kiutasított, hirszerint Amerikába költözött.

Békésbánáti reform. egyházmegyénkben — távolabbról adataim nincsennek, innen is csak hézagok — 1859. évben tűnt fel először e tan Torontál megyei Csávós községben Magyar-Ittebé filiájában, honnan az első Nazarénus család ittebei születésű nő tagja által, ki Temesvárott Pacséron ismerkedett meg e felekezettel, Ittebére is átlántáltatott, hol számok meg növekedvén 1869. évben egyik nazarénus háztelkén „gyülekezetházat“ építettek.

H.-M.-Vásárhelyre 1858-ban Tóth Ferenc ültette át Szabadkáról hol foglalkozása közben ezzel megismerkedett s Pacséron meg is keresztelkedett. De 1863. évig csak igen kis körben terjesztette az új tant. Ez évi november 14-kén érkezett ide meghívás folytán bizonyos Et h e i K á r o l y nevű, biharmegyei kis-pércsi születésű, rablógyilkosságért előbb 12 évi fogságot szenvedett lakatos legény, ki magát az é g k ü l d ö t t é n e k adta ki, ¹⁾ s beszédével az akkori szomorú időben vezeklésre különben is hajlandó kedélyekre nem csekély hatást tévén: alapította a vásárhelyi gyülekezetet. Számuk itt az utolsó nép összeírás szerint: 312. — Nagyobbyszerű gyülekezet-házok van.

Szegeden szintén 1858. évben kezdett tért foglalni e tan. Gyülekezet-házok van — számok nagy lehet.

¹⁾ Vasárnapi ujság 1866. 1. sz.

Makón 1865-ben tűntek föl. A tan idehozói h.-m.-vásárhelyi ácslegények voltak. Élőkre nem sokára bizonyos vásárhelyi születésű, makói lakos Lőkös József állott, ki azóta köztök az írás magyarázási tisztet teljesíti. Számuk az utolsó népszámlálás szerint 92. közkölségen vett magán ház szolgál gyülekezési helyökül. — Közelebbi időben a megyétől külön temető nyitásra nyertek engedélyt.

Szentes is körülbelől 5—6 év óta ismeri a Nazarénusokat — Gyülekezet házuk a most említett helyeken kívül tudtommal Pesten, Dusnokon, Omorovicán, Pacséron, Kulán, Fekete-hegyen, Petrowszellón, Ó-Becsén, Tisza-földváron, Hegyesen, Szabadkán, Moholyban és Ujvidéken van. Ez utóbbi helyen 3 pártra szakadtak. Az első gyűlöl minden társadalmi rendszert, a hivatalnokokat szükségtelennek tartja, az idvességet maga részére rezerválja; — a második már a kisedkeresztség szükségességét elismeri vagy gyermekeit keresztelés végett fölküldi de kereszt szülék nem jelennek meg a sákramentom feladásánál. — Végre a harmadik a kisedkeresztség mellé a tisztességes temetést is szükségesnek tartja, s az illető lelkész által mindkettőt önkényt végezteti. E három párt egymást felettébb gyűlöli és kárhoztatja.

Kuriozumként megemlítem végül, hogy folyó évben Kolozsvárott nem kevés szenszátiót gerjesztett bizonyos Brössel József nevű szabó. Ő azt hirdeté, hogy nazarénus és Isten küldötte, ki eljött, hogy a szenvedő népet megáldja és csodákat tegyen, — ajánlotta egyszersmind a hívőknek, hogy vegyék meg arcképét, mert e kép az embert szenvedéseiben vigasztalja s a nyomorból ki-segíti. Arcképei Erdély több városában nagy kelendőségnek örvendettek, míg végre Kolozsvárott elfogták Isten küldöttét, kinek már photographiái is csodahatásuak, — és hazatoloncozták. ¹⁾

A történeti vázlat kiegészítésére szükségesnek vélem még megemlíteni, mikép e mozgalom folytán — irányadó utasításért lehet több megyék is, de tudtommal Temes és a makói ref. egyház kérelme folytán Csanád fölterjesztéseket tettek a néhai nagy mélt.

¹⁾ Pesti napló. 1871. Január 11. esti lap 8. sz.

m. kir. helytartó tanácshoz. Ez utóbbi 1866. Junius 27-kén tette fölterjesztését, s november 27-kén 86,553. sz. a. válaszul kapta, azon évi október 25 kén 14,999. sz. a. Temes megyéhez intézett intimatum mássát, melynek rövid tartama szerint eltávoztatandó minden oly eljárás, mi a lelkiismeretre gyakorlott nyomás bélyegét viselné magán, — sajátságos tantéleik folytán netán felmerülő s a köztörvényekbe ütköző kihágásaik pedig, ha például a közhatóságnak ellenszegülnének sat. fenyítendők lesznek, nem mint a nazarénus, de mint a honpolgár kihágásai. —

Sajátságos találkozása a véletlennek, hogy nem csak maga e felekezet titkolódzó, hanem ilyenek kevés kivétellel azon lelkészek is, kiknek működési, és azon egyház felsőbbbségi közegek is melyeknek igazgatási körében e szekta mutatkozik. E rejtőzködés oka gyanítható, — sőt több helyütt a lelkész részéről indokolt is. Tudnék példát hozni arra, hogy a hivatalos jelentés a tény állással ellenkező; — sőt arra is, hogy az általános érdekű s több felől tett jelentés alapján egyházmegyei közgyűlés elé került ügy, egy és azon egyház neve alatt hozatik a zöld asztalra, mely az egyháztestén mutatkozó e sebet talán legnagyobb őszinteséggel fedezte föl.

Mi célja ez eljárásnak? nem keresem; — de azt állítani merem, hogy ily eljárás a leghatályosabb eszköz arra, hogy az említett, s általam hibának s kötelesség mulasztásnak kanonizálható rejtőzködés jogosultnak érezhesse magát.

Elhallgatod a valót, meg mentve van nimbusod. De eleget tettél-e órállói tisztednek? Nem a hallgatás, de a vigyázás kiáltás a lelki tanító kötelessége.

Én mint ezt fentebb, s már másutt is kijelentém — e felekezet nagyobb mérvű terjedése egyik okául, a nélkül hogy bár kit is kötelesség mulasztással vádolni akarnék azt tartom, hogy ez keletkezése idejében nem volt kellő figyelemre méltatva, sem fent, sem alatt, sem polgári sem egyházi téren. A törekvést kicsinyelték, agyon akarták hallgatni, s tenni csak akkor kezdettek, midőn a veszély ijesztő mérvben mutatkozott. S ekkor — mert egyik hiba a másikat vonzza — alkalmatlan eszközökhöz nyultak.

Teljes figyelem, kezdettől fogva szeretetteljes oktatás, s fölvi-

lágosítás a lelkészek részéről, kétségkívül üdvösebb óvszer, — a bepanaszolt felekezők iránti kimélyesebb elbánás pedig a politikai hatóságok részéről bizonyosan sikeresebb eredményű gyógy-mód leendett, mint ama nyomás és kényszer mit Szabadkán 1857 — 1858-ban a „Kreishauptmanok“ elnémitásukra alkalmazni jónak látták, s mit, — szerencsétlenségre! — e felekezők kizárólag a panaszkodó lelkészeknek róvtak fel, mintha ezek szabályozták volna a politikai hatóságok elbánását, s minek eredménye az lön, hogy a lelkészek iránti ellenszenv mit Kalmár hintegetni kezdett valóságos gyűlöletté vált, s szülte ezeknek nálok divó ama gyalázó címeit, miket alább fölemlitendek; és teljesen megsemmisítette azon befolyást, mi az igének erejével, annak igaz s tiszta hasogatóásával reájok gyakorolható lett volna. ¹⁾

Ma — sőt már régebb idő óta — a lelkészeknek „kikből az ördög beszél“ semmi befolyása nincs e fanatisált tömegre. Hatást reájok csak közvetve gyakorolhat, közvetlen érüklözés által az ügyet inkább veszélyezteti, s a sebet mérgesebbé teszi. A legteljesebb buzgóság s anyagi nyelv sem használ ha azt lelkész mutatja, s ezzel lelkész szól. Legyen példa, hogy midőn a dunamelléki superintendentia 1858-ban a kerület sok jeles lelkészei közül Sziládi Lászlót és Baksai Sándort, Pacsér-ra a Nazarénusok térítésére kiküldötte, ezek egyetlen egynél is csak legkisebke sikert is elérni, egyre is hatni képesek nem voltak, s midőn a szekta ottani főnökét hosszas és sikertelen vitatkozás után magok elől elbocsátották, az e jókivánattal vett Sziláditól búcsút: „vilá-gitsa fel a szentlélek édesem magát is.“

¹⁾ Teljesen osztjuk a tisztelt szerző véleményét. Kár volt a lelkész-társaknak és az illető egyházi hatóságoknak titkolódnai, rejtőzködni, midőn észrevették a nazarenizmus fekélyét az egyház testén. A nyílt őszinteség egyik feltétel az egyházi élet betegségeinek sikeres orvoslására nézve is. Vajha mindjárt kezdetben mindenütt felismertetett, megvizsgáltatott s az evangélium elvei szerint orvosoltatott volna a baj!

Principiis obsta, sero medicina paratur,

Cum mala per longas invaluere moras.

S im a lelkészi értekezleteknek, különösen az illető vidékeken, mily szép és hasznos tárgyuk lett volna már, annak részletes megvitatása és megállapítása, hogy miként kelljen bánni a nazarénusokkal.

Szerkesztő.

Átalában mondhatni, hogy Nazarénussal vitázni hálátlan, azokkal érvvel legyőzni lehetlen. Ha minden pozícióiból kiszorítottad, s többé ellenérvet már nem produkálhat: hallgat, vagy ennyit mond: „mi másképp hisszük.“ Találod neki mondani „ha vak vezet a vakot mindketten verembe esnek,“ savanyu mosolylyal adott felelet lesz „mi is úgy hisszük“ — s bizonyos lehetsz felőle, hogy akkor téged s azon felekezetet értette, melynek érdekében vele vitáztál.

A Nazarénizmus — bár a fővonásokban egyezik is vidékenként a terjesztő, vagy alapító egyénisége, ismeretei s nézete szerint többé vagy kevésbé eltérő alakban nyilatkozik. Rendtartásaik s viseletük, erkölcsi életükben sőt néhol a tanban is — különbözést észlelhetünk.

A gyülekezetbe föl vétel egy helyütt könnyebb, másutt meg van nehezítve, s némi gyermekes kötekedő formasággal van egybekötve, s ha végre már elhatároztatott, be meritik vagy megkeresztelik a bevettét, eme szavak kíséretében: most föliratott neved mennyben; bevétetted a kegyelembe, — eddigi bűneid eltöröltettek, — most már kimentél az állatok közül, és Isten fiává lettél egyszerre.“ A nők megkeresztelésénél nénik is vannak mindég jelen, míg a férfiak föl vételénél nő jelenléte nem szükséges. Hirszerint néhol a belépő 5 frtot és egy új bibliát kap, — másutt az erős atya fia k tőle ajándékot várnak.

A gyülekezet tagjai között megkülönböztetések és rangfokozatok vannak. Megkülönböztetésül:

1. Gyenge barát
2. Erős barát
3. Gyenge atyafi
4. Erős atyafi címek szolgálnak.

Urvacsorával csak ez utóbbiak élnek (ha ugyan élnek?) ezek közül állítattnak elő az ugynevezhető officialisok, rangfokozatosok: p. o. 1., énekesek, 2., tanítók, 3., evangyelisták, 4., vének, 5., püspökök, kik rangjokban egy felsőbb püspök által erősítettnek meg. Ezek igazgatják a gyülekezetet, és pedig mormon-

féle abszolút hatalommal és teljes önkénnyel. Ezeknek sok kiváltságuk van; bort ihatnak, vendégségbe nem felekezetbéliékhez is elmehetnek, a biblián kívül más könyvet is olvashatnak, s ha viseletük által botránkozást okoznának: bűnszerző nálok a sá t á n, míg a gyengébbeknél a bűn oka mindég maga az egyén. Ezeknek hibáit fölemlegetni nem szabad, ők „facile secum redeunt in gratiam;” — a gyengébb atyafiak pedig vezekelni tartoznak, s mint a „sérültek” fegyelem alá vonatnak.

Isteni tiszteletre, a helyi körülményekhezképest hetenként kétszer háromszor gyűlnek össze. Szoros értelemben vett ünnepeik nincsenek, a vásárnapot is nem azért ülik meg mintha erre parancsolat volna az új szövetségben, hanem hogy míg más felekezetek testies ünnepet ülnék, addig a Krisztusnak bűnből megtért hivei és tanítványai.....épületes oktatás mellett az urnak szolgálatában foglalkozzanak. ¹⁾ Isteni tiszteletük éneklés- könyörgés és írásmagyarázatból áll. Az uri imát nem szokták külön felmondani. — Imádkozás közben letérdelnek. Az írás magyarázás tisztét néhol mint a Qäckereknél a szent lélektől ihletett, néhol a gyülekezettől e tiszttel felruházott kiválóbb képességű egy vagy több tag teljesíti. Az írást egyedül ők értik helyesen — s ennek minden tétele egyenesen és egyedül nekik s rólok van mondva. Ők a megtérés által a halálból föltámadottak. S ezért hivatkozva Mát. 22. 30. versére a házasságot ezelőtt 10 évvel magok között, mint már feltámadottak között eltörölték mi egy pacséri ifjut állatfertőzés bűnébe ejtett, s oka lehetett egyszersmind mindazon még mindig felszinen lebegő vélelemnek, hogy közöttük nők közösség uralkodik.

A házasságra lépés a gyülekezet vénei előtt bejelentetik, s ezek megegyezésével köttetik. Egyszeri kihirdetés után a párok kölcsönös vonzalmukról a gyülekezet előtt vallomást, s néhány szóban fogadást nem esküf tesznek, egy tag könyörgésben áldást kíván reájok, s a házasság megkötöttnek nyilvánítatik.

Ujabb időben Omorovicán a belépni kívánótól követelik, hogy házastársát magával vigye, s ha ezt nem teheti: válják el s

¹⁾ A Krisztusban hívó gyülekezet ism. 32. lap.

lépjen igaz-hivővel új házasságra. Mit rendel a törvény? arra nem ügyelnek. Az ő országuk nem a világból való.

A Nazarénus külsőjéről felismerhető. Ő alázatosságot negélyez, s ennek kitüntetésére alácsüggesztett fővel jár. Haja rövidre van nyírva. Szemjárása bágyadt méla, hogy ne mondjam bárgyú. Járása kimért, arca komoly sőt zord, csaknem visszasztító; semmi élénkség semmi elevenség. — Ruházkodásukban a kezdetleges egyszerűségtől már nagyon elérték, sőt a Bácskában a divat és fényűzés zászlóvivőivé váltak.

Hitfeleiket testvéreknek a tyafiaknak nevezik. Levelezéseikben szerelmes atyafi, szerelmes néni, szerelmes barát és barátné címzéseket használnak. Kezdetben megkísérlették a nagyon közösséget gyakorlatilag érvényesíteni — s gyakorolták is addig még néhány vagyonos igazhívő tönkre nem jutott. Egy-mást: „áldjon meg az ur“ 4. Móz. 6. 24. — szavakkal üdvözik. Kezdetben Makón, a másik hitűeket nem köszöntötték most már igen.

Gyermekeiket csak irni, olvasni s számolni tanítatják, más tudomány az „ördög műve.“ — Némelyek a tanítást teljesen mellőzik: „majd megtanítja az ur“ — mondják.

Orvost soha nem hivatnak. „Az ur a legjobb orvos, ő meggyógyít, ha életem kedves.“ — Fatalisták.

Theurgiában — imájok csodatevő erejében hisznek. S. F. a mérges sertés lábát imájával akarta megkötnözni. Rajongásaikban e bizonyos S. F.-ről saját nyilatkozata után azt állítják társai, hogy színről színre látta Istent, s már annyira kitanult, hogy többé Istentől sem taníttatik. ¹⁾

Egyébiránt Makón s ugyhiszem másutt is vannak többen olyanok kik testben elragadtattak már a harmadik évig! A felekezet tagjai között felmerült peres ügyeket a vének intézik. Sőt másokkal sem volna szabad világi bíró előtt perelniök; azonban biz ők is csak igénybe veszik az ügyvédek segélyét. — Irják rólok azt is, hogy a

¹⁾ A nazarenusok ismertetése. Párbeszéd egy nazarenus és nem nazarenus között. Turócy Endre, omorovicaí ref. segéd lelkésztől. Pest 1859. 31 lap.

politikai élet izgalmai iránt nem mutatnak érdeklődést. Ez sincs így mindenütt. Maros-Vásárhelyt az idén követjelöltet állítottak.

A b o r s egyéb részegítő ital és d o h á n y használatát tiltják Városunkban volt eset, hogy egy egyénnek, ki hozzájuk áttérni azért nem akart mert a bort és pipát elhagyni kedve nem volt, ezek élvezetét azon ígérettel engedték meg, hogy e bűnbocsánatért ők is imádkozni fognak Istennek. Kalmár az alapító pedig pipázott tiz más helyett, s bizony a bort is megitta. ¹⁾

Mondják: nem alkusznak, szó tartók s nem káromkodnak. Ez állítást csak erős óvakodással s fentartással fogadjuk. Ha külön érzelmű ismertetőik által felhozott példákat szembe-állítjuk, s ezzel helyi tapasztalatunkat társítjuk, azt kell hinnünk s állítanunk, hogy ők is csak emberek; a szó nálok sem mindég készpénz — s az ajak és nyelv csak gyarló emberé. Hogy tettetőik is találkoznak közöttök, s hogy sziveik s tetteikben az evangyéliomi szeretet egyenes parancsával ellentétes indulat is nyilatkozik, ezt a javukra elfogult ismertetőik is bevallják.

Ü z é r k e d n i ö k kereskedést folytatniok nem volna szabad. Pacséron volt eset, hogy az áttérni akarók elé ezen alternatíva állítatott „kereskedő vagy Nazarénus.“ Makón itt is eltérés tapasztalható — itt van köztök kupec, korcsmáros, kereskedést pedig magok állítottak.

Rendszeres hittanról a nazarenusoknál szó sem lehet. És azon dogmai tételek, mik „a Krisztusban hívő gyülekezet rendtartásainak ismertetése“ című füzetben s a Pesti napló 1870. évi folyam 113 és 114. számában olvasható „a Nazarenusokról négy cikk“ feliratú tárcacikkben előadvák, inkább az ismertető és közlő, mint a felekezet öntudatában léteznek ily rendszerben. ²⁾ Köztök még eddig nem volt senki, ki a rendszerezésre hivatással birt volna. De mivel kedvező ismertetőik szerint inkább a keresz-

¹⁾ Vasárn. ujság 1870. évi folyam 32. szám.

²⁾ Lehetetlen meg nem jegyezni, hogy e hivatolt füzet és közlemény között oly nagy rokonság van, mikép vagy a szerző azonosságát kell megállapítani, vagy azt állítani, hogy a „Négy cikk“ írója a Nazarénusok ügyeit nem az alföldön, hanem az említett füzetből tanulmányozta.

tyén vallás gyakorlati oldalára kívánják figyelmöket fordítani, s keresztény hitüket életük milyenségével kimutatni: a hittan rendszerbe öntésével nem is igen törődnek. Ezért csak is olyan tantételeiket említem föl, miknek közöttük érvénybenlétét viseletük cselekedeteik s eljárásukból elvonni lehet, felemlitem pedig minden észrevétel s bírálat nélkül, mint ez egy ismertetőhöz illik.

Felekezetüket szentek társaságának, magukat szenteknek tartják. Egyedül ők a jók, igazak. Isten választottai, Krisztus országa örökösei; másokat bűnben élőknek, Istentől megvettetteknek tartanak, kik az örök életnek részesei nem lehetnek. Vannak, kik az idvezülést a felekezetükön kívül állókra nézve sem tartják lehetetlennek, — de az idvesség ajtaját a papok előtt — ezek is feltétlenül bezárják.

A kisdetek keresztségét megvetik. A keresztséget a tanításnak kell — mondják — megelőzni, s minthogy a kisdeteket tanítani még nem lehet: megkeresztelni sem kell. A felnőtteket s hozzájuk áttérteket bementik. Kivételes esetben a viznek főreöntése is elegendő. Minden igazhitű férfi keresztelhet; nő: nem.

Az urvacsorát — ismértetőik szerint — a reformált egyház eljárása szerint osztják, de csak az erős atyafiaknak. A keresztség — tanítják a hívők, az ur vacsora a szentek számára rendeltetett. Makón az urvacsorával nem élnek, s azt „mert bélsárrá válik és az árnyékszékre vettetik haszonnélkülinek“ tartják, s hitfeleinkről midőn a szent vacsora osztása után hazatérnek, gunyosan azt szokták mondani: jőnek a moslékról.

Eskütsóha nem tesznek, sem a házasság kötésnél, sem tanuskodásnál, sem zászló alá.

A polgári hatóságot — magokra nézve mint szentek — sükségtelennek; az egyházi felsőséget pedig általában eltörlendőnek tartják. A lelkészeket a nép hereámitónak, a kegyelem eszközeivel kapsi vásárt űzőknek, Isten fia megfeszítőinek, s az ördög trombitájának nevezik, kik mindent fizetésért végeznek, s kikből az ördög beszél, hogy az embereket elámítsa.

Halottjaikat legnagyobb egyszerűséggel a száanalom és megindulás legkissebb jele nélkül festetlen koporsóba helyezve te-

metik el. A sirással — mondják — Isten van meg sértve, ki az elhaltat magához hívta.

A keresztyén felekezetek templomát bálházának, kőkoporsónak nevezik. Csak erőszakkal lehetne őket oda bekényszeríteni.

Az adófizetés iránt ellenszenvet nyilvánítanak, azon fenntebb említett okon, hogy nékiek polgári hatóságra szükségök nincsen. De a közadót még eddig nem tagadták meg.

Katonáskodni nem akarnak, fegyvert nem fognak. Biró Pál ¹⁾ hoz fel egy esetet, hogy három nazarénus ifju közül egy agyon lövetett, kettő a sok botozás miatt elhalt, de utolsó percig állhatatosok maradtak elvükhöz. Hogy az állam kormányzóí ez elv miatt az államot fenyegető veszélyt komoly figyelemre méltatták, bizonyága ennek az 1870. október 29-kén kelt hadügyminiszteri rendelet, melynek szigorú foganosítására b. G a b l e n z budai főhadparancsnok komolyan figyelmeztette az idén a csapatparancsnokokat: „mert több eset fordult elő arra, hogy a tartalékba áttett katonák a nazarenus felekezethez csatlakozva a fegyver alá szolítás kötelezettségét kikerülni akarták, s a zászló alá megjelenni vonakodtak.“

Az utolsó időt közelinek tartják, s e g y a n í t á s az élénkebb képzeletűekben bizony rajongássá s ábrándozássá élénkült. ²⁾

A bibliát tartják egyedül szükséges könyv és tudomány-nak. Ezenkívül minden más könyv és tudomány az ö r d ö g műve és hiábavalóság. A hit szabályzója egyedül az újtestamentom; s bár az ótestamentom isteni eredetét is elismerik, azt még is csak épületes olvasmányúl s az újtestamentom felvilágosító segélyül tekintik.

A téritési kötelességet valóságos dogmának tartják, s azt a legnagyobb hévvel és buzgósággal teljesítik is, minek sikerét nem kis mértékben megkönyítették magukra nézve az által, hogy a jutalom szolgálként felmutatott lelkészekről a fennebb idézett címekkel a hallgatók bizalmát s szeretetét elfordítani igyekeznek.

¹⁾ Vasárnapi ujság 1870. 31. sz.

²⁾ A Krisztusban hívő gyülekezet rendt. ismert 20. lap.

Imé e tanok: saját felekezetük s a tagok szentsége — a kisdedek keresztségének megvetése, a felnőttek s áttértek bemerítése; a rajongási hajlam az urvacsora megutálása az eskütétel megtagadása a polgári felsőség felőli nézet az adófizetés s katonai szolgálattól való vonakodás: nyilván anabaptista tanok, s a mennoniták az anabaptisták egy szektájának — ismert négy tételére vihetők vissza.

Hitem szerint tehát jogosulva vagyok arra, hogy mit másutt csak vélelemként nyilvánítottam, itt határozottan kimondjam, mikép a magyarországi Nazarénusok valóságos Anabaptisták. Erős okom van ezt tenni. — Fröhlich volt alapítójok. Róla pedig azt írja hozzám a fentebb tisztelettel említett Maeder ur „Fröhlich war Wiedertäufer und strenger Syncretist.“ E biztos tudomás után. „Népszerű egyházi beszédeimben nyilvánított véleményemet módosítanom kell annyiban, hogy nem a Nazarenus vagy Nazireus¹⁾ név mellé vallásos rendszert, hanem a régismert vallásos rendszer mellé kellett nekik, valami oly közönyös nevet keresni, melynek leple alatt Magyarhonban békén maradhatnának. Tudva van ugyanis e füzetek olvasói előtt, mikép az Anabaptisták kik Bod szerint 1622. évben jöttek be Morvaországból Erdélybe, s innét Magyarországra is elterjedve „fekete Németeknek“ s „új keresztyéneknek“ neveztettek, 1761. évben a két Magyar hazából kitiltattak. Sőt már az 1548. XI. s 1556. XXVI. törvénycikkek határozottan kitiltják őket az országból; hogy azonban mindamellett is maradtak az országban, azt az 1578. II. s 1595. X. törvénycikkek mutatják, amelyek az anabaptisták által fizetendő takásákról szólnak. Anyi azonban bizonyos, hogy az anabaptistáknak törvény által biztosított szabad vallásgyakorlatuk hazánkban sohasem vőlt.

Korunk a vallásos mozgalom, s különösen az anabaptismus terjedése korszakának lenne nevezhető. Nem oly rég közlőtte a „Golos“ mikép a Moszkvai kormányzóságban a felekezetiség any-

¹⁾ Ismertető emberi gyarlóságból e felekezet Nazireus nevére vonatkozó nézetét fentartja, s e nevet jogosultnak hiszi, de mert „verba valent usu sicut nummi“ kénytelen a közönségesen elfogadott Nazarénus nevet használni.

nyira elterjedt, hogy alig van falu, melyben 5 — 6 különféle s egymástól szorosan elkülönített vallásfelekezet nem élne, melyek őrző tanokban és félszeg szokásokban különböznek egymástól. A legerterjedtebb pedig az anabaptisták szektája, mely azonban a nyugot-európai anabaptistákétól több lényeges pontokban eltér. Elveti ugyan a kisedek keresztelését, de a nőtlenséget fő dogmául tekinti s a gyermekeket tisztátalanoknak tartja, szülei gondoskodás és nevelés nélkül hagyja, azért így ezek legnagyobb részt ifjúkorukban elvesznek, vagy csavargókká és gazemberekké válnak.“

Az Anabaptista tan egy fattyú hajtásnak tarthatjuk a periodowji = haladónők nevet viselő szektát is Oroszországban melynek tagjai a házasságot csak addig tartják magukra nézve kötelezőnek, míg ennek viszonyát kellemesnek találják.

Hátra van még, hogy szóljunk azon kormányi rendelkezésről mely a Nazarénismus nagyobb mérvű szaporodását okozta s inszolenziáját fokozta, s megemlítsünk egy pár a kormányi rendelkezést is tulszárnyaló, vagy tulszárnyalni akaró hatósági intézkedést.

1868. augusztus 28. 12548. sz. a. kultusminiszter, Sollarich József pesti cipész folyamodása alkalmából egy rendeletet menesztett Pestváros közönségéhez, s ennek másolatát később 1869. jul. 30. 8432. sz. a. leiratával szabályozó utasításul az ország minden közhatóságainak s az egyházi felsőségnek is megküldötte, melyben annak előrebocsátása mellett, hogy a nazarénus felekezet nem tartozik a törvényesen bevett felekezetek közé, törvényeink pedig csak az ilyeneknek engednek jogokat, kijelenti, mikép az anyakönyvek vezetését a nazarenusokra nem bízhatja; azonban mert a kormány a lelkiismereten uralkodni nem akar, felmenti ezeket azon kötelesség alól, hogy halottjaikat, szülötteiket, valamely vallásfelekezet papjánál magok bejelentésük. De mert e bejelentésnek status érdekéből mégis meg kell történni, meghagyja Pestnek, s az ország minden hatóságainak, hogy jelöljék ki a közeget, illetőleg közegeket, melyeknél a jelentéseket az erről értesítendő nazarenusok megtenni, e közegek pedig minden esetet azon felekezet, lel-

készének, melyhez előbb a nazarénus tartozott anyakönyvezés végett hivatalosan átteni kötelesek.

E rendelet nyilvánossáttétele után kezdettek nagyobb mérvben szaporodni, sőt insolenskedni. — Ez idő óta, mint azt a Prot. egyh. és isk. lap 1870. évi folyama 18. számában: „Még egyszer a naziréusokról“ című Sz. m. i. r. l. (Szöllősi makói ref. lelkész) betűkkel alájegyzett cikkemben is megjegyzém, teljes vallásszabadsággal dicsekednek. — E rendelet a lelkiösmeret szabadságát hangsúlyozva, jogot ad egy még törvényesen be nem vett felekezetnek, holott maga a miniszter elősmeri, hogy jogot csak törvényeink, és csak bevett vallásfelekezeteknek engednek. S midőn hát ő mégis ezt teszi: hatósági körén túllép, s a törvényhozás jogába avatkozik. Ezért a miniszterium részéről korrekt eljárás az lenngett, ha a lelkiösmeret szabadságára való tekintetből szükségessé vált s általunk is helyeselt ez intézkedését a törvényhozás által mielőbb szanktionáltatja. De im három év mult el azóta, és még semmisem történik, miből a törvényhozást megelőző s így törvényen kívüli eme lépés helyrehozatni céloztatnék, pedig nagy igazság az, mit Ghyci Kálmán nem oly rég az országgyűlésen mondott: „mióta ez ország fenáll, egy egyházi kormányzat sem létesült az országgyűlés előleges jóváhagyása nélkül, és mindaddig mig e hazában teljes általános vallásszabadság nem lesz a anélkül nem is létesülhet, épen úgy mint az országgyűlés előleges megegyezése nélkül új vallás nem vétethetik be.“

Az említett miniszteri rendeletre vonatkozólag, a tiszántúli ref. superintendentia 1869. évi 243. sz. a. határozatával kijelenti, mikép a miniszteri leiratban foglalt ama felhívásnak, miszerént a lelkészek odaútasíttatnának, hogy a nazarénusok szülöttjeit és halottait az illető anyakönyvekbe szabályszerűleg írják be, eleget nem tehet, s addig, mig a törvényhozás ez ügyben intézkedni fog, elégnék tartja a polgári hatóságoknál történt bejegyzést.“ Arra azonban, hogy az ügy a törvényhozás intézkedésének tárgyává tétessék, lépést sem a nevezett, sem más superintendentia — tudtommal — nem tett. S ez vólt az ok, mi a makói ref. egyházi tanácsot arra birta, hogy 1870. april 24. 165. sz. a. határozatával egy a nazarénus ügyet nyílt őszinteséggel vázoló fölterjesztést te-

gyen a békésbáráti ref. egyházmegye buzgó esperese nt. Hajnal Ábel urhoz, fölkérván őt — mire előre is ígérkezett — mikép ennek alapján a superintendentiális közgyűlésen odahatni sziveskedjék, hogy az onnét megindítandó kérelem folytán ez ügy valahára a törvényhozás által rendeztessék. De fölterjesztésünknek nem lett az a szerencsége, hogy a superint. zöldasztalára is eljuthatott volna, mert mint esperes urunk jelenté, a nt. esperesikar nem tartotta idő- s célszerűnek az ez ügyben teendő föllépést. A nt. esperesikar indokait nem ösmerjük, de az elútasítást csak fájlalni tudjuk, ¹⁾ és ha szavunknak van s lehet némi hatása, a derék Szűcs István-

¹⁾ Hogy az esperesti kar mi okon nem látta tárgyalhatónak a maki fölterjesztést, előttem ösmeretlen; de hiszem, hogy az esperest urakat a legjobb akarat vezérelte. Tisztelt szerzőnkkel azonban én is tökéletesen egyetértek abban, hogy a nazarénusok ügyében magának a törvényhozásnak kellene már intézkedni, és pedig a szükséges előzmények után, minél nyomosabban. Meg kellene nevezetesen tudni biztosan és hitelesen, hogy miben áll tehát a nazarénusok tana, és mik annak gyümölcsei. Erre az állam, már csak az eddigi adatok alapján is indítatva érezhetné magát, mert e kezünk alatti ügyértő és alapos ismertetés alábbi pontjai szerint is nyilván van, hogy a nazarénizmus, eddig ösmert elvei és tényei szerint legalább, a társadalmi jórendet és békét nem egy ponton veszélyeztetni. Nagy tévedés lenne a mi nazarénusainkat a külföldi mennonitákkal, baptistákkal s anabaptistákkal teljesen egyezőeknek tartani. Igaz, hogy lényegökben anabaptistáknak mondhatók, de már Maeder igenhelyesen figyelmeztet, hogy Fröhlich nagyon szerette a különbféle felekezeti vallásos nézeteket sat. összevissza vegyíteni, zürni zavarni. A mi nazarénusaink, szerzőnk itt közlött ösmertetése szerint alantabb fokon állanak és vészesebbek mint a XVI-dik századi anabaptisták. Művelt országban, értelmes nép között nem nagy jövődjök lenne ugyan; de nálunk fájdalom! a nép legalsó osztályában, még sok vidéken tehetnek hódítást és pusztítást, s így egészen tétlenül nézni őket, mégis kár. A lelkiösmeret és vallásszabadságnak s felekezetek szabad alakulhatásának én is őszinte barátja vagyok; de azt hiszem, hogy mihelyest a vallásból vagy felekezeti életből folyó oly tények merülnek fel, amelyek az állami jórendet és békét fenyegetik, ott az állam némán nem maradhat. Az északamériai egyesült államok, már csak türelmesek és liberálisok a vallás dolgában; de azért mégsem türük pl. a mormonokat. Nálunk pedig valóban különös, hogy a mostani magyar állam és államkormány egynémely dolgokban, pl. népiskolák ügyében tulzó, kicsinykedő s szükségtelen, de azért igenkölséges felügyeletet állapított meg és gyakorol: de a nazarénusokról gyökeres tudomást venni sehogyssem akar. A derék angol Patterson azt írja egy helyütt, *The Magyars* című művében, hogy a magyarok, természetesen a műveltek, a csömörtelig szeretik emlegetni, hogy Magyarorszában mily nagy tolerantzia van a vallás dolgában; Patterson szerint azonban, ez az egész türelmes-

nal ¹⁾ kérve kérjük az egyház kormányán ülő férfiakat, ne kicsinyeljék ezen ügyet, s vegyék jól figyelembe, mikép e felekezet keletkezése az egyházi s társadalmi intézményekben valami rothadásszerűt jelez.

A nazarénusok ügyében a miniszterium példája után két megye — Pest és Csanád intézkedéséről van tudomásunk.

Pest 1870. szept. 2-kán a Duskokon a róm. kath. vallásból kitért, magát nazarénusnak valló s párbért fizetni nem akaró 156 család ügyében azt határozta: hogy kik a formászerű kilépést a r. kath. egyházból igazolják, párbért fizetni nem kötelesek. A dolog érdeme ellen semmi észrevételünk. Csak a kilépés szóra teszünk észrevételt. Kilépés a fenforgó értelemben, csak a teljes és korlátlan vallásszabadság hazájában lehető, Honunkban pedig ez még nincsen. Itt a törvény áttérést ösmer, és pedig csak bevett felekezetek között. A törvényt az opportunitásnak feláldozni soha nem szabad.

Ugyancsak Pest folyó évi márt- 22-kén a nazarénus módon kötött házasságok s ezekből származott gyermekek állása fölött határozott, s elveté azon sokak által pártolt indítványt, hogy az ilyen házasságok s gyermekek törvényesekül ismertessenek el. S hogy e megye a nazarénismusból az államra hárulható veszélyt is ösmeri, következtetni merjük abból, hogy az előbb említett esetben a teljes vallásszabadság kimondása ügyében a kormányhoz, ez utóbbiban pedig ezen sürgős vallási kérdés mielőbbi megoldása iránt a törvényhozáshoz föllíratot intézni határozott.

Csanádmegye pedig f. évi július 15-kén a „Maros“ tudósítása szerint — szabadelvűségéhez következetesen a vallási türelemnek ismét tanuságát adá, midőn a lelki ösmeret és meggyőződés szabadságát látszólag sem akarja korlátozni s a Lőkös József által saját birtokából a nazarénus fe-

ség vagy liberalizmus nem egyéb mint indifferentizmus! S vajjon nincs-e Pattersonnak igazsága? Pedig az indifferentizmus egyik igen veszélyes betegség az egyház és társadalom életében. Szerkesztő.

¹⁾ Debrecen város történelme I. köt. 14. lap.

lekezet számára ajándékozott területnek temetőhelyül leendő használatba vételét megengedte, s Makó városának ez érdemben azon indokon, mert a nazarénus nem törvényesen bevett felekezet házában tagadólag hozott határozatát feloldotta.¹⁾

Csanád e határozatára csak anyit mondunk Beöthyvel Pest alispánjával: „amit a törvény nem ösmer, azt a megyének sem szabad ösmerni,” és hogy a lelkiösmereti kényszer eltávoztatása, és a jogadás között végzetlen nagy különbség van. — Csanád pedig jogot adott, mire a miniszter sem érezhette magát hivatottnak.

A „Maros“ hangzatos szavaira pedig, melyekről teljességgel, nem gondolhatjuk, hogy azok a megye határozat indokául is szolgálának, kijelentjük, hogy nem hihetjük, mikép a megye közönsége szabadelvűségnek tartaná azt, ha határozatával a törvényhozás fölé emelkedik. Hisz ez bűn a szabadelvűség ellen, épen a szabadelvűség nevében. És vajjon a lelkiösmeret és meggyőződés szabadságát korlátozta volna-e a határozat, melylyel a köztemetők további közös használatára útasittatik a felfolyamodó szekta? s volt é s van-e felekezet Makón, mely a nazarénus halottak eltemetését temetőjébe megengedni nem akarta, s így türelmetlenséget mutatott volna? Vagy véli tán a Maros, mikép Csanádnak kötelessége a nazarénus türelmetlenség lába alá pockot rakni? — s hiszi, hogy e megye hivatva lett volna dogmaként kimondani, mikép a nazarénusok lelkiösmeret és meggyőződés szabadsága van korlátozva azáltal, ha a szentek teste, a bűnösök és elkárhozandók porladó tetemeivel egy temetőben nyugszik?

A nazarénizmusnak az állam, egyház és társadalom irányában eddig tapasztalt hatásait Pacsér lelkésze t. Dömötör Károly úrral, röviden a következő pontok alá vonhatjuk:

1. Törvénytelen házasság, s gyermekek.
2. Fegyveres honvédelem elvi ellenzése, nem katonáskodás.
3. Tudomány és iskolai művelődés megvetése.

¹⁾ Maros 1871. 25. sz.

4. Polgári és társadalmi művelődés iránti idegenkedés.
5. Polgári és politikai jogok iránti közönyösség.
6. Más felekezetek megvetése.

7. Szülöttek, halottak anyakönyv nélkül maradása. — Hogy pedig a nazarénizmusnak ezen hatásai állam, egyház és társadalomra nézve mily károsok, csak onnét is megtetszik, mert ők ma már nem elégednek meg a vallásnak csupán mint egyedül lelkiösmeret dolgának, mint kultusznak felfogásával, művelésével, terjesztésével: de sőt a fentebbiekre már nyilván is agitálnak. A polgári társaságot elveik szerint feleslegesnek, csak oly malum inevitabilenek tartják, mely előtt csak egyedül a kényszernek hajolnak meg, szóval teljes társadalmi independentismusra törekednek. A pozitív egyházi felekezetekre pedig mily káros hatással legyenek, mutatja, hogy egyebet ne említsünk a vad házasságoknak a népnél szaporodása, a törvényes házasságoknak ellenben gyérülése; továbbá a felekezetek között a templomok, egyházkormányzat szükségtelen vóltának, s a nem fizetés, nem adózás elvének terjesztése, s mindezáltal az erre egyébként is hajlandó népnél akaratlanul is egy kis csendes anarchia lassu előkészítése.

A baj megvan. Ignorálni többé nem lehet. — Gyökeres gyógymódot kell alkalmazni. — Mi legyen ez? Meghatározni s a követendő irányt az egyházfők és a törvényhozás elé írni magunkat hivatottnak és képesnek nem érezzük, de nem is érezhetjük részint azért, mert e helyütt pusztá ismertetésre vállalkoztunk, részint azért, hogy a fenyegető veszély fölmutatása, s az alkalmazható eljárás jelzése által állásunknál fogva magunkat az elfoglultság gyanujának ki ne tegyük. A gyógymódot úgy, mint az irányt, — hisszük — megtalálandja az egyházfők és törvényhozók bölcsesége. Óhajtandó, hogy e nem épen amabilis confusio mielőbb véget érjen.¹⁾ S míg felsőbb intézkedés folytán ez megtörténhetnék, ne-

¹⁾ Valóban óhajtandó mind az állam, mind a tudomány és igazság érdekében. Óhajtandó, hogy a kormány tegye meg azt, amit magányegyenek nem tehetnek, t. i. a leghitelesebben és legszigorubbán konstatírozassa a nazarénusok kérdéses tényeit és azt, hogy ezen tények valóban vallási s erkölcsi elveikből származnak-e, s ezek folytán hozassa

künk lelkeseknek kötelességünk, hogy az egyház és hivek közötti viszonyt a legmelegebben ápolni, tisztünket a leghivebben betölteni, egyházi beszédeinkben valósággal tanítani, — és szóval s tettel példát adni igyekezzünk.

Ugy segítsen minket Isten, a kegyelemnek Istene és atyja!

Szóllósi Antal,

a makói reform. egyház egyik lelkesze.

II.

Mutatvány gymnáziumi paedagógikából.

23. §. A vallás hatása.

Aminek az emberre nézve tudományban és életben becse van, az mind a vallásból buzog, mint legtisztább forrásból, és abba ömlik vissza, mint szent tengerbe. Nincs semmi igaz, semmi szép, semmi jó, mi eredetét nem a vallásból venné, minek ereje és megszenteltetése nem a vallás szellemében volna. A vallás az Istennel

világosságra vóltaképen és igazán, hogy micsoda tehát az a nazarénizmus. Eddigelé még, egymástól nagyon eltérő nézetek merültek fel a nazarénusokról. 1868-ban a híres Times, mondhatni magasztalással szól felőlök, azt mondja nev. hogy azok csendes, békét szerető, szorgalmas és józanéletű emberek. Hitők forrása és sinór mértéke egyedül a biblia, melyet szorgalmasan olvasnak. Vallásos nézeteik sok tekintetben egyeznek a puritánokéval, a quákkerekével és a testvéri gyülekezetével. Magokat keresztyéneknek vagy Krisztushitűeknek szeretik nevezni. Isteni tiszteletök igen egyszerű, egyházi fegyelmök szigorú. sat. sat. Egy időben, a már tisztelve említett Patterson ur tüzetesen tudakozódván tőlem a nazarénusok mivólta felől, én, az előttem akkor ösmeretes adatok alapján, a Helvétziában Lausanneban is található darbystákhhoz vagy plymouth testvérekhez találtam őket hasonlóknak; Patterson ur idézett művében egy-két pontban a quákkerekkel való egyezésöket emeli ki s egyúttal felhozza, hogy Tayler angol író a Theological Review-ban az unitáriusokkal rokonszenvezőknek mondja őket s hihetőnek tartja, hogy azokkal egyesülni fognak. Ilyen véleményt én is többször hallottam hazánkban; a későbbben tudomásomra jutott adatokból azonban, meggyőződtem afelől, amit jeles cikkünk is vall, hogy t. i. a nazarénusok lényegökben nem egyebek mint a baptisták; lényegökben mondom, mert hogy egyes csekélyebb dolgokban Isten tudja honnan vett vonásokkal bírnak, s hogy nálunk most még néhol a durva kezdetlegesség következtelenségeivel és forrongásaival küzdenek, — úgy látszik, tul van minden kétségen.

Szerkesztő.

való közösség, s ezen közösség valósulásában határozódik az ember minden bizodalma, szabadsága, békéje és boldogsága; és pedig mind a jelen életben, mind a jövő életre vonatkozólag, szóval, az ember csak úgy lehet boldog, ha minden érzelmében és cselekedetében vezércsillaga és irányadója az Isten tekintélye lesz.

Ha a vallásnak ily nagy hatása van, annak a gymnasiumi tantárgyak közt mulhatatlanul helyet kell foglalnia, hol a serdülő ifju a maga képzeleti világából vesz ki jót és rosztat, alakít szépet és rútat, foganit nemest és nemtelent, és pedig a leghatalmasabb vezér nélkül, a mindentudó, a mindenható, a legbölcsebb és legigazságosabb Isten eszméjének folyvást szemelőtt tartása nélkül többnyire az utólsókat foganitja; a rosztat, a rútat és nemtelent meríti képzeleti világából.

Tehát a vallást a gymnasiumban is a növendék képzeleti világára vonatkozólag nemanyira tanítani kell, mint inkább az ifjut vallásosságra nevelni. Nevelni a szülék és család, a tanító és a község vallásos példái által, nevelni áhitatossági gyakorlatok: imádkozás, éneklés és az isteni tisztelet buzgó szívből származó látogatása által. Imádkozás által kell kezdeni minden napszaki tanítást, és imával végezni azt; mert az imában emelkedik fel az ember Istenhez, és Isten az emberhez, imában száll alá; az imában fogjuk föl Istent valólag; az imában ragaszkodunk Istenhez és Isten abban jön közel mihozzánk: az imában van egyesülve velünk Isten, és mi ő vele. Vallásos éneklés által is kell nevelni az ifjat, mert a vallásos énekben, és pedig a községgel való vallásos énekben szárnyal föl lelkünk a magasságba, éneklés közt lelkesültebben óhajtunk egyesülni Istennel, s ő a gyülekezetben való áhitatos éneklés és imádkozás közben fia szelleme által hathatósabban közli velünk atyai kegyelmét és szent lelkét. (A vallásos nevelés meg-alapítása végett szabad légyen hivatkoznom nevelés- és oktatástan alapvonalai 1871. §. 82—90-re).

Mi a vallásos nevelés megalapítása után a vallástanítást illeti, ennek elve, ha tovább is nevelési hatását megtartani és tovább fejteni akarjuk a gymnasiumban, ez legyen: hinni azért, hogy megértsük, ösmerjük s tudjuk a vallás igaz-

ságait, és tudjuk, ösmerjük és megértjük azokat azért, hogy higgyünk; — szóval, a vallástanban hit és tudás egymást ne elhárítsák, hanem egészítsék ki s egységre jöjjenek egymásközt. Ezen elvet kell keresztülvinni Krisztus életén és tanításán vagy a biblián, mint a keresztyénség központján.

65. §. A vallás módszertana, s tanmenet fokai általánosan.

Ha általánvéve igaz, hogy csak az taníthat, ki a tantárgyat a maga teljességében át és áthatva bírja, ki a tantárgyat a maga elemeire bírja visszavinni, s azt ugyanezekből újra alkotni, ki azt is tudja, miért kell a tantárgyat így vagy úgy s nem másképen tanítani: akkor ez igaz, főleg a vallástanításról, hol a növendék gondolkodását, érzését és akarátát kell egyszersmind mozgásba hozni, mindenek fölött és előbb is az érzelemre, a kedélyre hatni, hogy igazi vallásosság keletkezzék a növendék keblében, főleg a főgymnáziumi ifjúságéban, hol már a gondolkodás kezdi magát érvényesíteni, hol az értelem — úgy szólván — mindent tühegyre kezd állítani, hol már a gondolatvilág az érzelen világát nem akarja elösmerni, hanem könnyen túlrad azon; így az ifju vagy közönyös lesz a vallás iránt, vagy egészen meg is veti azt. Ezekből folyólag a vallástan szellemére vonatkozólag elvünk ez: a vallást oly egyén taníthatja, kinek szívében vallásos érzelem lángol; mert csakis az ilyen ébreszthet a növendék keblében vallásos érzelmet; csakis az ily tanító lelkében van élőhit és hitélet; csakis az ily tanítóból szívárogo át a növendék lelkébe is élőhit és hitélet, s egyedül ebből keletkezik keresztyén vallásos cselekedet; mert csak szív szólhat szívhez, csak szív hevit föl szívet. Különösen figyelni kell a tanító ezen vallásos szellemére, a mai korban, midőn főleg a gymnáziumi ifjúság vallástalansága fölött általános a panasz, honnan majd a vallásbeli közöny átszívárogo, sőt már-már átszívárgott a vezérlő rendbe; a vezérlő rendből a vezérlettekre és vezérrendőkre; tehát az államéletbe; a családba, innen az egyesekbe ezekből vissza még az elemi iskolákba is; pedig amely államban a vallásbeli közöny, vagy az ezzel rokon s csaknem azonos vallástalan-

ság vert gyökeret, annak boldogsága a lehető legvirágzóbb anyagi jólét mellett is teljesen alá van ásva; hátha még anyagi jólét sincs!!!

A tanszellemről való ezen nézetünket, mint a vallástanításra nézve legfőbbet, előrebocsátván, valamint a tanmód egyetemes törvényeit is, miszerént egyenkéntiesről kell lépni egyetemesre, szemléletről gondolatra, történetről tanításra szemelőtt tartván, a vallás tanításának következő fokait ajánljuk: 1. a katekhizmust széles értelemben; 2. a konfirmálásit; 3. a tudományosabb fokot.

66. §. A vallás tanmenet fokai különösen.

A keresztyén vallás tanításában is kettőt kell megkülönböztetni, u. m. a tartalmat és az alakot. A keresztyén vallás tartalma, mint annak lényege, örök és változatlan, az alak a történetben és a történet által mulékony és változó. Tartalma a keresztyén vallásnak az Isten mint szeretet. Isten szeretetből teremtette a világot, szeretet által váltotta meg s vitte vissza magához az emberiséget, szeretetben szentelte meg azt szent lelke által. Tehát Isten mint Szentháromság szeretetből nyilatkozik a teremtésben, a váltság munkájában és a megszenteltetésben. Szeressed az Istent teljes szívedből, teljes lelkedből és minden erődből; szeressed felebarátodat mint te magadat. A keresztyén vallás ezen tartalmát, a szeretetet tartoznak kifejezni az egyes felekezetek vallásos cselekményeikben, mint meganyai történeti alakokban, ezt tartozik teljesíteni minden egyes hívő; és ha a felekezetek nem ezt fejezik ki; akkor az alak nem felel meg a lényegnek, a lényeg nem valódi alakot fejez ki, vagy a keresztyén vallás nem Krisztus vallása, az egyes keresztyén nem valódi követője Krisztusnak. Hogy a keresztyén vallás lényege a szeretet nyilatkozzék gymnasiumaink által is az emberiség történetében, mi a vallástanításnak következő fokait ajánljuk:

1. A katekhizmusi fokot, melynek célja a keresztyén vallás tartalmát ösmertetni, ha nem teljesen ösmertetni is meg, azaz, a keresztyén vallás tartalmát, a növendék kedélyébe,

hitébe és cselekedetébe vinni át, hogy hit és szeretet, hit és cselekedet elválhatatlanok, egyik legyenek a növendék lelkében. Evégből

a) Tanítani kell egyes bibliai történeteket az ó-szövetségből. Az ó-szövetség története, mely egy nép történetéhez, ennek lakhelyéhez Palásztinához, s az ezzel viszonyban álló tartományokhoz van kötve, mint külső, mint inkább tapasztalati, mint csaknem közvetlen képzelhető, s könnyebben felfogható, legalkalmasabb arra, hogy az isteni szeretet különféle nyilatkozatainak a gyermeki szívbe való vezetésére eszközül szolgáljon, vagy szolgáljanak erre az egyes történetek, pl. az izráelnép három törzsatyjának története, különösen Ábrahámé oly közel áll a gyermek érzelmi köréhez, hogy az legörömostebb hallgatja és olvassa is ezt. Ilyen történet Józsefé, a zsidó nép megszabadulása Egyiptomból, a törvényadás, Dávid története sat. mind olyak, melyek a növendék keblében Isten iránt szeretetet, bizodalmat, s akarattján való megnyugvást ébresztenek, de egyszersmind büntetéstől való félelmet is, ha Isten útáról eltér. És hogy ily félelem is hitté váljék a gyermeki kebelben, arra eleintén nagy szükség van; jobb ez, mint a szüléktől, mint a felsőségtől való félelem, mert ezek változnak, ezeket gyakran a gyermek ravaszul megváltoztatja; de az Isten félelme változhatlan hitté megy át szívében.

b) Bibliai történetek az új-szövetségből. Ezen történetek, melyek Krisztus életéhez, cselekedetéhez és szenvedéséhez vannak kötve, már inkább belsők, inkább szellemiek, mint-hogy azt adják elő, miszerént Isten Krisztusban emberré lett, azaz, mi az evangyéliomban előadatik, mind az Isten lényegének a szeretetnek Krisztusban és Krisztus által emberi cselekedetben való nyilatkozata. Ezen történetekbe a növendék — úgy szólván — nem kívülről jön, miként az ó-szövetségi történetekbe, hanem itt a történet szellemét kell hit által magáévá tennie. Tehát az új-szövetség bibliai történetei már átmenetet képeznek a történetből a vallás tanába. Evégett itt tanítani kell Krisztus születését, cselekedeteit, halálát, feltámadását, mennybemenetelét; de ezeket nem úgy mint pusztá történeteket, hanem mindenikben azon örök igazságot éreztetni és fölfogadni, mit ezen tények ábrá-

zólnak úgy, hogy azokat a növendék hit és belátás által magáévá tévén, azok szerint törekedjék élni. Ugyanezen a fokon kell tanítani Krisztus példabeszédeit és hasonlatait, melyek közül mindekiben, mint tapasztalati történetben örök igazság rejlik, mit szükség, hogy a növendék szellemi sajátjává tegyen.

c) Következzék a sajátlagos katekhizmus (innen van ezen nagyobb fok elnevezése a *potiori*), mely a keresztyén vallás tanát, elvonva a történetektől röviden magában foglalva adja elő, és pedig úgy, hogy hit- és erkölccsant egyesítsen azért, hogy erkölcsi parancsolat erősítse mindenkor a hitet, a hit pedig támogassa és világosítsa mindenütt az erkölcsi parancsolatokat, mert az Istenben vetett hit az Isten és az ő munkája iránt való szeretetet kelt a kebelben; az Isten iránt való szeretet pedig valódi elve minden erkölcsi cselekedetnek; Istenben nem lehet hinni a nélkül, hogy őt meg ne ösmernők és ne szeretnők; Istent nem lehet szeretni és megösmerni anélkül, hogy ösztönt ne éreznénk magunkban és el ne tökélnők magunkat az ő parancsolatja szerint való életre. Ezért kell egyíteni a katekhizmusi fokon a hit- és erkölccsant, nem pedig elkülöníteni egymástól.

2. A vallástánításnak második nagy foka a *k o n f i r m á l á s i*, mely a katekhizmust röviden magában foglalva átlépést képez a katekhizmusi fokról, a vallás tudományosabb előadására. A konfirmálást rendesen valamely felekezetbe való felavatási ünnepélyes cselekvénynek szokták tartani. Mi a konfirmálásnak szélesebb feladatát tartjuk, jelesül azt, hogy konfirmálás által a növendék öntudatosan vallja magáénak Krisztus tanát, s öntudattal lép be, és vétetik föl a keresztyének társaságába; mint ilyen már a keresztyén vallás igazságairól hit által meggyőződván, azokat magáénak vallja, s ünnepélyesen igéri, hogy annak parancsolatai szerint törekszik élni, és pedig azon alakja szerint a vallásnak, melynek felekezetében szülei által neveltetik, s melynek szertartása szerint nyerte felavatását is. E tekintetből hitének és ebből folyó erkölcsi cselekedetének megpecsételése végett azon felekezetnél *U r v a c s o r á h o z* is, mint a hála és kegyelem asztalához bocsáttatik. A konfirmáláshoz való előkészítésnél vigyázni kell, hogy a felekezetiség, mint külső alak miatt a keresztyén vallás lényegét a szere-

tetet valami módon meg ne sértsük; ezért más felekezetekről, mint csak ténylegesen létezőkről tegyünk említést anyiban, hogy azok is, bár más alakban, Isten országának megalapítására törekcsnek; de hitcikkeik bírálatába ne bocsátkozzunk, mert ezek épen nem gymnáziumokba valók. A konfirmálást mint külső cselekvényt a lelkész által kívánjuk tétetni, de a konfirmátzióra való készítést, valamint általánvéve a vallástanitást teljesítse az az iránt lelkesült tanár, anyival inkább, mert a vallástanitásnak is öszhangzatban kell történni, más tantárgyak tanításával, és egyezőleg az oktatás elveivel, mit az arra készült és lelkesült tanár inkább teljesíthet.

3. Harmadik nagy foka a vallástanitásnak a tudományosabb fok. Az első nagy fokon inkább hívés által jutott a növendék a vallás lényegéhez, a szeretethez, a konfirmálás által megerősítettett inkább abban; itt már tért kell engedni, hogy a hívés mellé az értelem világa is járuljon; mert félő, hogy e nélkül a hit vagy érzelem és az értelem közt szakadás talál előállani; így a vallás az utólsónak hideg fontolgtatása által közönösségben talán a vallás lényegének a szeretetnek fölforgatásában, vallástalanságban is talál határozódni. Ezért a hit és értelem viszonyát is úgy kell irányozni, hogy a hit és értelem és ezekből folyó cselekedet közt mindég egység legyen, vagy a hit és cselekedet egymástól el ne váljanak, sőtinkább erősödjenek az értelem világa által. Tehát a vallástanitás ezen a fokon is általánvéve történeti alapra, mint könnyen felfoghatóra legyen fektetve. Evégett

a) A bibliai történeteket összefüggésben kell tanítani úgy, hogy ez a bibliának története, vagy inkább az abban foglalt váltság munkájának története legyen. A biblia nem pusztán egyes történeteket foglal magában, hanem az egész egy belsőleg összefüggő, fokról fokra fejlődő nagy történetet tár föl, melyben az emberiség megváltásának története van előadva, kezdve az ó-szövetségben a váltság ígéréttel, folytatva az új-szövetségben Krisztus születésével, bevégződve Krisztus halálával, föltámadásával és mennybemenetelével. Tehát a váltság története az, mely ezen a fokon először is tanítandó, mi iránt a növendékben élő hitet kell ébreszteni, s a megváltás áldását vele

fölfogatni. Amellett, hogy a megváltás egész történetét külön, arra készített kivonatból kell tanítani, s bibliai helyekkel s mondatokkal erősíteni és világosítani, egyszersmind a bibliából magából is kell idevonatkozó részeket olvastatni; nevezetesen a három első evangyéliomot, minthogy ezekben az emberiség megváltásának története Krisztusban és Krisztus által világosan és legegyszerűbben van előadva.

b) A megváltás története után következik az, mi a váltság végződésének szükségesképeni kezdete a keresztyén egyház története. Az egyház története nem más, mint a váltság tanából folyó történeti tartalma és összefüggése Krisztus tudományának, vagyis Krisztus vallásának koronként való fejlődése s nyilatkozata azon emberek közt, kik Krisztus tudományának hívése, az azokban foglalt parancsolatok teljesítése, és az erkölcsi élet való-sítása végett Krisztusi hitben, reményben és szeretetben egyesültek. Ezért az egyház történetét a lehető legnagyobb tárgyias-sággal kell előadni úgy, amint az az első keresztyén egyház megalapításától kezdve a mai korig fejlődött, s fejlődött és tökéletesedett általa az emberiség. Az egyháztörténet tárgylagos előadásában is elég alkalmat talál az ember arra, hogy megítélje, mily szakadások történtek a keresztyén egyházban, s melyek távoztak vólt el kevésbé vagy inkább Krisztus tanától. Talál illet csakhamar a Manikheusok és Gnostikusok közt, Sabellius és Arius közt, Nestorius és Eutiches közt, Augustinus és Pelagius közt, anyival inkább talál ilyeket a középszázadban, talál az újabb korban is. Innen láthatni, hogy ezen a fokon már épen úgy, miként az első nagy fok második lépcsőzetén, a tan emelkedett ki a történet mellett, úgy itt is a hitcikk, mint tan emelkedik ki a váltság munkája fölött, s a hitcikkekkel való visszaélés sokszor homályt vet a váltság munkájára. Ezért az egyháztörténet tanítása körül vigyázni kell, különösen midőn a felekezetekről s azok kultusáról, szervezetről s alkotmányáról van szó, hogy szeretetlenséget ne ébresszünk a különböző felekezetek iránt a növendék keblében. Ezen a fokon a bibliából olvastatni kell János evangyéliomát, mely amellett, hogy a váltság munkáját is előadja, legbensőbben vezet Istenhez, legnagyobb lelkesedéssel adja elő, hogy Krisz-

tust Isten küldte az emberi nemzet váltáságra. Ezen a fokon lehet olvastatni az apostoli cselekedetekről irt könyvet is.

c) Végre szükség, hogy a növendékek azt, mit a keresztyén hit- és erkölcsstanból értelem útján is történetileg megösmerték, fűgesszék össze észszerűleg is, vagy lássák át azok észszerű összefűgését; mert a vallás nem pusztán a hité és érzelemé, sőt még nem is csak az értelemé, hanem az egész emberi szellemé; tehát az ész é is; de a gymnáziumi ifjunál az ész munkássága ugy vitetik be a vallás tárgyába, hogy a történeti alapot itt se hagyjuk el; tehát ezen foktól is legtávolabb legyen a vallás bölcsészetszerű tanítása. Ezért ezen fokot leginkább jellemezhetjük ugy, hogy ez az apostoli hittan foka legyen, hol az ész elég történeti támaszt talál mindazon hitsorozat összefűggesztéséhez, mi az apostoli hittanban foglaltatik; mert ebben világosan elő van adva az Isten lényegének a szeretetnek nyilatkozata, valamint az ember rendeltetése is, mit neki a szeretet által elérnie kell, nevezetesen az apostoli hitformában ugy adatik elő Isten, mint atya, fiu és szentlélek, éspedig mint atya a teremtés munkájában, mint fiu a váltáságában, mint szentlélek a megszenteltetésben. Isten ezen hármias munkájában világosan elő van adva az ember rendeltetése is, nevezetesen: hogy Isten az embert mindenek fölött a maga képre teremtette, hogy az embert Krisztusban és Krisztus által megváltotta, mely váltáságra a bűnös embernek oly igen szüksége vala, elő van adva, hogy Isten szent lelke által az embert megszentelte azért, hogy szelleme által Krisztus tudományát belássa, higgye annak parancsolatait, éljen azok szerént; így legyen bódlog e földön, s találja föl már itt alatt a földön mennyei országát. Hogy a vallástanítás ezen fokát légcélszerűbben lehet az apostoli hitcikkre alapítani, mutatja az, hogy az apostoli hitformában minden felekezetek egyaránt megegyeznek, mely történetileg bizonyítja azt, hogy ennek tartalma, mint észszerű, mind az Isten lényegének a szeretet nyilatkozatainak, mind az ember rendeltetésének, mely a szeretet valóditásában áll, leginkább megfelel. Az apostoli hittanra kell alapítani, illetőleg ezzel mint hittannal együtt kell tanítani az erkölcsant is, nevezetesen: 1) az atya Isten mint teremttő megtartó és igazgató iránti



kötelességeket. 2) Istennek, mint a váltság munkáját eszközölőnek fogalma után azon kötelességeket, melyekkel embertársunk iránt tartozunk; 3) a megszentelő Ur Isten eszméje után a magunk iránt való kötelességeket. Ezen észszerűleg is fölfogott bibliai erkölcsstan után, könnyű lesz a bölcsészeti erkölcsstant is az ész törvénye szerént felfogadni (lásd 24. §.), minthogy a gymnáziumban az erkölcsstan alapuljon a vallástanon, és nem megfordítva, miként ennek a bölcsészeti tanfolyamatban történnie kell. Az egyes felekezetek is az apostoli hittan alapján alakíthatják, miként jónak látszik symbolikus könyveiket, illetőleg konfessziójukat, de eziránt, aztán lelkesedést is kell ébresztetni a növendék keblében, általában az egyháziasságot az ifjakban meggyökereztetni, s azt bennök élősajáttá nevelni föl. Erre ugyan sokat tesz a vallástanítás, a meggyőződés, a szüle és tanító példája, de elő kell mozdítani ezen egyháziasságot az iskolaszervezet által is. A gymnázium magábanvéve is legyen egy kis egyház, amennyiben abban a vallásosság együtténeklésben és imádkozásban nyilatkozzék, de legyen a gymnázium élő közösségben a község egyházával is a közös istenitisztelet gyakorlása által, csakhogy ez ne külsőség, ne kényszer legyen, hanem a szeretet és szív közösségéből származó, mert nincs rettentőbb valami, mint a vallásbeli puszta formaság, melyből minden szellem száműzve van.

A vallástanításnak ezen fokán olvastatni kell, hogy a bibliai alap el ne maradjon, Pál apostol leveleit, különösen a rómaiakhoz irt levelet, és pedig minthogy már a növendékek a gymnázium legfölső osztályában odajutottak, hogy a hellen nyelvet birniok kell, olvassák a bibliát az eredeti kutföböl.

Igen is! a bibliát magábanvéve is minden keresztyénnek olvasnia kell, mint a tiszta erkölcsiség oly gazdag tárházát, melynek jóra való intései, s ezekből merithető tanulságok kifogyhatlanok, folyamodni kell a bibliához, mint oly tiszta forráshoz, melyből életnek vize buzog a halandó számára, de azért is kell olvasni a bibliát, hogy annak történeti adatai a gymnáziumi növendék érzelmét kössék le, kössék le értelmét is, sőt az ész leginkább az erkölcsi történetek összefüggésztésében találjon magának táplálékot.

Ime ezeken a fokokon, és ily módon óhajtjuk mi a vallás tanítását a gymnáziumokban, mely tanítását a vallásnak nagyon meg kell különböztetni azon vallástantól, illetőleg theológiától, mit a leendő lelkészek számára kell tanítani, tanítani ezt bölcsészeti elvből indulva ki és rendszeresen. A gymnáziumi és bölcsészeti vallástannak ezen szoros meg nem különböztetése is egy oka a vallástanítás sikertelenségének gymnáziumainkban.

Jegyzés: Következnék a gondolkodási tantárgyak közül a legfontosabb, és mindazoknak, melyeknek módszertanát eddig-
elé fejtegettük, központja a bölcsészeti előtan, de ennek módszertanára vonatkozólag együttesen a tantárgygyal (24. §.) mindent elmondánk, mit gymnáziumban szükségesnek tartottunk vala. Eszerént átléphetünk a külső életben nyilatkozó tantárgyak módszertanára.

Warga János.

III.

A görögkeleti egyház kánonainak alapelvei.

E folyóirat legközelebbi füzetében megigértük vólt, hogy közölni fogjuk azon előbeszédet, melyet a magyar és erdélyországi görögkeleti románok köztiszteletben és szeretetben álló érseke és metropolitája báró Schaguna András ur, a nevezett egyház kánonairól írott terjedelmes műve eleibe bocsátott.

Im most beváltjuk ígéletünket, Frátes Miklós érseki titkár ur magyar fordítmányának közlésével.

Az alább következő alapelvekből is látható, miszerént nincs okunk csudálkozni azon nem egyszer felmerült történeti tények felett, melyek azt mutatják, hogy a görögkeleti és protestáns s különösen a reformált egyház között a kölcsönös rokonszenvnek, bizalomnak és közeledésnek meglepő jelei tüntek fel.

Tudjuk, hogy a nagyhirű s gyászos végsorsu Cyrillus Lukaris konstantinápolyi pátriárka a jezsuiták rettenetes ármányai és üldözései ellenére is mily kétségtelen jeleit adta a kalvinizmussal való erős rokonszenvezésének, a XVII-dik század első felében, elanyira, hogy Papp Szilágyi nagyváradi görög katholi-

kus püspök szerint (Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae. M. Varadini. 1862. pag. 201.) kemény anathémák mondatok a szegény Cyrillusra, melyeknek elseje ez: „Anathema Cyrillo, qui adstruxit totam ecclesiam orientalem Calvino consentire.“ A többi anathemás pontok is, a legtisztább protestáns, illetőleg kálvinszerénti tanokat tartalmazzák. Tudjuk, hogy Cyrillus Lukaris nem szabályzó tekintély többé magában a görögkeleti egyházban sem; tehát csak mellékesen lett légyen érintve az ő emlékezete.

De tény az, hogy hazánkban a görögkeletiek folyvást különös bizalommal küldötték gyermekeiket s ifjaikat a protestáns iskolákba; tény az, hogy midőn a mult század végén, egy Pesten felállítandó új egyetemről volt szó: ezt, a két protestáns felekezet a görögkeletiekkel egyesülten akarta felállítani. Tény, hogy a hatalmas angol püspöki — különben kálvinista dogmákat valló egyház tekintélyei, a legújabb időkben is erélyes lépéseket tettek avégre, hogy az angol püspöki s görögkeleti egyház közt bizonyos egyesülést vagy szövetséget hozzanak létre. Tény, hogy míg a római katholika egyház beszentelt temetői az eretnekek holt testeit be nem fogadhatják: addig, az egész török birodalomban s hisszük másutt is, a görögkeletiek temetői nincsenek elzárva a protestánsok halottjai előtt, s ez ügyben Gergely a konstantinápolyi görög pátriarkha a mult évben határozot rendeletet bocsátott ki.

De hadd következék immár a több tekintetben érdekes előszó, éspedig egész terjedelemben.

A magyar- és erdélyországi görögkeleti hitű románok, metropolitaságának hívő klérusához és népéhez.

Kegyelem néktek és békeség Istentől a mi Atyántól és az Ur Jézus Krisztustól!

Mai napon, midőn 25 évet betöltöttem, mióta 1846. június-hó 15—27-kén Vikariusnak legfelsőbb helyen lett kineveztetésem folytán, erdélyi egyházunk kormányzását felvállaltam; mai napon, midőn erdélyországi klérusunk és népünk, ezen negyedszázados

öröm-ünnepélyt, a templomokban és templomokon kívül ünnepélyesen tölti;

mai napon, melyen magam is meg vagyok hatva azon lelkesedés által, melylyel erdélyi egyházunk klérusa és népe ezen öröm-ünnepélyt üli, — de én azt magánosságban bőjttel és imádsággal töltöm;

mai napon mondom, az én szívemben is rendkívüli lelkesedés lángol fel, és azon forró kívánságot ébreszti bennem, hogy ezen általam irt és magyarázattal ellátott könyvet: — *Enchiridion*, azaz: Az egy, szent, egyetemes és apostoli egyház kánonjainknak kézikönyvét, — Neked, a román nemzeti gör. keleti magyar és erdélyországi Metropolia kedves klérusának és népének ajánljam, és oly buzgó és őszinte óhajtással nyujtsam neked azt, mint amilyennel a szarvas kívánczik a vizeknek forrásaihoz; hogy így te is ezen könyvből — úgy frisítsd magadat őseid vallása, vallásossága és erkölcsisége által, miként a szarvas felfrisíti magát a vizek forrásainál, — mert szent egyházunk kánonjai nagy bölcseséggel vannak alkotva; Krisztus örökkévaló tudományának mind szellemével, mind betűjével egyeznek azok, s a hiv klérus és nép javát, mind elméleti, mind gyakorlati tekintetben előmozdítják, mert minden idők számára magokba foglalják a felvilágosító és polgárosító tanokat.

Egyházunk kánonjainak régisége és klasszicitása nemcsak nem veszített maig is semmitsem intenzív és extenzív fontosságából, hanem még inkább nagyobbodott azok értéke; mert irodalmi művekből tudjuk, hogy a művelt és civilizált nemzeteknek tudományos férfiai, — minden hitfelekezeti különbség nélkül — egész Európában tanulmányozzák a mi kánonainkat, és mint az eredeti keresztyénségnek remek szüleményeit nyelvükre lefordítják, és az utókornak magasztalva ajánlják ¹⁾

¹⁾ Azon egyházunk kánonaival foglalkozó kilenc irón kívül, kiket az 1868-dik évben egyházunk jogáról irt művem 360. §-ában felhoztam, felemlitem itten még: 1) *Monumentum fidei Ecclesiae orientalis*, edidit Ernestus Julius Rimmel. Jenae 1850. — 2) *Constantini Harmenopuli Manuale legum sive Hexabiblos*, illustravit Gustavus Ernestus Heimbach, Lipsiae 1851. — 3) Dr. Carl Joseph Hefele, *Conciliengeschichte*, Frei-

Ezen általánosan elősmert igazság alapján semmitse tehetünk jobbat, mint azt, hogy minden egyházi, vallási és erkölcsi ügyeinkben híven ragaszkodjunk ezen kánonokhoz, azaz: azon eredeti klasszikus keresztyéni szabályokhoz, melyeket e kánonokban találunk, hogy ne sértsük a legtisztább és valódi keresztyénységnek se betűjét, se magasztos szellemét még akkor sem, midőn elménk világi dolgok által félrevezettetve, bennök valami módosítást akarna tenni.

Vegyük tekintetbe már egyházi kánonainknak következő nyolc alapelvét, ugymint:

I. Egyházunk szervezete csak a klérust és a hívő népet ösmeri el működő tényezőknek, mégpedig egyenlő jogokkal minden egyházi ügyekben, és nem enged keblében semmiféle szabadalmas vagy kivételes osztályt; következőleg a patronátusi jogot sem engedi meg. I. Korint. XII. fej. v. 14—27; Math. V. v. 7; Math. VI. v. 12; Lukács. XXI. v. 1. — Kán. 2. I – II.

II. Egyházunk szervezete szerint, a láikusoknak fiai egyenlőjoguak a lelkészek fiaival a papi hivatal bármelyik fokozatának elnyerésére nézve, a legalsóbb foktól a legfelsőbbig.

III. Egyházunk szervezete zsinati alaku azaz alkotmányos, mind törvényhozási, mind közigazgatási tekintetben minden egyházi ügyekre nézve. Math. XVIII. v. 6—7.

IV. A kánonoktól a legkisebb egyóldalu eltérést sem engedi meg az egyetemes zsinat egyhangu szavazata nélkül, így például új dogmák alkotását sem.

Ezen általános s a klérust és a népet egyiránt kötelező szabály által tartatik fen egyetemes egyházunk szentsége őszhangzata, tekintélye és békesége mind a külsőkre, mind a belsőkre nézve. Kán. 3. IV.

V. Keleti egyházunk kánonai megengedik a peres feleknek, hogy az illető egyházmegyei püspök beleegyezésével fenforgó peres ügyeiknek megvizsgálása és eldöntése végett bírakat választ-

burg in Breisgau 1855. — Az Alexandriai érsek Sz. Cyrílnak iratai kiadattak Párisban 1638-dik évben; — Sz. Athanasius iratai Párisban 1698; Nagy Baziliuséi Párisban 1730-ban.

hassanak, de ezektől az ügyet felebbezni nem lehet. Kán. 9. VI. és Kán. 16. Karth.

VI. A klérus és a hívő népnek az egyházi hivatalokra való előléptetése tekintetében azon magasztos változhatlan elv áll, miszerént az egyházi hivatal nem a püspökök hatóságától, hanem a kánonok tekintélyétől és méltóságától függ. Balsamon, Karth. 39. kan. értelmezése.

VII. A püspökök ugyanazon nemzetiségiük legyenek metropolitájokkal, és semmi fontosabbat ne végezlessenek ennek beleegyezése nélkül, és viszont a metropolita se tehessen semmi fontosabbat a püspökök hozzájárulása nélkül. Apost. Kán. 34.

VIII. A klérusnak és a hívő népnek olvasnia kell a bibliát; ebből következik: 1-ör hogy a szentírás minden keresztyén népek nyelvére lefordíttassék; 2-or hogy az egyházi ritualis könyvek is a különböző népek nyelvére lefordítva legyenek; 3-or hogy az egyházi nyelvnek az illető népnek saját nyelvének kell lennie; 4-er hogy az igazgatási nyelv minden egyházi ügyekben minden Metropolianál, püspökségnél, lelkészségnél és kolostornál, szintugy mindennemű zsinatnál a tanácskozási nyelv a klérus, nép és az illető püspökök nemzeti nyelve legyen. Apost. Kán. 85: — 2. IV; — 60. Laod. — 32. Kartag.

Ha immár, csak ezen nyólc elvet vesszük is tekintetbe, melyet a szentírásból és egyházi kánonainkból következtettünk: azonnal meggyőződhetünk, hogy ezek a civilizáztio tapasztalatainak és a tudományoknak magaslatán állanak.

S bár ezen igazság rendületlenül fenállott e világnak minden viharai között, miként a fénytorony a tengernek partján: mégis kénytelenek vagyunk kimondani, hogy kánonaink ezek és más ezekhez hasonló elvei nincsenek mindenütt, egész egyetemes egyházunkban gyakorlati érvényben, azon egyszerű oknál fogva, mert az első keresztyén államnak s boldogult Nagy Konstantin, első keresztyéni császárnak idejétől fogva a mai államokig folyvást megakadályoztatott ezen egyházi institutiók megvalósítása; minthogy az államok részint absolutistikusok, részint alkotmányosok bár, de egyházunkkal szemben absolutisztikusok valának, s anyira korlá-

tozták az egyház szervezését, hogy teljes joggal mondhatni, miszerint ezen államok, önkényük korlátai között tartják egyházunkat és annak ügyeit, elfojtják keresztyén polgáraik előhaladását és művelődését az egyházi életben.

Hála legyen az Istennek, mi elértük azon boldog időt, hogy a mi államunk az 1848-dik évben kimondotta a jogegyenlőség és lelkiösmereti szabadság elvét minden polgáira nézve vallás különbség nélkül, szint úgy az egyházi ügyek államtóli függetlenségének elvét s csak a korona főfelügyeleti jogát tartotta fen maga részére.

Mintán elértük ezen boldog időszakot, az isteni gondviselés fel is világosított benünket a felől, hogy mikép használjuk fel hazánk ezen humanisztikus elveit, és mikép hozzuk összhangzásba azokat egyházunk kánonaival; és így végre 1864-dik évben vissza nyertük román nemzeti metropoliánkat, mely az 1868-dik IX. törvénycikkben beiktatott, és ezen országos törvény által elősmert egyházi kánonaink alapján, az 1868-dik évi október hóban egy román nemzeti egyházi kongreszust tartottunk, és a jelenlévők egyhangu beleegyezésével egy szervezeti szabályzatot alkottunk minden egyházi, iskolai és alapítványi ügyeinkre nézve, mely szervezeti szabályzat 1869-ben a legfelsőbb helyen megerősített és végre életbe léptettetett egész metropoliánk minden alkatrészeinek közmegelegedésére.

Ennélfogva szeretett klerusai és népe egész román nemzeti metropoliánknak! így lévén egyházunk kánonai, és hazánk törvényei, a mint fentebb előadtam tartsd meg azokat s világoskodjál az isteni félelemben, mely minden bölcsességnek kezdete, és monddjad ezt: „Az én lábamnak szövétneke a te igéd, és az én ösvényemnek világa.“ 119. Zsoltár 105.

Nagy-Szeben 1871. Augusztus 23. Szeptember 2.

András s. k.

Érsek és Metropolita.

T Á R C A.

1.

Csokonay szobrának leleplezési ünnepélye Debrecenben 1871. okt. 11.

Két év múlva éppen századik évfordulata lesz Csokonay születésének, de a költő iránt felgyúladt kegyelet s a kegyelettől emelt nemzedék nem tudva mintegy bevárni e két évet, úgy akarta, hogy akkorra már két év napfényét, esőjét és viharát átélve köszöntse az ércalak a századik év hajnalát. Ma már 3 látható emléke van városunk és hazánk dicső lantosának, egy a kollégium könyvtárában márvány mell szobor, másik a temetőben a vaslobor; 3-dik a legértékesebb, melyet ma lelepleztek le: az emlékkerti bronz szobor gránit talapzaton. — Kazincz százados ünnepe után (1859.) az elnyomatás alatt tömörülő és növvő nemzeti szellem városunkban is erős emelkedést vőn s nyomban megindult a nagyobb mozgalom városunk tisztos és előkelő polgárai között a Csokonay — emlék állítás ügyében. — Az 1861-dik év január végén Csokonay halálozási napján elragadó fellángolás tört ki a kollegiumi tanulóság kebelében is, nagy irodalmi ünnepet tartott a költő emlékére, lobogókkal vonult ki a hatvan-utcai sirkertbe. Egy évre határozattá emelte a tanulók önképző-társulata, hogy ezután, évről évre, nyilvános tanodai ünnepélyt rendez Csokonay születése napján, s azóta folyvást nem lankadó hévvel üli ez ünnepélyt s Csokonay szellemét minden évben felidézvén dicsőíti. Az első ily ünnepélyre énekelte meg a korán elhunyt s már is jeleskedő ifju Kovács Gyula „Csokonay emlékezetét,” azóta évről évre hangozik a kollégium falai között:

„Szegény volt az, ki a hazát szerette, —

Fél istenek gyakran nyomorganak, —

Nádas kicsiny ház volt szegény lakása.”

A nagyobb eredményű műveletek azonban városunk derék polgára Csanak József áldozatkész fellépésével kezdődnek. Megalakult az emlékkert-társulat, nevével nyíltan hirdetvén, hogy célja nem csak diszkertté varázsolni a kollégium és nagytemplom közti üres tért, hanem szobrokkal, emlékekkel ékiteni azt fel. Tíz évi kitartó munkálkodás és pénzgyűjtés után végre készen állt Csokonay szobra, Izsó Miklós művészi ujjai itt helyben mintázván azt; már a mintának szemléletére 1869. őszén lelkesedve siettek városunk fiai és leányai. — Jelen év tüzetvén ki a szobor felállítására, míg a nyári hónapokban 30 ezer téglalapul

lerakatott a kisebb emlékkert közepén, oly módon, hogy a szobor arccal szülő utcája (Darabos-utca) s a kollégiumi épület keleti oldala felé tekintsen. Az emlékkert társulat többnyire hölgyeink adakozásaiból gyűjtött 40 darab aranyat tűzött ki egy Csokonayt dicsőítő költeményre pályadíjra. Az ország minden vidékéről 53 pályázó költemény érkezett be; ritka dús részvét! s miután méltán fel lehet tenni, hogy pályázók érületénél nem csak a csillogó érc vonzata, de a költő tisztelete is közreműködött, fényes jele ez a sokat szenvedett költő iránti általános rokonszenvenek és részvétnak. Ha jól emlékszem, még Vörösmarty emléke felállításakor Székesfehérvárt sem nyilatkozott ily egyetemes költői tódulás. ¹⁾ Én e kedvező körülményből azt vonom ki, hogy Csokonay ma is széles körben népszerű és kegyelt.

Toldy Ferenc, mint Csokonay műveinek első rendszeres gyűjtője s kiadója s legalaposabb életrajz írója, a kosorus irodalom — tudós személyesen hivatott meg az ünnepélyre. Ez méltó és szép kitüntetés.

Csakugyan mindig emelkedő érdeklődés között megérkezett az országossá vált ünnep napja. Október 10-kén délután jöttek meg Pestről a tudományos egyleteket s lapirodalmat képviselő urak s fogatokon szállítottak a polgároktól felajánlt lakaikra. Sajnos tünemény csak az, hogy míg divat, kör, és idényszerint tudnak öltözködni fővárosbelieink, a nagy magyar város és nemzeti magyar költő ünnepéhez külső megjelenésökben némelyek elfelejtettek alkalmazkodni, pedig már a szentírás szerint is lakodalomba lakodalmi köntöst illenék felvenni.

Az ünnepély napján a kollégiumi tanárkar is testületileg jelent meg a gyülekezési helyen a városháza termében s kölcsönös bemutatások után $\frac{3}{4}$ tízre együttesen vonultak onnan a városi és fővárosi vendégek harangzugás és ágyu-dörgés mellett az Emlékkertbe, melyet távolabb körben honvédek sorfala övedzett. Az idő kedvezett s elég szép számu értelmiség foglalta el az ülő és álló helyeket a leleplezett szobor előtt. A bementi díjból a szobor költség fedezésére 500 forint körül jött be. — Épen 10 órakor a színházi zenekar nyitánya, majd a kollégiumi énekkar „Isten áld meg a magyart“ dicsének elzengésével kezdetét vette

¹⁾ Tanári szempontból, mely oktatást céloz, többeknek véleményét fejezem ki: óhajtható lett volna ily nagy részvétet azzal viszonzni, hogy a tekintélyes pályamű bíráló választmány minden költeményt csak pár sornyi bíráló észrevétellel ítélte volna meg, nyilvánosan közzé téve összesen legalább száz sornyi bírálatát. Magából Debrecenből, azt hiszem a tanulósg kebeléből kerülhetek ki a pályázók s tanulságos lett volna részökre is megérteni, van-e legalább egy két eszme, mi helyt álló műveikben, a külalak vagy felfogás mennyiben hiányos. A bírálatok tő erővel hat, s jobban megnyugt, ha egy két vonással legalább a hiba s derült oldal felmutattatik. Egy kis figyelem, két sorba tömörítve, mindössze is, a mit vártak volna a nagy számu nem nyertesek. Ha az 50 pályá költemény két sor figyelmet sem érdemel, úgy az ifju nemzedék költői ere csakugyan siralmasan száraz.

az ünnepély a nemzeti lobogókkal, Debrecen város és magyarország címerével ellátott diszkerthen.

A leleplezett szobor mellett balra helyezett szószékről 10 óra 10 perckor kezdé meg Búzás Pál jogtanár olvasását az ez alkalomra készült emlékbeszédnek, mely a tudománnyal, s emberileg keresztény érzülettel oly gazdag Imre Sándor kollégiumi tanár ékes tollából folyt. Legelőször is azt irta körül megindító vonásokkal, mi az „Istennek tetsző áldozat.“ A hallgatók szívét elején mindjárt megillette azon hatalmas ellentét, „mi a költészet, hogy annak oltárt építünk, s ezt a jelen században tesszük . . . mely ábrándozni nem érkezik, s nem akar.“ — Éreztük hogy itt célzás van korunk tulnyomó anyagi irányára, mely habensőbb szellemiség által, milyen a költészet is, nem ellensúlyoztatik, kiégett naphoz, vagy vulkánhoz lesz hasonló. — A jelenlévők kebelén új és mély benyomást tőn az a hely, midőn leírja, a magyar költészet hatását őseinknél, „Árpád s vezér utódai énekeltették maguk és elődeik hőstetteit s Árpád királyi utódai dalosok karát tartották fen, birtokokkal fejedalmileg ellátva. S ezen intézet a magyar királyok elfogya tko zása vá l enyészet el a nagy műveltségű idegen uralkodók alatt.“ — Fájdalomérzet köde, miért kellett ennek így lenni, szállta meg kedélyünket! A külföldies műveltség ellen, ha az a nemzetit megsemmisíteni tör, ma is tiltakoznunk kell. — Az elfogya tko zás szó tiszta magyar szinte ódonszerű zamata is kellemesen hatott reánk. Midőn a XVI. századot „kemény de nagy jellemek korának“ jellemzé, éreztük mely történeti igazságból van az merítve, a mai sima ugyan, de hamar változó s szikla kemény minőségű lelkületre nem igen fogékony nagy többséggel szemben. — Mindenütt egy-egy húr zendült meg szíveinkben s mondá rá bensőnk a helyeslést, midőn keserű igazsággal róva meg a nemzeti elfásulás korát, melyben „az ujkori lelketlen művelődés karjain“ élők nem érezték meg, mi a nemzeti költészet. — Az összes értelmiség beleegyezőleg helyeselte megilletődés közben következő tételt is „én nem hiszem, hogy e néma, de igen is sokat mondó szobor előtt közönnyel haladhatna át a h a z a fi, ki nemzetének jövőjére gondol . . . sőt azt hiszem hogy emez emlékek megszügyenítik századok után is, ki e sokat szenvedet nemzet gyermeke létre, honát, nemzetét, nyelvét megtagadná“ Felséges fordulata volt e beszédnek, mikor az elején felvétellett kérdésre végén újra visszatér, s a dal tényező erejét a népek művelődésében valamint a multban kimutatta, a jövőre nézve is megmaradandónak követelé örök és felemelő igazság, mit szerző hirdet „Istenek, tündérek kihaltak a természetből, de Isten nem hal ki. Ehez s mind ahoz, ami szent főkép a költészet emel fel.“

Az egész beszéd tárgya volt: a költészet becse a múlt nagy népeinél, nemzetünknel, Csokonay része ebben, s mindezekből tanúságok. A

felolvasó előadása végén magasztos melegséggel hangsúlyozá az imaszerű záradékot. „A régi világ egy bölcse mondja, hogy a költőket nekünk Isten adja. Atyáink Istene — itt szónok levette kalapját — ne vonja meg kegyelmét tőlünk e részben továbbra sem. . . . E f ő i s k o l a, Vitézünk nemes lelkének egykori bölcsője, képezzen sok ihlett dalnokot a küzdés, az áldozatos munkásság napjaira . . .” Fenhangzó éljenek közt 10 óra 40 perckor végzé a remek beszédet, mely mindenkit meghatott, s fényesen sikerültnek mondható . . . ekép szégyenült meg egy fiatal pesti író meg gondolatlan hirlapi proféciája, melyben az ünnepélyre vonatkozó tanári intézkedést „kétes sikerűnek” jelezte előre. —

Dobogott a szív mindenkiben, jelen vala a perc, mely megláttatja a művészi kivitelű szobrot. A Csokonay emlékét annyira tisztelő ifjusági énekkar Csokonaynak „A nap ünnepe” című költeményét kezdé énekelni „Idvezlégység áldás forrása, világosság tengere” — a lepel legurult s a költő ércvonásai előtűntek, az épen akkor rá lövellő napsugár, mint valami égi derű világítá meg. Egyetemes éljenzés viszhangzott, a szív tele lett örömmel, a szemek pedig meg nedvesedtek sokaknál azon érzés ereje következtében: van elismerés és jutalom, ha későn is, a hű utódok keblében az igazi nagyok iránt.

A pályadij koszorúzott költő Szász Károly deli alakja sötét magyar öltöny s kalpagban magaslott fel a szószéken s velőkig ható hévvel szavalta el valóban remek dicső költeményét, melyet számtalanszor szakított meg az éljenzés. — A személyes megjelenés és előadás rendkívül emelé az ünnepélyt. Dél előtt 11 órakor véget ért a tulajdonképeni leleplezési ünnepély. Kő annak szíve, ki meghatott nem tudott volna lenni. Az irodalomtörténet fényes lapra irandja fel Debrecen város e mai napi történetét, s méltán.

Délután 2—4-ig a kasino termében 160 egyén társasbédre gyűlt, mely idő alatt 28 beszédecské, felköszöntés alakban öntve, tartatott. — Révész Bálint Csokonay emléke fenmaradásáért s minden nagy költőért állt fel: egy másik beszédben az irodalom gyöngyeit, a megjelent érdemes küldötteket, végül Szász Károlyt, ki költői művében hű képmásban adta vissza Csokonayt, éltette. Horhi Farkas Debrecennek rá gyermek kora óta gyakorlott vonzó hatását rajzolta, s Révész nevéből vér és ész betücszerét hoz ki s alkalmaz. Nagy figyelemmel hallgatták Toldyt, ki a Kisfaludy-társaság nevében szólt, nem vagyunk oly dúsak — mondá ő, — hogy fel ne elevenítsük nagyjaink emlékét; e vezér-ely hatása alatt ő bizatott volt meg a társaság által 30 év előtt új életre hívni művei kiadása által Csokonayt. . . . Debrecen olyat tett most, melyért tiszteletét érdemli ki az országnak, Debrecen valóban fontos tényezője jövőnknek. Szász Károly Debrecen a honban 2-ik szépségű színház, s első szépségű szobor emelőt; Toldy az emlékbeszéd

szerző kollégáját éltetik, „teljes képét nyertük tőle — mondá Toldy — nem csak a költőnek, hanem egy nagy igazságnak is: mily hatása volt a múltban a költészetnek, s mennyire rá fognak szorulni a jövőben, mikor még nem vagyunk túl Rubikonon, köszönetet szavaz Imre Sándornak, hogy figyelmeztette a nemzedéket arra, mily nagy szerepet fog jövőben is játszani a népek életében a költészet. K á t a i előbb Toldyért, majd Csanakért emelt poharat, G r e g u s a nőkért, S z i g l i g e t i a színművésztért minden magyar város közt legtöbbet tevő Debrecenért lelkesültek stb.

Este felé az irodalmi tekintélyek a kollégiumot látogatták meg, az éneketembe érve az énekkar bájos zengedezése és szavallata mulattatá őket egy óra hosszáig. E terem ennyi nevezetességet nem látott még; egyenként mutatta be az ifjúságnak ékes szavakkal és találó képekkel R. B. püspök ur a tudomány felkentjeit, a tanulótság kitörő éljenekkel felelt minden nagy név hallatára; végül a bemutatottak nevében S z á s z K á r o l y üdvözlé Pallas tanítványait; váljanak nagy fiaivá a hazának, kívánván.

Este a színházi diszeloadás fejezé be az emlékezetes napot, Csokonay megdicsőülését ábrázoló szem kápráztató látomány fény vonásainak hatása alatt oszlott szét a nagy közönség.

Most már áll a szobor dacolva az idővel s fényes „tanszék gyanánt“ szolgálva hirdeti az egymást felváltva követő nemzedéknek, főleg a fogékony tanuló ifjúságnak azon nemesítő érzelmeket és magasztos hazafiui eszméket, mik Csokonay szellemét nagygyá tevék; inti a honfiakat egy költemény kifejezésével élve (melyet alkalmam volt átolvasni s bátorságot veszek magamnak idézni):

Bármily magasra hágj; vigyáz! — legyen
S z i v e d m a g y a r, szerette nemzetem!
Az ezred éves tölgy mig ön maga
Rázhatja lomb koronáját,
S állhatja a vihart — „csak addig él:
De töbe ha ketté vágják,
Ha bár tükör fényesre csiszolják . . .
Csak b ú t o r s ékit uri palotát.

Balogh F.

2.

Lélektani fejtegetés az erők átváltozásairól, különösen pedig az éneklés hasznáról.

Mielőtt az éneklés hasznáról szólanánk jegyezzük meg a következőket.

A. Van a természetnek egy gyönyörű törvénye, mely abból áll,

hogy a működő, nyilatkozó erők el nem vesznek soha, hanem átváltoznak más erőkké, de ugyanazon átváltozott erők ismét vissza változhatnak.

Világosítsuk meg egy pár példával:

1. A mozgás átváltozik melegséggé. Ezt lehet tapasztalni az emberi testben, melyben a vér mozgása, sebes forgása melegséget okoz, vagy is melegséggé változik a felesleges mozgás; és pedig minél sebesebben forog a vér: annál nagyobb meleget érez az ember. Midőn a vér megszűnik forogni, azaz midőn megszűnik a mozgás, vagyis midőn meghal az ember: a melegség eltűnik a testből; (meglehet hogy átváltozik más mozgássá, mert bekövetkezik a rothadás) ¹⁾

A melegség vissza változik mozgássá, ezt legvilágosabban lehet tapasztalni tavasszal a természetben, midőn a nap melegétől megmozdul, s növekedik a növény-világ.

2. A világosság átváltozik melegséggé, ezt lehet tapasztalni a nap világos sugáraiban midőn a mi földünkhez érve melegitenek; mert tudni kell, hogy a napból hidegen jönnek a világosság sugárai — mit bizonyít azon körülmény, hogy a magas hegyeken örökös hó, örökös hideg van, pedig ott is jelen vannak a nap sugárai. — A nap sugárai tehát csak a földhöz igen közel változnak át melegséggé.

A melegség továbbá átváltozik világossággá; ezt lehet legjobban tapasztalni a vason. A vas nevezetesen a kohban, ha tüzesítettik, mindinkább kezd veresedni, világosodni; és pedig minél fényesebb lesz a tűzben: annál inkább elveszti a melegséget, a melegség át változik világossággá; úgy hogy — bámulásra méltó dolog ez — a megolvadt vagy is folyóvá lett vasba kézzel bele lehet nyúlni, anélkül hogy kárt tenne az emberi testben. Imé itt tökéletesen meg lehet győződni hogy a megolvadt vasnak nem csak minden melegsége átváltozott világossággá; igen mert a megolvasztott vas vakító fényességgel világol. Ezen fénylő világosság azután vissza változik ismét melegséggé, mert a mint halványul a világosság a vas ismét úgy nyeri vissza melegségét, forróságát, égető természetét.

De a helyett, hogy több példát hoznánk fel ily különösségben: általában mondjuk ki rendszerezve, hogy az anyagi világban első erőnyilatkozat a mozgás, a mozgás pedig a térnek és időnek egysége: következésképp a mozgás térré és idővé vagy térbe és időbe átváltozhatik. Nevezetesen:

a) Térré változik midőn világossággá lesz.

b) Idővé lesz midőn hanggá változik.

¹⁾ Igaz hogy az újabb tudósok azt állítják, miszerint a testben az elégetés okozza a melegséget, nem pedig a vérforgása: ám de azt kérdem: hát az elégetést nem a mozgás szüli-e? Én égetést mozgás nélkül képzelni sem tudok.

Továbbá az anyagi mozgásnak, úgy látszik, első nyilatkozata a **vonzás** (attractio) és **taszítás** (repulsio, expansio), ezen kettőnek egysége a **súly**: következésképpen a mozgás átváltozhatik vonzó erővé, **taszító** erővé és **súlylá**. Nevezetesen a naprendszeri forgásban:

- a) A mozgás vonzó erővé változik a központra törés — (centripeta)
- b) taszító erővé lesz a központtól távozás — (centrifuga),
- c) súlylá a nehézkedés (gravitatio) alakjában, s neve alatt.

A mozgás itt a földön kézzel foghatólag változik át súlylá; nevezetesen ha a felülről leeső kő fölakad, vagy a földhöz ér, nem veszett el a mozgás, hanem átváltozott súlylá.

Ugyanezen törvényeket találjuk a szellemi világban is; mert a lelki erőnek gondolkodása szintén mozgás, de öntudatos mozgás. Vannak ugyanis különféle mozgások, alsóbb és felsőbb rendűek. Vannak paránytani, műtani, vegytani, mint szintén szerves- és önkénytes mozgások, legfelsőbb pedig az öntudatos mozgás, mely is a gondolkodás.

A lelki erő tehát, mint öntudatos mozgás, soha sem vész el, hanem átváltozhatik különféle erőkké, s ezen átváltozott erők ismét vissza változhatnak lélekké, átolvadhatnak a lélekbe.

a) Minthogy már a lélek gondolkodása = szellemi mozgás: annál fogva a lelki erő átváltozhatik szellemi vonzássá = ösmerő tehetség, szellemi taszítássá = akaró tehetség, és szellemi súlylá nehézkedéssé = érzelmi tehetség.

b) Ugyancsak azon alaptételből hogy a lélek gondolkodása = szellemi mozgás, önként következik, hogy a lelki erő s ennek nyilatkozata a gondolkodás, vagy is az ösmerés, akarás, és érzés átváltozhatik térbe, időbe, és más mozgásba.

1. Midőn a lélek **b e l ű l m o z o g** az emberben át változik térbe az álomlátások, visiók, elragadtatások alkalmával; mint ez keleten szokott különösen történni, nevezetesen a keresztyénség kezdetében. — (Cselek. 10, 10. 17. és az egész mennyei jelentésekről könyv); átváltozik időbe p. o. a jövődőlés alkalmával.

2. Ha pedig a lélek az **e m b e r e n k i v ű l m o z o g**, térbe változik át az ábrázaton (Arc isme), időbe (hangba) változik át a beszélés, sirás, fentszóvali imádkozás, dallás, és éneklés alkalmával.

c) Sőt át változik a lélek anyaggá, testté is.

1. A lélek kedves és kedvetlen érzései átváltoznak könnyekké. A történelemből tudjuk mily becsesek voltak az első keresztyének között az isteni tisztelet alatt a siróknak könnyei.

2. A holdkórosoknál, mint szintén a tébolyodottaknál is valami ily átváltozásnak kell történni.

3. A gyermeknek életre jövele máskép nem is képzelhető, a gabona növény is eszméből, a gabona-eszméből teremődik, miután a mag elrothadt.

4. Az emberi test tehetségei tökéletesen öszhangzanak a lélek tehetségeivel; az emberi test úgy látszik, nem egyéb mint térben megjelent emberi lélek, vagy is láthatóvá lett lélek.

5. Jézus is lélekből, a szent lélekből változott át emberi ábrázatba, az ige testté lett.

6. Isteni eszme, a világ eszméje változott át térré, idővé, és mozgássá, vagy is világgá a teremteskor, és ezen világ ismét vissza tud változni eszmévé, isteni eszmévé; a mit mutat az, hogy a természet vizsgálásakor előnkbe tűnik, bennünk öntudatra jön (visszateremődik) az istenről eszme.

Ezen nézet megfejtheti azon vitatkozást: vajjon az anyag szüli-e a szellemet, vagy a szellem az anyagot, (materialismus, dynamismus)? Felelet, mind a két állítás helyes, mert a szellemi erő teremtheti az anyagi erőt, és az anyagi erő vissza változhatik szellemi erővé. Mindenütt a mozgás a lényeg. Az anyagi világban mozgásnak, a szellemi világban gondolkodásnak nevezzük azt; az alsóbb foku mozgás minő fokon és miként változik át felsőbb mozgássá, s a felsőbb vagy öntudatos mozgás (szellem) miként megy át alsóbb foku mozgássá (a szellem miként szüli az anyagot), ezen kérdések megfejtése az utókoré marad. — Mi tértünk most vissza kitűzött tárgyunkhoz az énekléshez.

B. Az emberi lélek tehát át változik bizonyos erőkké, és ugyanazon átváltozott erők vissza változhatnak lélekké, át olvadnak a lélekbe.

Igy változik át, mint fentebb láttuk, a mi lelkünk a többek között hanggá, beszéddé, énekléssé. Az éneklés zengzeménye tehát nem egyéb mint belőlünk kinyuló lélek. Gondolataink buzgó érzeményeink hang alakban jelennek meg énekléseinkben.

E szerint midőn valaki énekel, akkor buzgó lelkéből önt ki, s e kiöntöt lélek nem csak rajta kívül jelenik meg hang alakjában, hanem egyszersem mind magának az éneklőnek minden tagját, különösen ábrázatát előnti, mintegy eleveníti, megszenteli.

De — mint föllebb mondtam — az átváltozott lélek vissza is változhatik lélekbe. Mint a világosság átváltozik melegséggé, a melegség vissza változhatik világossággá: épen ugy a lélek át változik énekléssé, az éneklés vissza változik lélekké. Ebből immár önként következik, hogy midőn a templomban sokan együtt énekelnek, az egyeseknek énekei egy nagy énekké, egy óriás zengzeményé olvadnak össze; mondhatni egy nagy éneklő lélek formálódik, mely az egyes éneklőkre visszahat, azoknak lelkébe be olvad.

Ha már gyönyörködik s emelkedik szivünk egy szép zenének hallá-

sára, pedig annak hangjai csak a levegő rezgései között szülemlelenek: mennyivel felségesebb öröm közt éled lelkünk, ha az Isten házában az az éneklő gyülekezet össze folyt lelkeinek zengzeményei olvadnak be a mi lelkünkbe!

Ezen kétségtelen alap elvből immár önként következik, hogy az éneklés:

1. Használ a testnek.

Ez igen természetes, mert miután a lélek teremti, megtartja, és igazgatja a testet mint saját eszközét; miután minél közelebről érintkezik a lélek a testtel, annál inkább ki terjeszti az ő teremői, megtartói, és igazgatói erejét a testre; és miután már fentebb érintettem hogy éneklés alkalmával mintegy kiönt a lélek magából, s hang alakjában az egész testnek kisebb nagyobb mértékben minden részecskéit mozgásba hozza, s így azokkal közelebbi érintkezésbe jön: innen látni lehet, hogy az éneklésnek kétségen kívül haszna van a testre. És pedig e szerint:

a) Egészséget eszközöl és a test erejét neveli. Ugyanis az egészség azon testben van, melyben a szervek összehangzatosan működnek; semmi sem hozhatja pedig jobb összehangzásra azokat, mint a velők összeköttetésben levő léleknek külső mozgása, vagy is az éneklés; az egészségből pedig önkényt fejlődik az erők növekedése. A tapasztalás is bizonyítja hogy az énekléssel gyakran foglalkozóknak egyik lényeges szervök a tudó megerősödik, s ez erőt kölcsönöz a test többi részeinek is.

b) Az éneklés a testet különösen az ábrázatot szépíti is. Nincs rutabb a lélek nélküli emberi testnél a holt testnél. A lélek, éneklés alkalmával a szentségnek és szépségnek érzelmeit hangok alakjába át változtatván be vonja azzal a test külsejét, különösen az ábrázatot, s utóljára a gyakorlás által meghonosul ott a szépség. A káromkodó ember ábrázata elrutul, eltorzul, mert szentségtelen és rút érzelmeket változtatott át a lélek hangokká.

c) Az éneklés a hosszú életet is elősegíti, a mennyiben erőt és egészséget szül az emberi testben, az egészséges és erős testü ember pedig méltán várhatja a hosszú életet, noha ezt véletlen körülmények meg is akadályoztathatják.

2. Az éneklés továbbá a lelket tökéletesíti. A lélek élete nem egyéb mint mozgás, és pedig ezen mozgás belső és külső. A lélek belső mozgása a gondolkodás, külső mozgása a beszéd, sirás, éneklés, és a fen szóval való imádkozás; úgy de a lélek életének tökéletesedése is mozgás, fejlődés: következésképen a lélek nem csak a gondolkodás által hanem a beszéd, sirás imádkozás, és éneklés által is tökéletesedik. Ez utóbbiak által a léleknek alsóbb foka, alsóbb alakja, nevezetesen az érzelem tökéletesedik. Éneklés által a lélek kilép az ő benső elvonottságából,

s szent érzelmeit át változtatja hangokká, s ezekben ő mint Istenhez emelkedő hanghullámokban tartózkodva, mintegy fürödve örvendezik.

Igen is éneklés által az érzelem nemesedik, s minthogy az érzelmi tehetség gyökere az ösmerő és akaró tehetségeknek: tehát az éneklés által nemesedő buzduló érzelem az értelmet a fölfogásra fokozza az akaratot a szépnek, igaznak, jónak cselekvésére buzdítja. Egy szóval az éneklés által felbuzduló érzelem a léleknek öntudatos körét is elősegíti a tökéletesedésre. *Ezért van arra szükség az isteni tisztelet alkalmával, hogy az ige hirdetését, és hallgatását mindenkor megelőzze az éneklés.

3. Az éneklés közel viszi az Istenhez az éneklőt. Az Isten mindennütt jelenvaló ugyan, és így mindenkor közel van hozzánk: mindazáltal, mivel az Isten lélek csak akkor vehetjük észre, akkor érezhetjük, hogy Istenhez közel vagyunk, ha lelkünkkel fordulunk felé. Jakab. 4. 8.

Immár a lélek három uton közeledhetik az Istenhez:

a) Először öntudatos okosságával, az eszmék lépcsőin, mint legfelső eszméhez: de ezen az uton csak igen kevés embernek van képessége felemelkedni Istenhez.

b) Másik ut az erény gyakorlása, de ezen uton is sok nehézségekkel kell küzdeni, ha Istenhez akarunk közeledni.

c) Harmadik út, melyen Istenhez közvetlenül közeledhetünk az érzés, mely a szivben fölmagasulván hitté, az Istent megláttatja velünk Máté 5. 8.

Ám de az éneklésben is lelkünk szent érzései változnak át hangokká: és így e szent zengzemények szárnyain is Istenhez jutunk. Legnagyobb része az embereknek ezen az uton közeledhetik legkönnyebben az Istenhez.

Végül megjegyzem — ne hogy az erők átváltozásánál a Vogt-Mentovich féle majmozás gyanujával terheltessem — hogy én elméleti lélek tanomban kifejtettem, de most is kinyilatkoztatom, mi szerint az anyagi és szellemi világot ellentétes léttel bírónak tartom mint a melyek egy felsőbb harmadik állománynak az eszmének ellentétes real pólusai; e szerint egyik sem prius a kettő közzül, egyiket sem lehet a másik tulajdonságának mondani, hanem mind az anyagnak mind a szellemnek alapléte az eszmében gyökeredzik.

A materialisták abban csalódnak hogy ők azon tapasztalatból, miszerint az anyaggal szoros összeköttetésben van a szellem, azt következtetik, hogy a szellem az anyagnak tulajdonsága, az anyagi erők működésének eredménye: holott pedig az anyag és szellem közötti szoros összeköttetésből az következik hogy anyag és szellem tökéletesen ellentétes léttel bírnak; mert mind a tapasztalat, mind az elmélet megdönthetetlenül

nül bebizonyítja, miszerint éppen az ellentétek azok melyek szoros belső összefüggésben, egyezményben vannak, melyeket még csak gondolni sem lehet egymás nélkül. Az erők átváltozása is ezen alapon nyugszik.¹⁾

Szalai István m. k.
szentesi ref. lelkész.

3.

Egyháztörténelmi forgácsok.

Nem veszi tán rossz néven sem a tisztelt szerkesztő ur, sem e folyóirat olvasó közönsége, ha e cím alatt koronként egyes aprólékos jegyzeteket, helyreigazításokat, irodalom- és egyháztörténelmi fontos ugyan de önálló kidolgozást — csekély külterjőknél fogva — meg nem érdemlő adatokat közlésteszünk. Egyháztörténelmi szakfolyóiratunk nincs s ezért egyházi időszaki irataink teréből kell elcsipegetni szegény protestáns egyházunk multjának teljesebbé tehetésére. A szaklap hiányának érzete egy részről; egyháztörténelmünk épület anyagának összehordása más részről elég indokul szolgálhatnak arra, hogy a „Figyelmező” megnyisson egy ily rovatot, mely sokak közreműködésével mindenesetre hasznára fog válni irodalmunknak.

I. Adalék Erdősi János magán életéhez.

A „Figyelmező” mult évi folyamának 624. 625. lapján Révész Imre felhívja az olvasók figyelmét Erdősi János életére annyival is inkább, miután csak legközelebb is jelent meg egy önálló munka Bécsben Dankó Józseftől, mely az ő protestáns voltát minden módon elvitatni igyekezik. Aztán meg Toldy Ferenc is lenyomatja legujabban. (Össze gyűjtött munkái. Pest, 1870. III. k. 27—29. l.) szóról szóra mindazon állítását, a melyet 1855-ben Erdősi római katolikus volta mellett irt, de 1865-ben már (A magyar nemz. Irodalom története. Pest, 1864—1865. 34. 35. l.) Révész műve után visszavont. Ily tapasztalatok után kötelességünk tehát minden legkissebb adatot összegyűjteni, akár mellette akár ellene szóljanak is azok.

En most egy egykoru forrást idézek Erdősi magán életére nézve, a mely nem más, mint Bornemisza Péternek (Negyedic része Az Evangeliumokból, es az Epistolakból való tanvsagoknak) (Költ Sempteről: 1578. 4. r.) című műve, melynek 535-dik levelén ez olvasható: „Hallottam Beczbe egy Sylvester Janost, Magyar: az ki előszer Magyarul fordította az wy Testamentomot, hogy feslet felesége miat sokat szenvedet.”

¹⁾ Több tételre és kifejezésre nézve eltérő nézetünk van ugyan; de azért minden változtatás nélkül közöljük igen tisztelt szerzőnk érdekes és tanulságos értekezését.
Szerkesztő.

Vajjon amaz erkölcsileg szigorú korban nem szolgált-e e körülmény indokul arra, hogy Erdősi elveszítse Bécsben egyetemi tanárságát? És vajjon, ha Bornemisza még Bécsben találja Erdősit akkor, midőn 1555. táján ő ott „tanuló ifjú“ volt: nem-e közvetlen tapasztalás és nem pusztán hallomás után ír róla? Az ugyanis kétségtelen, hogy Erdősi 1554-ben már nem volt egyetemi tanár (L. Révész Imre. Erdősi János. Debrecen, 1859. 18. l.). de Bornemisza idézett mondatából az is bebizonyul, hogy Bécsben sem volt már többé. Hogy innét az 1551-ben befurakodott jézsuiták nem-é éppen neje miatt üldözték el? ezt nem tudjuk megmondani, de e kérdés méltó arra, hogy buváraink figyelembe vegyék.¹⁾

II. Kálmáncsehi Sánta Márton hol halt meg?

Kálmáncsehi egyike elsőrangu gyakorlati reformátorainknak, de működésével még most sem vagyunk teljesen tisztában. Imitt-amott olvashatunk róla valamit, de mindez oly kevés, hogy csak bennünk két elégithet ki. Mi most halála helyére vonatkozólag idézünk két forrást, melyekre nézve tán döntő lehet az érdekelt két egyház jegyzőkönyve, vagy más olyan maradvány, mely e tárgyat is érinti.

Az eddigi irodalmi köztudomás szerint, Kálmáncsehi 1571-ben halt meg Beregszászon, éspedig egy szerzetes gyilkos fegyvere által. Ezt állítja Budai Ézsaiás (Magyarország Historiája. Pest, 1833. III. kiadás. II: 127. l.) Bod Péter után; Bod pedig (Magy. Athenas. S. l. 1766. 127. l.) Szölöki Mihály „Bajnok Dávidka“ c. munkájára és a Szenci Molnártól fordított Calvin-féle Institutiókra hivatkozik. Szenci Molnár csakugyan érinti is e tárgyat s pedig következőleg: „Megöletic jöllehet Zvinglius Helvetiában, által lövi az Barát Kálmáncsehi Márton praedikátort Berekszászban. De az Isten igé-jénec folyását semmi öldözés nem akadályozhattya meg és magva az anya sz. Egyháznac a Martyroc kiontott vére.“ (Keresztényi Reli-

¹⁾ A könyvészeti pontosság végett jónak látom itt megérteni U₁ Testamentomáról azt, hogy címlapján az 1541. évszám nincst, miként ezt Kemény József Uj m. muzeum. 1855. I: 102. l.), Révész Imre (Erdősi Ján. 23. l.) Szabó Károly (Erd. Muzeum Egylet Évk. V. k: 36. l.), valamint Dankó József (Joannes Sylvester Pannonius. Wien, 1871. 63. l.) közlik. Én ugyan eddigelé csak a bécsi császári könyvtár példányát láttam, de ott a cím szóról szóra így hangzik: „V^y Testamentu Mag'ar nelwēn, mell'et az Görög, es Deak nelwből vyonnan fordijtank, az Mag'ar nipnek Kereszt'en hűtben valo ippűlisire,“ tehát évszám nélkül. Ott van ugyan e példányon az 1541. évszám, de kéziratban. Megengedem, hogy e példánynak netán elmosódott számjegyeit később kijavították, de azon — ismétlem — most kézirat van.

giora es igaz hitre valo Tanitas. Hannovia, 1624. 4r. Dedicalo Levél 4. 5. l.)

E forrásnál, melyre ismétlem az irodalmi közhit eddigi vélekedését alapította, ez irányban nem tudok fölebb hatolni; de egy más adattal jóval is előbből rendelkezem. Az egykoru Bornemisza Péter ugyanis az egyházi beszédeinek negyedik részéhez függelékül ragasztott „Ör-dögi Kisírtetekről“ (Septen, 1578. 4r.) szóló munkájának 892-dik levelén ezt mondja: „..... egy ieles Predikatort lattam gyermek korom-ba, Kalmanczai Mártont, ki elein igen nagy hires Doctor volt, ki Debretzenbe hólt meg.“ Ezt kiírja Pázmány is „Kallauz“ában s hozzáteszi: „Ez amaz Kálmáncsi Márton, az kiről mon-dám (Előbb a 194-dik lapon. — Közlő), hogy Berekszászban Petro-vith Péter akaratjából, az Calvinista tudományt legelőször predikállani kezdé.“ (Hodogos. Posomban, 1623. 4r. 219. lap.)

Két adat van tehát előttünk. Egyik vértanunak mondja, s halála helyéül Beregszászt állítja, a másik pedig Debrecenről szól. Én ez utób-bit vélem elfogadhatónak, miután Bornemisza nemcsak kortársa volt Kálmáncseinek, hanem saját vallomása szerint, mint gyermek, ösmerte is, míg Szenci Molnár — haugyan reformátorunk 1571-ben halt meg — csak 53 év múlva hagyja emlékezetben. De tekintetbe kell azt is vennünk, hogy Bornemisza a lehető hűséggel felsorolja műveiben a római katho-likus papság bűneit, s arról meglehetünk győződve, hogyha ő csak hir-ből is hallott volna valamit Kálmáncsehi megöletéséről: bűnlajstromából nem fogja kifelejtteni. Igaz ugyan, hogy a közlekedés a XVI-dik században gyarló lábon állott, s nagy idő kellett ahoz, míg a Tiszántúlról egy hir eljutott Bornemiszához, aki könyve megírásakor az osztrák határhoz közel lakott, de ha Debrecenben való elhunytának hírét meghallotta, méginkább értesült volna meggyilkoltatásáról. Aztán meg ez a körülmény nagyobb mérvben fenforgott Molnár Albertre nézve, aki hosszú időn át külföldön élt, és csak érintett fordítása kiadása után, 1625-ben tért ismét vissza hazánkba. Megengedem egyébiránt, hogy Molnár Al-bert is biztos tudomásból írja föntebbi mondását, miután ő 1589. táján Göncön, a bibliafordító Károlyi Gáspár mellett élt, s töle, valamint az

Még a névre nézve kell valamint megértenünk. Dankó ugyanis (eml. m. 106. l.) bizonyos gúnyval idézi Denis Mihálynak néhány sorát és kérdezi, hogy hol és ki nevezte Erdősit Erdélyinek? Denis védelmére, ki két művében is (Ein-leitung in die Bücherkunde. Wien, 1777. 4r. I. th. 122 és Nachtrag zu seiner Buchdruckergeschicht Wiens. 1793. 4r. 21. l.) felhozza e nevet, idézhetjük a Laubában 1754-ben megjelent magyar új-szövetség „Előljáró beszédét, melynek XVII. és XVIII-dik lapján kétszer is említve van Sylvester neve Erdéli János gyanánt. Ez ugyan nem vonatkozik az Erdösi névre, de szükségesnek tar-tottuk felhozni Denis igazolására.

E. L.

ott megfordult tisztos papoktól sok oly dolgot hallhatott, amiről ma már semmitsem tudunk, de Bornemisza egykoru följegyzése talán mégis nagyobb hitellel bírhat.

Azt hiszem különben, hogy e részben csak Debrecen és Beregszász egyházi vagy városi levéltáraitól várhatunk biztos útasítást, és én ezenel e kérdés tisztázására fel is hívom az illetőket, akiknek módjában van utánnézni; tisztázva lesz ezzel egyik reformátorunk életének vége, tisztába hozatik az, hogy Kálmáncsehi valósággal vértanu volt-e vagy sem, végre bármelyik fél részére dőljön is el a kérdés: régi irodalmunknak egyik kiváló bajnoka lesz igazolva.

III. Borsai váradi papról.

Kitünő történetírónk Szabó Károly a „Figyelmező“ mult évi folyamának 594. lapján a következő megjegyzést teszi: „Borsairól emlékezetet nem találván, keresztnévét sem határozhatom meg. Szerzőnk (az általa közölt vers névtelen írója) előadásából bizonyos, hogy Borsai Váradon a várban volt pap“ sat. Azt hiszem, megközelitem az igazságot, ha ezen Borsai váradi papot egyazon személynek tartom Borsai Ferencceel, aki 1659-ben csatári lelkész volt.

Erre nézve forrásom Debreceni Gele Jánosnak 1659-ben Frane kerben nyomtatott „Disputatio theologica de Cognitione Dei naturali“ című műve, melyet egyebek közt Borsai Ferenc csatári papnak is ajánlott.¹⁾ Valósággal egy személyly-e ez a kérdéses Borsai? azt nem határozhatom meg, miután arról nem tudok semmit, hogy a váradi pap átmént-e 1655. után Csátárra vagy nem? de mint sejtelmet most fölallitom.

Itt azonban a névhasználásnál fogva önkényt eszembe jut Pápai Borsáti Ferenc is, ki 1656-ban mint a „Váradi gymnáziumban Poetica Classisnak ideig való Collaborator“ egy kis munkát nyomtatott latin és magyar nyelven a következő címmel: „Metamorphosis Illustrissimi quondam Herois felicis Memoriae Sigismundi Rakoci; id est: Ejus eruditae vitae, heroicaeque virtutis, cum simili morte seu vitae termino Poetica descriptio, Latino et Ungarico idiomate Composita; A Francisco Borsati Papensi. In Illustri Varadiensi Gymnasio Sacrae Poëseos p. t. Collaboratore. Varadini, Apud Abrahamum Kertész Szencinum Anno M. DC. LVI.“ 4r. Ugyanezen cím külön lapon, a magyar szöveg előtt magyar nyelven.²⁾

¹⁾ Az ajánlást szóról szóra nem idézhetem, miután a könyv nincs kezemenél s csakis azon sovány jegyzetekre kell szorítkoznom, melyeket még 1867-ben írtam ki a kolozsvári ref. főtanoda példányából.

E. L.

²⁾ Egyetlen példánya tudomra a kolozsvári ref. főtanoda könyvtárában van,

Vajjon ezen Borsáti Ferenc nem egy személy-e a váradi Borsáival, s viszont nem foroghat-e fenn azon eset, hogy a váradi Borsai, a csatári Borsai Ferenc és ezen Borsáti külön személyek? A kor, a vidék, az egyházi állás s részben a névhasználat, egyszóval majd minden külső jel összevág, de mégis fönmarad a Várad vidéki lelkészek számára azon föladat, hogy ez egyének után kutassanak és ténynyel oszlassák szét kétegyeimet.

IV. Alistáli Farkas Jakab életéhez.

E folyóirat mult évi folyamának 434–457. lapján, Biró Antal érdekes adatokat közöl a szikszói ref. egyház jegyzőkönyvéből úgy a nevezett egyházközség, mint egyáltalában a magyar protestántizmus történetéhez. Egy adatát azonban teljesebbé tehetvén: nem mulasztom el annak közlését, miután egyes apróságok is lényegesek ott, ahol még csak összegyűjtendő és földolgozandó anyag, s nem egyszersmind kész történet áll a tanulmányozó rendelkezésére.

A 440-dik lapon ugyanis az olvasható, hogy 1662-ben Alistáli Farkas Jakab és Szombati Márton a szikszói predikátor, s miután arról egy szó említés sincs téve, hogy már korábban is ott lettek volna, vagy hogy lelkész elődjök, Somosi Petkó János 1662. előtt elhalt vagy más helyre költözött volna: ebből egyenesen az következtethető, hogy tehát ez évben léptek Szikszón lelkészi állomásba. Ez azonban, legalább Farkas Jakabra nézve, nem áll, miután ő már 1661-ben ott volt, mint ezt a Csúzi Cseh család akadémiai emlékkönyvébe ¹⁾ beirt következő emléksorai bizonyítják:

In Gratiam, Fauorem, Beneuolentiam, Generosae et Nobilissimae indolis Juvenis Dni Jakobi Cze Czuzy, Discipuli Antiqui Gnarissimi: Nunc Amici honorandi, posuit. Jacobus Farkas Alistali, Pastor Ecclae Szixoviensis. Anno 1661. die 8. Septembris. MPR.

E jegyzetkéből megtudjuk azt is, hogy Alistáli Farkas Jakab tanár, vagy legalább köztanító volt a sáros-pataki tanodában, éspedig 1658. és 1661 között, miután Csúzi Cseh Jakab, az érintett emlékkönyvben való

de magyar szövege annak is hiányzik. Fölemliti Szilágyi Sándor az „Uj magyar muzeum”-nak — ha jól emlékezem — 1859. évi folyamában s címét én is kööltem a „Veszprém” c. lapban 1867-ben.

E. L.

¹⁾ Eredeti példánya Magyarai Kossa Lajos urnál van Tisza-Roffon, ki nemes készséggel engedte használhatnom ezen, a XVII. XVIII-dik század egyetemi életének egyik leghecsesebb emlékét, melyért fogadja a nyilvánosság előtt is hálás köszönetemet.

E. L.

sajátkezű bejegyzése szerint, az 1658. 1659. 1660. és 1661 dik években volt a pataki tanoda növendéke.

V. Szathmáry Ötvös István életéhez.

Sz. Ötvös Istvánról ez idő szerint nem terjed tovább tudomásunk, mint amit Bod Péter főnhagyott róla (M. Athenas. 253. 254. l.), hogy t. i. még a holland egyetemeken létében lefordította a belga hitvallást s kiadta „A keresztyén és igaz tudományu Belgiomi Ekklesiáknak Hittekről való vallástétele” cím alatt Amsterdamban 1650-ben, és hogy lefordította holland nyelvből a János jelenéseiről írott egyházi beszédek, melyek „Titkok Jelenése” címmel 1668-ban meg is jelentek Szebenben Debreceni Kalocsa János gondoskodásából. Tudjuk aztán még, hogy Patakon tanárságot, Érsekujvártt pedig lelkészi hivatalt viselt, de hogy mikor és hol halt meg? az ekkorig bizonytalanságban volt.

Alkalmam van e pontra nézve most fölvilágosítással szolgálni. László József tatai esperes és kocsi ref. lelkész ur ugyanis 1870. nov. 1-éről írja hozzám, hogy a kocsi reform. egyház jegyzőkönyvében Komáromi Páltól — a gályarab Komári Pál fiától — a következő című dolgozat olvasható: „Succincta descriptio rerum ecclesiasticarum in Eccla Rfta KOTSIENSI factarum, inprimis de successione Ministrorum ab Anno MDCXI”, melyben az ő koráig --- 1713. — az ott szolgált lelkészek nevei beírva, és pedig az 5-dik szám alatt Ötvös Istvánról a következőleg: „5. A. 1663., mikor a Török Érsek Ujvárárt megvette, az ott való szép Eccla elszéledett, amelyben tanítottanak sok tudós emberek, mint Nikos János, a ki Püspökséget is viselt, Szathmári Ötvös István, a ki is mikor a török megvette volna, onnét kijöven, ide Kocsra plántáltatott; szép tractatioja vagyon a Mennyei Jelenésekről, amelyet itt irt, és az Urban itt el is nyugodott.”

Bizonyos tehát e közelkoru följegyzésből, hogy Ötvös 1663-ig Érsekujvártt, 1663-tól pedig még néhány évig Kocson Komárom vármegegyében papskodott, de már 1668-ban nem élt többé. Ez iránt azt hiszem, Kalocsa János ajánlólevele is nyújt felvilágosítást, de azt most nem használhatván, azt sem tudom megmondani, vajjon Szabó Károly nem tollhibából írja-e (Erd. Muz. Egylet Évk. 2871. 143. l.) az ácsi egyházat Kocs helyett utólsó szolgálatának és halálának helyéül?

Bécs, június 6. 1871.

Eötvös Lajos.

**II. Lajos magyar király parancsa a soproni tanácshoz a lutherán eretnekség kiirtása s Luther könyveinek meg-
égetése ügyében. 1524. október 14.**

Commissio propria Domini Regis.

Prudentes et circumspecti fideles nobis dilecti.

Accepimus istic esse quemdam fratrem ordinis minorum divi Francisci infectum haeresi luterna (így), qui adversus sanctorum patrum decreta et constitutiones romanae ecclesiae tam pertinaciter ceperit praedicare. Quae res nobis valde displicet, tum amore christianae religionis, quam a majoribus nostris acceptam ab omni labe et erroribus puram ac sinceram per subditos nostros cupimus retineri, — tum quia jam pridem ediximus ne quis in hoc regno nostro sectam illam auderet amplecti aut approbare. Volentes itaque vestrae fidei ac saluti consulere, periculisque quae ex malis et vitiis augeri possent occurrere, misimus religiosum fratrem Gregorium ejusdem ordinis S. Francisci professorem, qui vestrum illum concionatorem, per superiorem suum atque alios viros catholicos prudentes et doctos, diligentius de omnibus articulis, quos praeter doctrinam sanctorum patrum apud vos docuisse ac praedicasse dicitur, deducat examinandum. Mandamus itaque sub poena amissionis capitum et bonorum vestrorum, ut cum per praefatum fratrem Gregorium aut per tricesimatores nostros Sopronienses fueritis requisiti in capiendo ac secure deducendo dicto praedicatore: omnem opem, consilium et auxilium vestrum praestetis, statimque acceptis praesentibus, nostro nomine promulgari ac proclamari faciatis: ne qui deinceps libros, tractatus, opera dicti Lutheri suorumque sectatorum latina, germanica seu alia quavis lingua edita, domi habere, legere, laudare deque illa haeresi disputare publice vel privatim audent, sed infra diem tertium post factam hujusmodi publicationem, omnes libros et ejus opera praedicta, ad manus ejus, quem dictus frater Gregorius nominaverit comburenda tradere et consignare debent. Forma vero edicti nostri, quod per vos istic volumus publicari, vobis unacum praesentibus reddetur, unde facile et modum, quo in conquirendis operibus lutheranis sit utendum, et poenam transgressoribus edicti ac mandati nostri constituam intelligetis. Secus igitur si gratiam nostram, vitam, salutem, facultates ac bona vestra chara habetis, ne feceritis. Datum Budae, feria sexta proxima ante festum beati Galli confessoris, anno Domini millesimo, quingentesimo vigesimo quarto.

A Sopron városa levéltárában lévő eredetiről másolta. Gamauf, akinek saját kéziratából közli

Gruber József.

Egypár szó ezen okmányhoz.

Nem kivonatban vagy magyar fordításban, hanem egész terjedelemben s eredeti nyelvén közlém e nagyfontosságú okmányt, részint azért, mert így veheti annak biztosan hasznát egyháztörténelmi irodalmunk, részint azért, mert ha tudomásom nem csal, eként közölve ezen okmány, mindezideig sehol sincs.

Müllner Mátyás (A soproni evang. főtanoda története sat. Sopron. 1857. 2. l.) és Bauhoffer György (Geschichte der evang. Kirche in Ungarn. Berlin. 1854. 43. l.) hivatkoznak ugyan ez okmány tartalmára, de különösen az utóbbi, egyáltalában nem kellő hűséggel és szabotossággal.

Sopron nagy tudományu lelkésze Gamauf, az okmány azon pontjához, melyben a király azt mondja, hogy „már ezelőtt — korábban megparancsoltuk, — jam pridem ediximus, — hogy e mi országunkban a lutherán szektát követni, vagy helyeselni senki ne merészelje, — azon megjegyzést teszi német nyelven, hogy itt kétségen kívül a lutheránusok elleni ösmeretes nyilvános parancsokra van célzás. Nagyon érdekes volna tudni, hogy miket értett Gamauf ezen „ösmeretes“ parancsokon. Hogy mily királyi parancsot kell érteni, az magának az általunk most közlött okmánynak végéből világosan látható, olyat t. i. amelyből könnyen megérthető, hogy micsoda módot kell követni a lutherán könyvek összekeresésében és hogy mi büntetés van szabva a parancs áthágóira. Nyilván van továbbá, hogy a szóban forgó királyi parancsnak egy példánya, mintegy mellékletül közlött okmányunkhoz elküldetett Sopronba és ott nyilván kihirdettetett. Ilyen királyi parancsnak már nem lehet tartani sem azon budai országgyűlési végzést, amely 1523. ápril 23-dikán intéztetett a reformáció ellen, sem azon különleges királyi parancsokat, amelyek az erdélyi százszokhoz intéztettek, s melyek közül az, amely a lutherán könyvek pusztításáról szól 1523. sabbatho proximo ante dominicam Cantate, azaz Cantate vasárnap előtti szombaton kél. Cantate vasárnap mindég a 4-dik Husvét után; Husvét vasárnapja pedig 1523-ban ápril 5-dikére esett; és így az említett okmány május 2-dikán kél.

Csekély meggyőződéseim szerint, egy eddig ösmeretlen oly királyi parancsról van szó, amely az egész országra szóló, s a reformáció ellen részletes intézkedéseket tartalmazó volt, és amelynek 1524. október 14-dike előtt jóval kellett kelnie, mert így kell értenünk eme kifejezést „jam pridem ediximus ne quis in hoc regno nostro“ etc. Sejtelmem szerint amint V. Leo pápának 1520. május 16-dikán kelt Luthert s a reformációt kárhóztató „Exsurge Domine“ bullája megje-

lent és szétküldetett, csakhamar kiadatott ama királyi parancs is, s közlött okmányunk egyik kétségtelen történelmi becse abban áll, miszerént nyilván meggyőző bennünket az emlegetett egyetemes királyi parancs léteztéről. Vajha sikerülne ezt minélelőbb, teljes szövegében megösmernünk.

De van közlött okmányunknak még más történelmi becse is. Ezen okmány is mutatja nevezetesen azt, ami más adatokból is nyilván van, hogy t. i. egyáltalában nem áll azon nézet, amit pedig némelyek különösen hangsúlyoztak, mintha hazánkba Luther könyveit és a reformátziót kiválólág és legelőször is az erdélyi szászok hozták volna be, mert minden kétségen túl van, hogy a magyarországi pl. a budai, soproni és szepességi németek épen oly korán megösmerték Luthert és a reformátziót, mint az erdélyi szászok. A budai németek már az 1522-dik évi január havában a határozott, sőt tulzó reformátor *Speratus Pált* hívták meg lelkészököül. *Szontagh* Dániel saját nemzetségéről írott jeles művében, melyet *Nagy Iván* kitünő magasztalással említ s felhasználta: Magyarország családai sat. X. 805. l., — egyik öséről ezt írja: „1522-ben szerepelt Bálint, mint Szepes Béla koronaváros plébánosa, ki mindjárt amint 1519-ben a 24 szepesi királyi városi egyházak magok között Luther szövetséget — fraternitas — alapítottak, egyházával Luther tanát elfogadván, annak terjesztése körül kifejtett páratlan buzgósága folytán, 1523-ban a bélai egyházban esperestnek választott, s ő lett Hellebrand Lőrinc iglói lelkészszel e vidéken az egyház legfőbb reformátora.“ Tehát, már 1519-ben határozottan feltűnt volna a szepességen a lutheranizmus. Nincs mit kételkednünk felette, mert hiszen közönségesen tudva van, hogy Luther azon világhírű tételei, amelyek ő 1517. október 31-dikén déli XII órakor szögzött ki a wittenbergi vártemplom ajtajára, s melyek a reformátzió első történeti mozzanatát alkotják, 14 nap mulva az egész németföldön, hat hét mulva egész Európában, három hónap mulva pedig már Jeruzsálemben is ösmeretesekek valának, s ahova eljutottak, mindenütt nagy szellemi mozgalmat idéztek elő.

Mellözve már egyebeket, érdekesnek tarthatjuk a közlött okmányt még azért is, mert *Szegedi Gergely* franciskánus szerzetes s nagyváradi predikátor, akiről mint *Dévay Biró Mátyás* főellenségéről az illető helyen — *Dévay életrajza*, 37. l., — szólottam volt, s aki *Szántai István* reformátornak is hivatalszerűnti fő-fő ellenfele volt, okmányunkban is úgy tűnik fel, mintha hazánkban, a reformátzió korában, ő lett volna az országos „Inquisitor haereticae pravitatis.“

Szerkesztő.

A tiszántúliak válasza a francia református hitrokonok zsinati meghívó levelére.

Fisch G. lelkész urnak a zsinati bizottság elnökének Párisban.

Uram s igentisztelt testvér!

Nagy örömmel vettem a zsinati bizottság becses körlevelét intézve hozzám, s általam a mi gyülekezeteinkhez, melyben testvéreileg meghivattunk részt venni a Mazametben megnyilandó zsinatjokon.

Elődöm az Ur agg szolgálja, bódogult Balogh Péter debreceni egyik református lelkész, mult évi november 23-dikán 79 éves korában meghalván: az egyházak szavazatai által utódjává választattam a superintendensi hivatalra, melynél fogva engem illet a kötelesség válaszolni ön becses levelére.

Mindenekelőtt köszönetemet nyilvánítom azért, hogy rólunk megemlékeztek, meghíván szellemi munkájokban való részvevésre. Egyházkerületi gyűlésünk, mely rendesen április és augusztus havakban szokott tartatni, nem lévén szerencsés venni a meghívást, nem is intézkedhetett követküldésről: most már nem tehetünk egyebet, mint testvéri levél útján közeledni önökhöz. Őszintén megvalljuk, hogy dacára a térbeli nagy távolságnak, mely elválaszt bennünket, közel érezzük magunkat önökhöz: mivel a genfi nagy reformátor emléke, a hugonotta és magyar egyházaknak hasonlósága a multbeli szerfeletti szenvedésekre nézve, — végre az egyházi önkormányzat és függetlenség érdekében kifejtett bátor erély szellemi kötelék gyanánt csatolnak bennünket egymáshoz. Magam részéről minden lehető el fogok követni, hogy következő zsinatokon követünk által lehessünk jelen, felemelő lévén az, ha a Krisztusban testvérek keletről és nyugatról, közös téren találkoznak az evangélium szent ügyében s egymást buzdítják.

Megdöbbenve voltunk, mikor Európa egyik irányadó és vezérnemzetét páratlan csapások által földre veretve kellett szemlélnünk. Nehéz volt hinnünk, hogy a keserű kehely csordultig megtelend. A szomorú háború, a szeretet keresztyén elvének ez ellentéte, mily tömérdek szenvedést és nyomort okozhatott anyi ezreknek? Menyire hátráltatta az egyházi békés és fokozatos fejlődést? Mi ezeket csak képzelni tudjuk s könyezünk felettük. Részvétünk mindég kísérte önöket.

De egy keresztyénnek kétségbeesni nem lehet és nem szabad. A Déciusok és Diocletianusok zord korszakában állottak elő számosabban a hithősök, a dicső vértanúk. A keresztyénség azaz idoma, melyet az evangéliumi protestántizmus képvisel, s melyben a szabadság az Isten iránti szabad engedelmisségen alapszik, képezi, úgy vagyunk meggyő-

zódve, az erkölcsi erő ujjá szülő elemét, mely a nagy Franciaországot a teljes elgyengüléstől és ernyedéstől megóvandja. Az Alpesek is összeomlanának, ha sziklarétegek gerincként nem tartanák égfelé: így tartja fen Krisztus, az egyetlen alapkö, az egyéneket úgy, mint a nemzeteket. Örömmel tudjuk, hogy „a franciaországi evangéliomi egyházak egyesülete” rendületlenül támaszkodva az örök oszlophoz, lengeti az élet és haladás lobogóját a közöny, hitetlenség és a tulzó ész-elviség (rationalismus) szélvészai között, — s arcát atelé fordítja, aki az élet és a feladás.

Egyházaiknak egyesülete „még ifju” — mint ön jelölé —, de mégis elég nagy, mert maga elé a századot mozgató nagy kérdés megoldását tűzé: mi egy szabad egyház és miként létezzék az? E tekintetben önök fénylenek példa gyanánt az egész Franciaország előtt! Egyesületök elég nagy, mivel birtokában van az összetartás és áldozatkészségnek, főleg pedig a lét és növekedés nagy titkának, azaz azon mustár magnak, melyet az evangéliom követel és magasztat. Ez onnan van, mert egyházuk öntudatos és hitvalló tagokból van összealakulva. Mi sokat tanulhatunk önöktől. Minket nem fenyeget ugyan jelenleg megrendítő külvihar, de azért nekünk is küzdeni kell az ujkori pogányság ellen, mely a mindenféle anyagság, önzés és nihilisticus irányzatban mutatkozik. De mi csak érintni akarók bajainkat.

Zsinatjok új állami élet fejlődés küszöbén nyílik meg, s kedves egyesületökre is új élet korszakot remélünk. Mi önöket testvéreinknek tekintjük s kérjük, tekintsenek bennünket is viszont. Minél magasbra nő korunk keresztyénellenes mozgalmainak áradata: annál inkább kell csatlakozniok azon hívőknek, kik még nem szégyenlik hordani a Krisztus keresztyénjét. A keresztyén együttségiesség ez érzetében nyújtjuk jobbjainkat. Az örökkévaló Atya adjon önöknek mindnyájoknak erőt megállani a romok között is, adjon tehetséget avégre, hogy magukat és másokat is az „idők kösziklájára” építeni sikerüljön. Az igaz egyház az egyedüli biztos menhely enyészet és halállal szemben.

A magyarországi tiszántúli református egyházak üdvözlík önöket kedves testvéreink, s minden áldást kívánnak onnan felülről.

Fogadja tisztelt ur testvéri készségem biztos voltának kifejezését.

Debrecenben, 1871. október 10.

Révész Bálint,

debreceni lelkész és superintendens.

6.

Elfoglalt ref. egyházi s iskolai vagyonok jegyzéke Szatmárban, különösebben a szatmári ref. egyházmegyében.

1647-ben Szécsy Mária Wesselényi Ferenc nádor neje, a szakácsi, szentkirályi, ákosí dézmájának felét, melyet 1640. nov. I. Rákóczy György

erdélyi fejedelemtől nyert, máj. 14. Füleken kelt levelében a szatmári ref. kórháznak ajándékozza. (Bartók szatmár-németi története 118 lap.) Jelenben a kórház szatmár-németi városé.

1666. ápril 29-kén tett végrendeletében gr. Rhédey Ferenc a szatmári iskolának 1000 magyar forintot, s Szatmár vármegyében felesége holtá után Berence nevű faluját hagyja. Felesége Bethlen Druzina 1667-ben egy telket át is bocsát. Ugyan ez évben Darócy Sámuel szolgabíró, Gömböc Tamás és Szűcs Péter esküdtek a helyszínére kimenvén a telket összeirták; 56-nak találták; egyet kiválasztottak s abba az iskola képviselőit: úgy mint Váralljai Lőrincz és Kaposi Pál lelkészeket, Veszprémi István professort, Gyarmathy András seniort, Szentpétery János kontraskribát beiktatták, mint azon bizonyítvány igazolja, mely a vármegye régi négyes pecsétje alatt a jánki gyűlésből december 7. kelt, s a szatmári ref. egyház levéltárában őriztetik. 1678-ban a falut a szatmári jezsuiták elfoglalták; II. Rákócy Ferenc fejedelem vissza adatja, majd a vármegye a szekerezés alól felmenti, hogy az iskola épülhessen. Később az egri püspök hazugságai nyomán a foglalkók benne megöröködnek, végre a jezsuita rend kiűzetése után a fundus studiorum javára eladatik, s a járdánházi Kovács család megveszi, s magát ma is e faluról „berenceinek írja.

1671-ben elpusztult Zajta, s egyedül csak kőtemploma maradt, A cinteremben levő szilvást egy századdal később még a rosályi pap használja. 1778-ban pápista svábok települvén itt le a Máróthy Ferenc földes urral kötött alku nyomán a régittől odább 130 lépésnyire új falut építettek, s a templomot birtokukba vették.

1680-ban az erdélyi hadak elpusztítják a szatmári hóstáti ref. egyházat.

1680-ban Nagy Sámuel kastai lakos Udvariban, Zsarolyánban és Németiben egy-egy telket adományoz a szatmári iskolának. (Bartók Szatmár-Németi történ. 124. lap.) Hova lettek?! . . .

1691-ben Bagaméri Kálnoki Szabó István Nagy-Gécben egy szabad telket 12 jobbágygyal hagyott a szatmári ref. egyháznak. (Bartók Szatmár történ. 124. lap.)

1694-ben a jezsuiták elfoglalják a ref. papokat illető dézma negyedét Szatmárt, melyet azok az erdélyi fejedelmektől birtak. Ezt pedig annál könnyebben tehették; mert a dézmát Sárpatki János udvarbíró szedte, — ki mint a szepesi kamara biztosa, elűzi a ref. tanácsot szatmárt. (Bartók 125. lap.)

1695-ben a tisztujítás vezetés és pápista bírói tevése végett leküldött szepesi kamarai biztos Erős Gábor útján a jezsuiták követelék, hogy a ref. kórházat illető piaci vám Szatmárt az ő kórházukkal

megosztassék, s a ref. papok sabbathaléja velök közös legyen, a nagy harang nekik adassék. A tanács tagadólag válaszol; mert a piaci vám fele egy kórházat sem képes kitartani. A malom vámot sem adja. Elégedjenek meg az iskolától elvett Berencével s malomával, melyet a reformátusok hagytak, s a külső dézma negyeddel. A harangot 1663-ban a reformátusok öntették, midőn csak 10 pápista volt Szatmárt, sokan emlékeznek reá, mikor hozták Eperjesről. 1697-ben azért német katonaság segélyével a malom egyik követ elfoglalják; de békésen nem birhatván egyesség útján a reformátusoknak visszabocsátják. (Bartók Szatmár történ. 125—126 lap.) Ma sem a piaci vám sem a kórház, sem sabbathale nincs a reform. egyház birtokában.

1709-ben elpusztult Mácsa helység Ökörü-tó mellett; de sem a templom hely s parochialis földek fundusok nincsenek az ökörü-tói szomszéd egyház birtokában. Ma Mácsa neve alatt az ökörítói határból Kende Kanut országos képviselő bir egy nagy rész birtokot. (Lásd a Prot. egyh. isk. Figyelmező 1870-dik foly. 309. lap.)

1709-ki pestis, 1717-dik tatárdulás alkalmával elpusztult a pátyodi ref. egyház. 1707-dik még Sályi filiája volt, s egy fél telket s három szántóföldet mint a pátyodi egyház tulajdonát a sályi pap használt. Pusztá helyét Bagossy László alispán mint földes ur népesíté be tótokkal, — s hihetőleg az említett földeket is ő foglalá el. (Lásd a Figyelmező említett helyét.)

1726-ban a petei ref. egyház harangja már Atyában mondatik lenni: mint a melynek Pete filiája volt. Ez bizonyítja, hogy Petében ha nem is anya; de mindenesetre templommal s parochiális fundussal bíró leányegháznak kellett lennie. Elfoglalhatták a gróf Károlyiak. (Lásd. az 1870-dik Figyelmező 310 lapját.)

1726-ban a Sári ref. leányegháznak kőtemploma, s harangja van, — melyet a ref. lakosok elszéledése után az oroszok foglaltak el. (Lásd említett Figyelmező 311. lapot.)

1752-ben a jánki ref. templomot, tornyot, harangot s paróchiát elfoglalja gróf Barkócy földes ur inspektora Schultz és átadja a pápistáknak, kik mai napig birják. (Lásd ugyanott 308. lap.)

1776-ban az erdődi templomot, paróchiákat a hozzá tartozandókkal együtt gróf Károlyi Sándor foglalta el, s adta át a pápista sváboknak. (Lásd ugyanott 305. lap.)

1780-ban báró Wécsey István tábornok követte a gróf Károlyi Sándor példáját elfoglalván a csegöldi ref. egyház templomát s minden javait. A templomot s az egyház egyéb javait is a magyar jobbágyok helyére telepített unitus oláhok birják jelenleg (Lásd u. o. 304. l.)

Szatmárvármegye egyéb helyein szintén napi renden valának az er-

déli fejedelemség bukása, s a római klérus diadalmaskodása után a templom s egyéb egyházi javaknak elrablása a protestáns hivektől. Így:

1687-ben a felső-bányai templomot, paplakot, iskolát, s az egyház egyéb fekvő javait elfoglalják a jezsuiták, egyszersmind megfosztják azon jövedelmektől, melyeket a városi pénztárból huzott az egyház. Ugyanekkor elfoglalják a nagybányai és giródtótfalusi templomot és egyéb egyházi javakat. Mindezek 1706. január 10. visszaadattak, hogy 1712. dec. 17-kén ismét elvétessenek; 1721. sept. 9-dikén pedig a felső-bányai egyház költségén öntött nagy harangot rabolják el. Ugyancsak 1779-ben a temetőben levő halottasszínért zavarták a felsőbányai ref. egyházat; sőt még 1819-ben sem nyugodtak! A kathol. városi tanács a Krassay József által a ref. egyháznak hagyományozott két darab rétet az 1715/6. t. cikkek ürügye alatt, mint holt kéz vagyónát, dobszó mellett eladatni akarta, hogy annak csak árát használhassa nevezett egyház. Midőn pedig e tanács végzésnek az egyház nem hódolt, a fentebbi okon minden fekvő vagyónát a fentebbi módon eladatni akarta. Végre sok idő múlva a Helytartótanács (1829. jan. 19.) a sérelmes végzést megsemmisítette, az egyházat javai élvezetébe visszahelyezte; de eddig tett költségeit meg nem ítélte. (Lásd ezeket bővebben 1866-ki sáros-pataki füzetek 282—301. lapjain).

Ugyancsak Szatmárvármegye felsővidékén fekvő, s jelenben a nagybányai ref. egyházmegyébe kebelzett aranyos-megyesi ref. predikátornak a dézmából 25 kalangya buzát és 25 köből bort rendel Báthory Miklós országbíró, 1602. jul. 29-dikén tagyi kuriáján kelt adománylevelében. (Sáros-pataki füzetek 1866. folyam. 282—301. lap.) — Ugy hiszem az aranyos-megyesi ref. pap jelenben nincsen e deputatumok élvezetében.

Bethlen Kata 1649. nov. 9-dikén Micskén kelt instructiojában meghagyja Borbély András nevű sárközi gazdatisztjének, hogy minden neki járó dézmából és más terménybeli jövedelméből a sárközi predikátornak, az előbbi usus szerint sedicimát adjon. A templom, papház és iskola épületekre az ott való szegénységgel szorgalmasan viseltessen gondot. Mint Aranyos-megyest oláhok, úgy Sárközt tótok lépék el, s a fentebbi dézmát a tulbuzgó római hitű földesurak — a báró Wécseyek, — aligha el nem foglalák!

1654-ben julius havában, Rákócy György erdélyi fejedelem megparancsolja Gyulafehérvárt kelt levelében, Kocsis Mihály kővári kapitánya s udvarbírájának, hogy a szaszari oláhoktól neki járandott dézmát, az ottani magyar predikátornak megadja. E dézmát, valamint a templomot, tornyot, harangokat, parochiákat, s a külső földbirtokokat a Korn-

zsok mint földesurak egyetértésével a tulnyomó számú oláhok elfoglalják. (Lásd ezeket bővebben a Sáros-pataki füzetek 1866. folyam 282—301. lapjain, és az 1867-diki folyam 911. lapján.)

Lónyay Zsigmond 1637. jun. 8. Aranyos-megyes várában kelt oklevelében az egyházi és városi községet megerősíti malom és korcsmálási jogában, melyeket azok ősei és a fejedelmektől birtak. (Lásd az illető oklevelet Sáros-pataki füzetek 1866. folyam 282—301. l.)

1700 táján a magyar-kékesi ref. egyháztól rabolták el a nagy-bányai jezsoviták a templom-, paplak-, és külső birtokokat; 1731. után pedig Dombórról, vagy mai nevén Dobravicáról pusztították el a ref. egyházat, és foglalták el javait. Ugyancsak:

1700. táján a tatárdulás, és a helység magyar lakóinak az oláhok általi leöletése után elpusztul az erdőszádai ref. egyház, s minden javai a gyilkosok által elfoglaltatnak:

Az illobai és felső-misztótfalu vagy mogyorósi ref. egyházak, szintén a tatárok által dúlatnak fel. Az előbbinek temploma, papi telke; egyéb parochialis birtokai és más javai ugyancsak az oláhok által foglaltatnak el, — malma pedig, — melyen a nagy-bányai ref. egyházmegye felfogott, — 1712-ben a nagy-bányai jezsoviták által elfoglaltatik; — az utóbbinak pusztá templomát 1815-ben, Szatmár-vármegye az oláhoknak adta át.

Ezekkel egy időben pusztult el Szamostelek, minden javaival egyben.

A görbedi ref. egyháznak 1748-ig vannak papjai; aztán Aranyos-megyes filiája lesz; a rózsapallagi papok pedig csak 1659-ig emlittetnek. Magyar lakosai a kuruc világ után Avas-Ujvárosra költöztek. (Lásd mindezeket bővebben a Sáros-pataki füzetek 1867. évi folyam IX—X. szállitmány 910—912. lapjain).

Ezekből látható, mily roppant nagy lehet azon vagyonok tömege, melyet az idegen vallásuak — különösen a klérus és szövetségesei, — a protestáns egyházaktól, csak egy-egy vármegyében is elfoglaltak!

Nagy kár, hogy a nagy-károlyi (egykor közép szolnoki) egyházmegyéből senki sem akadt, ki az ottan elpusztult ref. egyháznak után kutatna! — Én e traktust illetőleg a Lampenél talált följegyzésnél egyéb forrást — idevágólag, — nem ismerek, — pedig ez sem lehet teljes. — Csomaközről azt mondja, hogy az oláh és ruthén lakosokkal van ellepve; — ez jelenben anya egyház. Fény, Kálmánd sat. nem is emlittetnek, amelyek pedig — mint teljesen elpusztult egyházak — vannak említve: azok jelenben leányegyházak gyanánt vannak az idei névtárban is felvéve. — Pedig ha minden tőlünk elfoglalt talpalatnyi térnek egykor birtokunkban lételét kideríteni sietnénk: akkor legalább megmaradna emlékezetők, s teljesebb lenne a római

klérus és a vele szövetkezett s szolgálivá alacsonyult s a magyar kálvinista egyházzal együtt magyar nemzetiségőket fogyasztó, pusztító földesurak bünlais-troma.

Kiss Kálmán,

mánda ref. r. lelkész.

Egyházi krónika.

Németország. Egyházi gyűlések Darmstadtban s Berlinben. Gusztáv-Adolfegylet. Rajnatartományi zsinat. A stóla eltöröltetése Braunschweigban. Berlin egyházi statisztikájából. — A németországi protestánsok egylete „Protestantenverein,” melyről már több ízben emlékezünk, október 3—5. napjain tartotta 5-dik évi nagy gyűlését Darmstadtban. Mintegy 200-an valának jelen, ezek közül 140 küldött vagy képviselő volt a fiók-egyletek részéről. Istenitisztelet tarthatása végett a városi tanács, a város kápolnáját és templomát engedte át az egyletnek, és pedig az illető egyházi hatóságok előleges megkérdezése nélkül, amit ezek nem jó neven vettek. Az első egyházi beszédet Manchot tartotta Brémából I. Kór. III. 16. felett: „Nem tudjátok-e, hogy ti az Istennek templomai vagytok” sat. Szónok sajnálatát fejezte ki a felett, hogy a német nép nagy többsége folyvást nem akar rokonszenvezni nevezett egylettel. Október 4-dikén, az első főgyűlés előtt a gothai híres udvari predikátor Schwarz tartott egyházi beszédet II. Kór. IV. 7—10 felett: „E kincsünk pedig vagyon cserépedényekben” sat. Szónok egyenesen célzott az ó katolikus mozgalmakra is, s annak híveihez a protestánsok egylete nevében ezen szózatot intézte: „Keressétek mindennek előtt az evangéliomi szabadságot és azután az evangéliomi világosság és egyszerűség is megadatnak nektek.” — Az első tudományos előadást vagy értekezést Bluntsehli nagyhirű jogtudós s heidelbergi tanár tartotta a német protestáns tisztmusnak Róma újabb tényeihez való viszonyáról Főleg a csálhatatlansági dogma és a jezsuiták ellen harcolt. Amenyiben az új dogma a pápának a római egyház kebelébeni hártatlan tekintélyét akarja megalapítani: azzal az egyletnek semmi köze; de az ellen már protestálni kell, hogy a nevezett dogma megtámadja az államok szuverénitását, a felekezetek közötti békét, s a szellem és a lelkiösmeret szabadságát. A jezsuitákra vonatkozólag a főalaptétel ez volt: „A jogrend biztossága, a törvények s államhatalom tekintélye, a polgári társaság jóléte, a felekezetek közötti béke, s a lelkiösmeretszabadság megóvása azt kívánják, hogv Németországból a jezsuiták államilag kitiltassanak, s addig is a templomok és iskolák előttök elzárva legyenek sat. Az alaptétel csaknem teljes egyhangusággal elfogadtatott. A német protestánsok egyletének a jezsuiták elleni tiltakozását csak helyeselni lehet; de méltán aggódnak némelyek, hogyha a jezsuiták kitiltatának is, elfogna-e enyészni a jezsuitizmus, mely a mai római katolika egyházat áthatotta és uralma alatt tartja. — Baumgarten az evangélikus egyház kebelén belüli papizmus ellen tartott értekezést. Ő egy valódi német nemzeti egyházat akar s különösen hangsúlyozza, hogy a keresztyénség nem áll a nemzetiségek felett, (?) sőt hogy éppen a ke-

resztyén vallás a tökéletes nemzeti vallás sat. Lisco Berlinből, az egylet néhány elhunyt tekintélyesebb tagjáról emlékezett meg. Vólt jelen néhány vendég Helvétziából is, az ottani reformegylet részéről. Angliából is vólt egy vendég, t. i. Taylor cambridgei tanár. A londoni unitáriusok német nyelvű üdvözlő iratot küldöttek. Mig a radikál Protestantenvereinlerék eként működtek, nem maradtak némán a másként gondolkozók sem. Több mint kétszáz egyházas érületű német protestáns féríu még július hóban bocsátott ki egész Németországra szerteszt egy felhívást, melyben a német protestáns féríak, lelkészek szintugy mint nem lelkészek Berlinbe egy szabad protestáns egyházi gyűlésre hivatnak meg, október 10—12. napjaira. Itt azonban már határozottan ki van fejezve, hogy ezen gyűlés az Isten ígéének és a reformátori hitvallásoknak alapján áll. A kitűzött főtárgy: tanácskozni a felett, hogy a legujabb világtörténeti események, s különösen a német császárság s német egység létrejötte következtében, mit tegyenek a német protestánsok a tiszta evangéliomi keresztyénség megszilárdítása érdekében, és pedig tekintettel mind Rómára, mind a radikalizmusra, amely mindegyik felforgatással fenyegeti nemcsak az evangélikus egyházat, de a társadalmat és államot is. Ehez képest a programban következő értekezések tüzettek ki: Ahlfeld lipcsei lelkész és Frommel berlini tábori lelkésztől: „Mi a teendők, hogy népünknek az 1870. és 1871. nagy évekből marandó szellemi öröksége legyen?” Brückner berlini general superintendens és préposttól: „A német birodalomban lévő országos egyházak egysége.” — Wichern és Wagner berlini tanártól: „Az evangélikus egyház közreműködése korunk socialis feladatainak mezején. — A kitűzött első nap előestvéjére oly nagy számmal jelentek meg a gyűlési tagok Németország minden részéből, hogy a találkozási terem nem vólt képes őket befogadni. A gyűlést megnyitó istenítiszteleten, mely Berlin főtemplomában tartatott Hoffman general superintendens prédikált: Judás 2. „Az irgalmasság, a békeség és szeretet bőségesen adassék nektek.” Az ülések a berlini helyőrségi templomban tartattak. Elnökül Bethmann Holweg államminiszter választatott. Az alelnökök közt ott van Gerock stuttgárdi híres predikátor is. Az első napi gyűlésen, midőn Ahlfeld beszélt, megjelent az öreg német császár is, és ez igennagy örömet okozott, ugy tekintették nevezetesen ezt, egyik berlini egyházi lap szerént, mint egy új „vallástételt az evangéliomról és Arról, aki az evangéliomnak magva és fénylő csillaga t. i. Jézus Krisztusról, az Istennek íjjáról és e világnak megváltójáról.” — A második napi előadások s tanakodások eredménye már elszomorító, s csaknem teljes meghasonlásra vezető vólt. Brückner magasztos, elragadó értekezést tartott a német evangélikus egyházak egységéről. Ő teljességgel nem javallott valami centralisztikus bürokrát összeláncolást, hanem csak azt akarta, hogy az Urasztalától egyik protestáns felekezet se zárja el a más protestáns felekezet azon tagjait, kik határozottan kifejezik, hogy az uri szent vacsorában ott akarnak részesülni; akarta továbbá, hogy a kölcsönös egység fentartó szervéül állíttassék egy hatóság a különböz országos egyházak főhatóságainak s zsinatainak küldötteiből, mintegy folytatásául az egykori corpus evangelicorum-nak; e hatóság azonban a felekezeti vagy hitvallási tanra, dogmákra semmi befolyást ne gyakoroljon, sőt mihelyest felekezeti vagy hitvallási kérdések merülnek fel, tús-

tént az itio in partes, a felekezetekre oszlás álljon elő, és egyik rész se szavazhassa le a másikat sat. Mindezt majdnem eredménytelenné tette Wangemann, másik előadó értekezése, amely a legszigorubb kizárólagos lutherán konfesszionizmus álláspontját foglalta el, s vóltaképen azt kívánta, hogy a remélt egység létrejöhetése végett, az uniált vagyis a lutherán és ref. egyházakból egyesült gyülekezetek tüstént oszlattassanak fel. Ez igennagy felindulást okozott. Ellene Schultze general superintendent, berlini derék egyetemi tanár Dörner és mások számosan tüstént felszólaltak. Végre is azonban szavazás nem történt, hanem egy bizottság neveztetett ki véleményadás végett arról, hogy miként lehetne a különböző tartományok s országok német evang. egyházait oly módon egységre hozni, hogy hitvallása, függetlensége és állami vagy jogi viszonyai egyiknek se veszélyeztessenek sat. — Harmadik napon a kitzüött tárgyról igenjeles előadások tartattak. Wichern megható színekkel rajzolta a vészt, melylyel a socializmus korunk művelődését s az egész társadalmat sat. fenyegeti, kimutatta a népelet romlottságának azon sötét rétegeit, melyekből a socialisztikus propagánda táplálékát veszi. Wagner tanár főleg nemzetgazdasági szempontból vizsgálta a kérdést, s mind jobbra, mind balra igen mélyreható megjegyzéseket tett; kimondá nevezetesen, hogy a socializmus kritikájának nagyrészben igazsága van, midőn a mostani viszonyokat elítéli, s intette a gazdagokat és főrangukat, hogy kevesebb önzés s több erkölcsi nemesség illenék hozzájuk. Még egy földolgot mintegy pótléku fel kell említeni. Beyschlag nevezetesen már az első napon indítványozta, miszerént mondassék ki, hogy nagyon eljött már az ideje annak, hogy az állam bocsássa ki gyámkodása alól az evangélikus egyházat, hogy az, evangéliomi szellemben önállólag szervezhesse magát. Ez indítvány fellett részletes tanakodás nem történt, hanem csak a tagok komoly megfontolásába ajánltatott az. Így folyt le e sok tekintetben fontos gyűlés, különösen a tulzó lutherán konfesszionizmus váratlan fellépése miatt, nem épen óhajtott eredménnyel. A poroszországi sajtó, mint gondolni lehet, különbözőleg ítélte meg e gyűlést. Igenokos megjegyzés vólt az, melyszerént most, amidőn törekvések vannak, amelyek minden hitet és vallást végső kiirtással fenyegetnek, nagy kár, ha épen magok a hívők is, dogmatikai szörszálhasogatások miatt egymásközt meghasonlanak — A Gusztáv-Adolfegylet ez évi nagy gyűlését Stettinben tartá auguszt. 22—24. napjain régi tisztes elnökének Hoffmann egyházi tanácsosnak vezérlete alatt. Az 1869—70-dik év a háborus viszonyok mellett is emelkedést mutat. A bevétel 6000 tallérral vólt több, mint a megelőző évben; az összes évi summa 210,142 tallért mutatott, amelyből 957 gyülekezet gyámolított; 42 templom és kápolna, 39 iskola, 28 lelkészlak építése bevégeztetett; 29 templom, 22 iskola, 13 lelkészlak alapja letétetett, 6 temető felszenteltetett, 24 vándorpredikátor fizettetett és gyámolított. Az elzászi és franciaországi német protestánsok a háboru miatti sorsa megható színekkel rajzoltatott; Ausztriából és Magyarországból különösen a törvény által szorongatott iskolák számára kértek segélyt. Ez már 25-dik nagy gyűlése vólt a dicső egyeletnek, mely folyvást áldásosan működik, nem szüvnén meg jól tenni mindennel, különösen a mi hitünknek cselédeivel. A következő gyűlés Speier városa kérésére, annak kebelében fog tartatni. — A rajna-

tartományi zsinat szeptember 16—29. napjain tartatott Neuwidben, s újból jelét adta a teljes egyházi autonomia utáni erőyes törekvésének. Még 1865-ben intéztetett egy felirat a kormányhoz, miszerént szűnjék meg az állam egyházi belügyekbe avatkozni, az egyházi főtanácsok tagjainak előállítására a zsinatnak tényező befolyása legyen, s a gyülekezetek számára szabad lelkészválasztási jog biztosíttassék. A kormány mindezekre nagykesőn és kedvezőtlen választ adott. Most tehát a zsinat azt határozta, hogy egyenesen a császári trón előtt fogja kifejezni ezen óhajításait. Az is régi óhajításuk a rajnatartományi és weszfáliai protestánsoknak, hogy számukra egy külön lelkészképző intézet állíttassék az állam által. Ez ügyet a kormány közelebb úgy vélte elintézhetni, hogy Nasszauban állíttassék vagy szerveztessék újra egy intézet, s ehez útasíttassanak a rajnavidéki lelkészjelöltek, éspedig oly módon, hogy hazájok egyházi hatóságainak semmi befolyásuk nem lett volna az intézetre. A zsinat tehát kijelentette, hogy az egyház autonómiájához való ragaszkodásánál fogva, a kormány említett adományát el nem fogadja. — A pápai csalhatatlanság és a jézsuiták ellen ezen zsinat is határozottan tiltakozott, s a jézsuiták állami kitiltatását követelte. Rajnavidéken tekintélyes számmal lévén római katolikusok, a búcsujárásokkal és processiókkal ezek is sokszor oly tüntetéseket tesznek, melyek a protestánsokra nézve sérelmesek és botrányosak. Most tehát a zsinat ismételve sürgette, hogy a jogegyenlőség szempontjából a római egyház mindenféle előjoga töröltessék el, s mondassék ki, hogy vegyes vallásu helységek utcái és köztérei római kath. kultushelyiségül egyáltalában nem használhatók. Több rendbeli surlódásokra vezetett a két felekezet között azon 1845-diki törvény is, melyszerént a Rajnavídekén mind az evangélikus, mind a római katolikus parókiákat a polgári község tartozik felépíttetni. Most a zsinat ezen törvény eltörlötését kéri, s békét csak akkor remél, ha az ily terhek alól az egyes polgári községek felmentetnek. — Braunschweigban az állami törvényhozás, az egyházi hatóságok előleges kihallgatása után az 1873-dik évtől kezdve a stólat eltörlötte, de egy millió tallér kárpótlást ad helyette. A lelkészek közül sokan nincsenek a dologgal megelégedve, s szerették volna a stóla folytonos fentartását. — Berlin városában a mult évben 48 evangélikus gyülekezet volt 666,000 lélekkel s 111 lelkésszel. Tehát 6000 lélekre esik egy lelkész. Külföldön méltán kevesellik a lelkészek számát. De hát nálunk, ahol a népesebb gyülekezetekben 9—10,000 lélek is esik egy lelkészre, s az emberek teljességgel nem akarják érteni, hogy a nagyobb gyülekezetekben, még a mostani szerencsétlen viszonyok között is, ahány pap van, anyi parókiának kellene lenni külön templommal és presbyteriummal. Nem régen azt mondá egy hazánkban járt angol misszionárius, hogy a mi nagy gyülekezeteink szörnyeteg parókiák, mostromok, milyenekre példa sehol sincs a világon.

Helvétzia. A helvét ref. predikátoritársulat augusztus 7—9. napjain tartá ez évi nagy gyűlését Schaffhausenben. Több mint 200 lelkész volt jelen. A megnyitó egyházi beszédet Schenkel városi lelkész tartotta a békességet ajánlva azon zilált viszonyok között is, amelyekkel most a helvét ref. egyház küzd. Az első előadást Finsler an-

tistes tartotta arról, hogy mi feladata van az egyházalkotmány ügyében jelenleg a hetvét ref. egyháznak. Szerénce az államegyház már túlélte magát, de átmenni rögtön a szabad egyházba veszélyes dolog lenne; ő tehát átmenetül egy szabad népegyházat akar az állam legfőbb felügyelete alatt. Az egyházi hatalom szempontja az egyes gyülekezetekben legyen; a zsinat vezesse az ügyeket, de a zsinatnak az egyes gyülekezetekkel szemben csak tanácsoló, nempedig rendelkező joga legyen; formulázott hitvallásokra nem lenne szükség; lelkészképző intézetekről az állam gondoskodik sat. Ezen nézetek ellen tüstént többrendbeli megjegyzések emelkedtek. Künzler lelkész azt kívánta, hogy a zsinatok végzéseinek kötelező erejük legyen; különben a szétbomlás, zabolátlanság és a nihilizmus zsarnoksága ellen meg nem lesz védve az egyház. Muralt lausennei tanár azt fejtegette, hogy az emlegetett nagy szabadság a lelkészt a gyülekezet zsarnokává teszi. Oltram tanár a keresztyén állam eszméjét védelmezte s vitatta, hogy a mai államnak, ha ugyan a joggal s igazsággal valamit gondol, lehetetlen vallástalannak lennie. — Mindazok akik szólottak, egyhangulag megtámadták azon elvet, amely pedig már az állam részéről, mint terv formulázott is, hogy t. i. lehessenek oly tagjai az államnak, kik semmiféle felekezet számára ne fizessenek egyházi adót; mert eszerént meg kellene szűnni a lelkészek állam általi díjaztatásának is, amihez pedig a helvét lelkészek ez időszerént még ragaszkodnak. — Nagyon figyelemre méltó, hogy a gyűlésen senkisé is volt, aki azon nézet mellett emelte volna fel szavát, hogy az egyház az államtól teljesen elválasztassék. — Második napon Becker lelkész értekezett a munkáskérdésről s annak az egyházhoz való viszonyáról. A tanakodások folyamán általánosan el volt ösmerve a kérdés fontossága s azon igazság, hogy a munkások jogos igényeit ki kell elégíteni, de másrésről a legerélyesebben emelni kell erkölcsi jellemöket is az evangélium szellemében.

Franciaország. Párizsi viszonyok az ostrom alatt.

— Paschoud nihilista párizsi ref. lelkész az ostrom alatti zavarokat arra használta fel, hogy midőn a presbyterium üléseket nem tarthatott, a vallásügyi miniszter Simon segélyével, a szinte nihilista ifju Coquerelt vegye fel maga mellé lelkésztársul. A presbyterium azonban mihelyest ülést tarthatott protestált ez ellen, s a miniszter kénytelen volt visszavonni az engedélyt. — A nihilisták örvendeznek Napoleon bukásán, azt hirdetve, hogy annak kormánya reájok nézve kedvezőtlen volt; holott az ellenkezők kétségtelen tényekkel bebizonyítják, hogy Napoleon kormánya minden lehető ponton a nihilistáknak kedvezett. Ezek csak most kezdik követelni az egyháznak államtól függetlenségét; eddig nem kívánták azt, mert protegáltattak a napoleoni kormány által.

Oroszbirodalom. A lengyel római katolikusok s más felekezetek zsarnoki elnyomattatása. Különb-féle felekezetek. Önégetők sat. — Hogy a muszka hatalom mily zsarnoki módon pusztítja a lengyelek közt a római katholicizmust; mutatják a következő adatok. A wilnai püspökségben, a legközelebbi 7

év alatt 605-ről 350-re szállott le a lelkészek száma. A wilnai lelkész-képezdében 1864-ben még 116 tanuló volt, most van csak 4. A kormány 90 templomot erővel elvett s átadott az orthodoxoknak. A számos zárdák közül csak három áll még fen, s azokba sem szabad többé új tagokat felvenni. Egyébiránt csaknem ily türelmetlen a muszka hatalom a protestánsok iránt is. A jelenévb en is az evangélikus szövetség tekintélyes tagjai személyesen léptek fel a németföldön utazott muszka cár előtt, az elnyomott protestánsok érdekében. — Hogy mily buzgón üzik a görögkeleti oroszok, különbféle eszközökkel a térítést, mutatja az, hogy 1869-ben, tehát egy év alatt 17,731 egyén lépett át hozzájuk, s ezek közül 858 protestáns volt. — Az orosz birodalomban titkon élő igenszámos, különböző apró felekezetek között, melyeknek tagjait összesen 15 millióra lehet tenni, az újabb időkben feltűnt az önelégietők szektája is. Dowsk közelében a Mohilev kormányzóságban egy paraszt nő, két leányával együtt elégette magát, két nő tanu jelenlétében. A máglya szabad mezőn, egy gödörben volt elkészítve. Korábban százként jöttek elő ily önelégietési esetek.

Északamérika. Vallásos folyóiratok. Utazó predikátorok. — Hogy az északamériakai egyesült államokban, minden szabadság és demokrázia mellett is, mily nagy az érdeklődés a vallásos ügyek iránt: mutatja a vallásügyi folyóiratok száma, amely jelenleg 306. Ebből 60 a baptistákra, 54 a methodistákra, 30 a presbyteriánusokra, 29 a lutheránokra, 26 az episkopalistákra, 24 a katolikusokra, 16 a kongregátzionalistákra, 11 az universalistákra, a többi pedig az apróbb felekezetekre esik. Érdekes tudni, hogy pl. a 29 folyóirattal bíró lutheránok száma alig tehető többre egy millió léleknél. — Három kitűnő methodista predikátor: Mac Donald, Boole és Inscip nagyszerű útra készülnek messzeföldre, hogy az alkalmas pontokon, vallássosságra ébresztő predikációkat tartsanak. E célra oly óriási hordozható sátort készíttettek, amely 4000 embert képes befogadni.

Iskolaügyi krónika.

Németország. Elzasz és Lotharingen a felekezeti iskolák mellett. — Tanítóifizetés egy evang. gyülekezetben. — Szászországi tanítók új esküje. — A darmstadti allgem. Schulzeitung folyó évi septemb. 30-diki számában az elzászi és lotharingeni iskolaügyről következő tartalmú cikk olvasható: „Az iskolának az egyháztól elszakítására nézve ki kell mondanunk, hogy az Elzászban, egyáltalában és sohasem létezett, sőt épen ellenkezőleg, az iskolák kevés kivétellel mind felekezetiiek valának, és ezt a nép anyira szerette, hogy ahol vegyes iskolák voltak, ott az ezek által magát megtámadtatva érző kisebbségben lévő lakosság, saját külön iskolát követelt, és legtöbb esetben nyert is, és pedig községi, vagy szükség esetében megyei vagyonból s szabad egyletek által is gyámolíttatva. — Azért vagyunk pedig mi a felekezeti iskolák mellett, — írja a levelező, — mert 1) az iskola célja nemcsak tanítás, hanem nevelés is, a nevelést

pedig mindenkifelett a vallásra kell alapítani; 2) mert a vallástanítás ügyében szükség, hogy az iskola segítségére legyen a lelkésznek, aki egyedül magában nem képes arra, hogy tisztének lelkiösmeretes betöltésén kívül még a különböző koru tanulókat is oktassa a vallástanban; 3) mert a tapasztalás azt tanítja, hogy a vegyes iskolákban a kisebbség veszélyben forog, minthogy a térítés számára gyakorta széles mező nyílik, s a kisebbség hitvallása fenyegetve van. — Ennélfogva nagy örömmel üdvözlötte a nép a német kormány azon intézkedését, melyszerént felekezeti praeparandiák állítottak, s bizvást lehet állítani, hogy nagyon rossz hatást szülne, ha a kormány következtlenül vegyes praeparandiák mellé fogna állani. Nem régen egy lelkészi értekezlet, melyen több mint száz lelkész volt jelen, csaknem teljes egyhangúsággal a hitfelekezeti iskolák mellett nyilatkozott, pedig a nagyobb rész az ugynevezett liberális theologiai irány híve volt. — Poroszországban a Rajna táján, a h ö r d e-i, nem valami tekintélyes evangélikus gyülekezet, a tanítók fizetését a szolgálat négy első évére 350 tallérra emelte, minden négy év után ötven tallérral javítja egész 600 tallérig; beszámítja pedig nemcsak az ottani, hanem a másutt töltött szolgálati éveket is. Követésre méltó példa. — E folyóirat VII—VIII-dik füzetében a 392-dik lapon már elő van adva, hogy a szászországi evangélikus lelkészek hivatalos esküje vagy fogadalma miként módosult; most, mintegy pótléklul ehhez meg kell említenünk, hogy minden népiskolai tanítók és tanítónők is, mint akik a vallástudományt rendszerént tanítani tartoznak, következő ünnepélyes fogadalmat kötelesek letenni: „Fogadom az Isten előtt, hogy én, a Krisztusról szóló evangéliumot, úgy, amint azt a szentírás tartalmazza, s az első változatlan ágostai hitvallás s Doktor Luther két katechizmusa bizonyítja, legjobb tudalmam s lelkiösmeretem szerint világosan és tisztán akarom hirdetni.“ Természetes, hogy azon ágostai hitvallás s Luther kátei, hirdetik pl. a szentháromság tanát is. De mennyire elmaradtak a haladó magyar világtól ezek a német protestánsok, hogy eféle tanokat még most is ünnepélyes köteleztetés suja alatt taníttatni merészelnék!! Mért nem jönnek ide hozzánk, vallástudományt és szabadelvűséget tanulni? Ad nos, ad salutarem undam venite miseri!

Nagy-Britannia. A hitvallás és az egyetemek. — Az oxfordi és cambridgei egyetemek, egy parlamenti határozat folytán, ezuntl mindenféle vallásfelekezet előtt nyitva állanak. A professzorok repentensek s mindenféle egyetemi hatóságok azonban, azon ünnepélyes nyilatkozatot tartoznak letenni, miszerént „semmi olyat nem tanítanak, ami ellenkezésben áll az ó- és uj-szövetségi szentiratokban kijelentett igazságokkal.“ És még mindezek felett a „colleges“ vagy konviktusi társulatok a nevezett egyetemekben, valamint némely egyes, sajátlagos egyetemi, vagyis az egyetemben lévő hatóságok is, folyvást esküvel köteleztetve vannak az angol 39 hitcikk megtartására. Ezek szerént a konviktusokba disszenterek még most sem fogadtatnak be.

Oroszbirodalom. A cár mint a klasszika literatura barátja. Iskolaügyi előhaladások. — A muszka biro-

dalomban is létezik egy bizonyos Reichsrath, amely a közelebbi időkben azt végezte, hogy az oly reáliskolák növendékei is beléphessenek az egyetemekbe, amelyekben a hellen és római klasszikus nyelv és irodalom nem tanított. A cár a többség ezen végzését megsemmisítette s kimondotta, hogy az egyetemekbe, egyetlenegy oly tanuló sem vétethetik fel, aki a hellen és latin irodalomból kielégítő vizsgát nem adott. — A mostani cárnak II. Sándornak trónra lépte óta két egyetem alapított, t. i. a warschaut és odessai; igenszámos gymnáziumok és alsóbb iskolák jöttek létre. Alig van valami nyilvános összejövetel vagy ünnpély, hogy iskolai célokra ne gyűjtenének. Hatóságok és egyesek nagyszerű áldozatokat tesznek. Legközelebb 3 privát ember 80,000 rubelt adott gymnázium alapítására. Petersburg városa nem régen hetvenötezer forint évi költséget szavazott meg avégre, hogy 28 új elemi iskola állíttassék és fentartassék, mindegyikre 100-100 tanulót számítva. Kiterjesztik az oroszok a népnevelés gondjait a Kaukaszok vidékére s más messzebb ázsiai tájakra is. — Az északi óriás koloszsusz szíve és agyveleje tehát mozogni kezd.

Északamérika. A biblia az iskolákban. Némettanítóképezdek. Lelkészi szemináriumok. — Van Északamérikában egy igen hatalmas társulat, a közoktatás ügyének előmozdítása végett. Ez a társulat, legközelebbi, Worcesterben tartott közgyűlésében, csaknem teljes egyhangúsággal kimondotta, hogy a bibliát folyvást meg kell tartani a népiskolákban; „mert ezt kívánja a közbiztonság és nevelés érdeke.” — Egy iskolaügyi gyűlés Bradfordban, még a múlt 1870-dik év végén kimondotta, hogy nemcsak angol nyelvű tanítóképezdeknek kell állítani, mint eddig hibásan tettek, hanem német nyelvűeket is, mert a porosz-francia háború következtében, a német nyelv, valódi világnyelvvé lett, amelyet többé egy művelt ember sem nélkülözhet a földön. — Lelkészi szeminárium jelenleg az egyesült államokban 92 van; ebből 14 római hatholikus, a többi a különböző protestáns hitfelekezeteké. A tanárok száma egyben-egyben 3-tól 15-ig váltakozik.

Különfélék.

Az ugynevezett „magyarországi protestáns egylet”-ről. — A közelebbi időkben két érdekes és tartalomdus cikk küldetett be hozzám, mindkettő a nevezett egylet ellen. Az egyik igenéles bírálat alá veszi az egylet alapelveit, s keményen megtámad több tekintélyes egyleti tagokat. A másik mintegy előlegesen azon léha pasquillokat utasítja vissza, amelyek a Ballagi ur lapjában, tiszántúli püspök Révész Bálint ellen intéztettek. Bocsássanak meg a tisztelt cikkírók, ha dolgozataikat czúttal nem közlöm, s ha netalán későbbben közölni találnám is, kivált az egyikben, a személyeket megtámadó kifejezések némely részét mellőzni fogom. Nem vagyok barátja a polémiának s különösen a személyeket megtámadó polémiának, s nem akarom egyházi életünket és irodalmunkat ezekkel díszesíteni és gazdagítani. A

fenforgó kérdésekhez azonban mégis szólanom kell egypár szót, hogy hallgatásom félre ne magyaráztassék. — Ami már Révész Bálint tiszántúli püspök azon tettét illeti, melyszerént rendre útasította az elnökelete alatti kerületi gyűlés egy oly lelkeszi tagját, aki a szentháromságról szóló nagyfontosságú és igenlényeges hitágazatunkat, csakugy könnyeden félredobadni akarta, — ezen tettét mondom, az elnöklő püspöknek, olyanakk tartom, amelyet ő töle hivatali esküjéhez, egyházi törvényeinkhez s vallásunkhoz való hűsége elmulthatatlanul követelt. Akkor lett volna ő hűtelen és gyáva, hogyha ama minden tekintetben helytelen felszólalásra némán maradt volna. — Ha valaki az unitáriusok gyűlésén ezt mondaná: Uraim, én hiszem és vallom a Krisztus istenségéről és a szentháromságról szóló tant, mégpedig úgy, amint azt pl. a helvét hitvallás előadja, s azt indítványozom, hogy most mindjárt fogadjuk el ezen tant mindnyájan: én azt hiszem, hogy a vallásukhoz hű unitáriusok ezt mondanák neki: barátom, miért jöttél ide; eredj el innen békeséggel; non est hic mater tua. Ha hazánk országgyűlési tagjainak ellenzéki körében azt mondaná valaki, hogy ő, azon lényeges kérdésekre nézve, amelyek az országgyűlési tagokat különböző pártokra oszlatták szét, teljesen a minisztériummal ért egyet: én azt hiszem, hogy az ilyen urnak, az ellenzéki körben, általános gúnykacaj között ajtót mutatnának. Hát a magyar reformált egyház s annak kebelében a tiszántúli egyházkerület vagy bármely egyes reformált vallásu gyülekezet is, oly öntudat jellem és rendnélküli csoport legyen-e, amelyben épen a fundamentalis hitcikkekre nézve lelketlen indifferentizmus, vagy épen hitetlen nihilizmus üzhesse szeszélyes játékát? Azt értjük s bizonyos tekintetben becsüljük is, hogy némely külföldi egyházakban, az evangéliomnak s magának az Urnak esküre vonatkozó intelmeihez híven, az esküalak helyett inkább csak ünnepélyes fogadás van szokásban; ámde azért, a felekezeti hitvallásokhoz vagy alaptanokhoz való hűséget az illető tisztviselők mindenütt felfogadják; ezen alaptanokban konfirmáltatnak a növendékek, ezeket hirdetik nemcsak a szymbolikus, hanem az énekes könyvek is, és pedig nem csupán nálunk, hanem a művelt külföldön is. — Azt kellene az illető urnaknak mindenekelőtt dönthetlennül bebizonyíttatni és elfogadtatni, hogy a keresztyénség s épen az evangéliomi protestáns felekezetek kebelében is, tan nincs semmi, itt hinni nem kell semmit. Mig ezen gyönyörű tétel általunk elfogadva nem lesz: addig türjék el és bocsássák meg nekünk azt, ha mi hisszük és valljuk felekezetünk alaptanait, s e hitünket ott, ahol törvényes rendtartásunk hozza magával, épen esküformában is kifejezni nem szégyeneljük. — Ne gondolja azonban egyik modern liberális barátunk se, hogy mi a vizsgálódás, a tudomány és a meggyőződés szabadságának határozott barátai ne vólnánk. E szabadságot és az ahoz való jogot mi is úgy tiszteljük és védjük, mint bárki más; de azt hisszük, hogy e joggal mulhatatlanul együtt jár az on köteleesség is, miszerént ha pl. arról győződött meg valaki, hogy a reformált egyház alaptanai merő tévelygések és hazugságok: akkor hagyja el ezt az egyházat; mert a lelkiösmeretszabadság nem ad jogot sem képmutatásra, sem pártütésre s más efélékre senkinek.

Ami már az ugynevezett „magyarországi protestáns egyelet“ illeti: erről valami határozottat mondani ez időszerént alig lehet, mert ennek mivólta és célja most legalább nehezen érthető. Magok azon

férfiak, akik az egylet alkotásában tényező részt vettek, vagy ott jelen voltak, egymástól nagyon eltérőleg, sőt ellenkezőleg nyilatkoznak az egylet mivóltáról, céljáról s értékéről. Valóban az embernek eszébe juthat nem a kháósz, amelyből mégis fejlődött valami, hanem azon torzkép, amelylyel Horácz a Pisokhoz írott levelét megkezdi: „Humano capiti etc. . . . Spectatum admissi, risum teneatis amici.“ A német protestánsok egyletének — Protestanten Verein — alapszabályaiból egynémelyik pontot átirták, de azért az ő egyletök mégsem olyan mint amaz, már csak azért sem, mert míg a német egyletnek csak a protestáns hitfelekezetekhez tartozó egyének lehetnek tagjai, a magyarországi egyletbe római katolikusok, sőt talán zsidók is beléphetnek. De miért tették tehát le a reform egylet nevet, melyet több külföldi elvbarátaik viselnek; miért vették fel a „protestáns“ nevet?? Ah de az a protestántizmus, amelyetők Ballagi ur nyelvészi meghatározása és formulázása után vallanak, nem a reformátorok és reformátzió protestántizmusa, nem is az a protestántizmus az, amelynek evangéliomi pozitív elvein a jelenleg létező protestáns hitfelekezetek és egyházak alakultak és fenállanak; — az ő protestántizmusok oly valami, amelyről nem lehet biztosan tudni, hogy nem fog-e azonos lenni a teljes nihilizmussal. Valóban csudálni és sajnálni lehet, hogy azon több, őszinte tiszteletünkre és bizalmunkra méltó derék férfiak, akik nevöket a fenforgó ügyben felhasználtatni megengedték, nem vettek időt magoknak az egész ügy gyökeres megfontolgatására. Ugy látszik, hogy az erdélyi testvérek is ezután fogják észrevenni, hogy vóltaképen ki vannak játszva; mert hiszen, ha az egylet protestánsága olyan, milyennek azt a Ballagi ur nyelvészete deklarálta, s ha nemcsak unitáriusok, de r. katolikusok is lehetnek tagjai az egyletnek: akkor képtelenség azt a létező protestáns felekezetek körén belőlnék nevezni, s nem lehet tudni, hogy mennyiben veszélytelenebb tehát, az először emlegetett reformegyletnél. — Az egylet egyébiránt, ha azt úgy tekintjük, amint most van, kétségtelenül magában hordozza a feloszlás és halál magvait, s így nem szükség azt tüzetesen bírálni és ostromolgatni. Ha azonban tekintjük nemcsak a mostani zürzavart és mysztifikátziót; hanem figyelembe vesszük az előzményeket s az egylet több bajnokának ösmeretes romboló elveit, mert bajos feltenni, hogy ezek a bajnokok, Saulokból nagy hirtelenséggel Pálokká lettek volna: akkor a fájdalom bizonyos nemével, ki kell fejeznünk annak lehetőségét, hogy az egylet, nem önmagában s mostani mivóltában ugyan, hanem szövetkezve több egyházellenes elemekkel, amelyekkel való szövetkezésre mivóltánál fogva indittatva, sőt kényszerítve lesz, — vészthozó fog lenni, különösen a szegény magyar reformált egyházra nézve, amelynek élő és munkás evangéliomi hitre, benső békességre, egyetértésre oly igennagy szüksége volna! — Az idő majd megmutat mindent; — az ő gyümölcsseiből biztosabban meg fogjuk ösmerni az egyletet. — Mi pedig óvakodjunk, hogy bármely küzdelmek között is, a másik végletbe, a betűimádó merev orthodoxia törébe ne essünk. Mi is hiven valljuk és követjük azon igazságot, hogy a protestántizmus egyik elve a haladás; de oly haladás, mely folytonos élő egybeköttetésben van a reformátzió által letett történeti alapokkal, s mely nem hágya át soha az Isten által kijelentett evangéliomi pozitív igazságok és tények határait. Mindezeket nem sokára, bővebben is igyekszem kifejtteni. Addig is azon-

ban szabad legyen tanulmányozás végett ajánlani Andrä Krüger és Engelbaché folyóiratban már ösmertetett műveit; továbbá azon tény, hogy a Schenkel vezérlete alatt álló német Protestanten-Verein, amely jóval mérsékeltebb, mint a mi prot. együletünk, nem népszerű a német földön s a protestáns lelkészek, s egyházi hatóságok nagy többsége távol tartja magát attól. A külföldi dolgok gondos figyelemmel kísérése sok keserű csalódástól megmentene minket.

A fentebb említett cikkek egyikének írója, igen találóan és alkalmoszerűleg idézi, a magyar protestáns tudományosság egyik kitűnő dicsőítésének, az előttünk felejthetetlen Lugossy Józsefnek egy gyönyörű szép imáját. Meg nem állhatom, hogy ezen imát, amely most mindnyájunk szájába illik, ide ne igtassam.

„Hatalmas Isten, dicsőséges Szent Háromság!

E vészre dőlt, megtévedett

Időkben, adj erős hitet,

Hogy ősigéd s szentségeid

Tisztán megtartsák hived.

Egyházadat segéld, tartsd meg,

Bár néped álnok, rest, hideg;

Igédre hozz áldást derűt,

Hogy terjedezzen mindenütt.

Dolgunk komor szint váltogat,

Nyugtunk sohol nincs itt alatt;

Sok párt düh, ábránd, szakadás,

Terjed miként habáradás.

Alázd a büszke lelkeket,

Kik fönnen hordva fejöket,

Ujtnak untalan s pedig

Csak szent tanod fertőztetik.

Az ügy, melyért fegyverkezénk,

Te szent ügyed nem a miénk;

Azért Uram! légy gyámolunk,

Kik benned bízva harcolunk.“

Szerkesztő.

A hitvallás az északamerikai reformátusoknál. — Aki az északamerikai reformátusok valamelyik felekezetének kebelébe akar lépni, annak ünnepélyesen vallást kell tenni hitéről. Az uri szent vacsora kiszolgáltatása napján, a rendes istenitisztélet beveződése után s a kommunió megkezdése előtt, a templom közepén az Urasztala mellett áll az áttérni akaró s hozzá a lelkipásztor kérdéseket intéz, nev. mindjárt az első pontban, hogy hiszi-e az Istent, menynek és földnek teremőjét, ki fentartja a világegymet s vezeti az eseményeket sat. A második kérdés ez: „Hiszed-e, hogy ezen imádandó lény három személyből áll, nev. Atya Isten Fiu Isten, és Szentlélek Isten, és hogy ezen három személy egy, ugyanazon lényegü s hatalomra és dicsőségre nézve öröktől fogva egyenlő.“ Összesen tíz kérdés vagy tétel állittatik fel, a szigorú református alaptanok szerint. A kérdések után ezt mondja a lelkész: „Ha igaz lélekkel hiszed ezeket: akkor tégy vallást ezekről

az emberek előtt." A nyilvános vallástétel után következik az ünnepélyes felvétel. — Ugyancsak Északamérikában, a presbyteriánus reformátusoknál, az ordinálandó lelkészhez, ünnepélyes istenítisztelet alkalmával, templomban az egész nép előtt kérdéseket intéz a moderator, a zsinati elnök. A kérdések egyike ez: „Elfogadja-e ön, igaz lélekkel a mi egyházunk hitvallását s tartja-e azt a maga saját hitvallásának is, mivelhogy a szentírásban kijelentett tudományt tartalmazza az?" ... „Elősméri-e ön ezen egyesült államokban lévő presbyterian egyház kormányzatát és fegyelmét?" ... Igéri-e ön, hogy az evangéliumi igazságokat s az egyház tisztaságát és békeségét buzgón és hiven fogja védelmezni bármilyen üldözés és megtámadás ellenében." Ily tartalmu kérdések intéztetnek a vizsga után azokhoz is, akik lelkészjelöltté akarnak lenni. Gondolja el már most a tisztelt olvasó, mit mondanának az észak-amerikai reformátusok, az olyan református lelkész urnak, aki a reformált egyház valamelyik alaptana ellen, nyilvános gyűlésen feltámadna?..

A szabadgondolkodók 1869. Nápolyban tartott gyűlésének iratai megjelentek. Képviselve volt abban 62 szabad kömives páholy, 90 szabadgondolkodási kör, 34 munkás egylet sat. A gyűlés azért oszlattatott fel, mért a franciaországi követek határozottan azt kívánták, hogy az Istentagadás és a forradalom ünnepélyesen proklamáltassék.

Egy szabadelvű zsidó rabbi. Dr. Majer a clevelandi reformzsidó gyülekezet rabbija következő érdekes zsidó hitvallást tette: „Tudatlanság és gonoszság költötte azon hazugságot, hogy mi a Palesztinába való valahai visszatérést hisszük; csak menjenek oda az olyanok, akik holmi „Isten által kijelentett ígébe“ belenyomoritották magokat. A mi Palesztinánk a szabadság és felvilágosodás minden országa; nemzetünk az emberiség egész családja, hitünk a haladás és tudomány általi megváltatás hite.“ sat. Máltán kérdi egyik külföldi folyóirat, hogy miért nevezi ez a rabbi magát reformzsidónak, — midőn egyébnek is beillenék? Ennek folytán mi is kérdezzük, vajjon nem illenék-e be ez az érdemes rabbi néhol ugynevezett protestánsnak, kivált ha a berlini zsidókkal egyezőleg kijelentené, hogy ő is tiszteli a Jézust?

Mikor jelent meg Sylveszter magyar új-testamentoma? — Igentisztelt munkatársunknak Eötvös L. urnak a kérdésre vonatkozó észrevételére megjegyzem, hogy én részemről, 1541-ben megjelentnek irtam a Sylvester új-testamentomát, mert valóban nem gondoltam s nem vettem észre, hogy az évszám kézírás volna. Egyébiránt a könyv végén világosan ott áll:

„Vyszighetben Abadi Benedek uomtatta vala 1. 5. 41. esztendőben.“

Nyilván ott áll a Sylveszter előszava után is: Dat. Neanesi. Anno salutis 1. 5. 41. — Nagyon könnyen elhiszem azonban, hogy

a címlapon álló évszám kézírással lehet bejegyezve. Noha az is megvizsgálendő lenne, hogy az évszámnál nem a nyomdai talán fekete festék vezeti-e félre az embert, miután a címlap tetemes része veres betűkkel van nyomva. Egyébiránt a címlap évszámára nézve, most már nem merek határozottan nyilatkozni, miután én ezelőtt 20 évvel forgattam a bécsi császári könyvtárban Sylveszter bibliáját, s ekkor tett jegyzeteim nem adnak döntő felvilágosítást ez ügyben.

Hol és miként halt meg Kálmáncsehi Sánta Márton? — Kálmáncsei neve a krakkói egyetemen tanult magyarok anyakönyvében nyilván ott áll 1523-ban, a téli félévben irattatván be nyomban Dévai Máttyás után. 1525-ben már a magyarok széniora volt Kálmáncsei Krakkóban, s az anyakönyvben ott, ahol neve mint szénioré áll, a márgón ezen jegyzet található: „Hic Calmachehi spiritu erroris infectus haeresi postea Sacramentarium magnam partem Hungariae infecti, ac tandem, sceleratissima acta vita functus est anno Domini 1557. mense Octobri.“ Én azt hiszem, hogy ezen kitűnő adat Bornemisza mellett bizonyít. Debrecen egyházi és városi levéltárai semmi felvilágosítást nem adnak ez ügyben. Az amit Hunyadi Ferenc 1783-ban, a debreceni anyakönyvek egyikében, az itteni papok sorozata folytán feljegyzett, ahol ő is Weszprémivel egyezőleg (Biogr. Med. IV, 362.) Kálmáncsei 1571-ben történt agyonlövésétéről Molnárral sat. egyezőleg, de minden forrás és bizonyíték nélkül szól, meg nem döntheti sem Bornemisza, sem a krakkói magyar anyakönyv bizonyítékát. Regestrum bursae cracoviensis hungarorum, nunc primum ex autographo codice bibliothecae cracoviensis editum. Budae. 1821. pag. 37. 39.

Rövid irodalmi szemle.

Reiff, Lehrer der Theologie an der evang. Missionsanstalt zu Basel, Zeitmächte im Lichte der Ereignisse der Gegenwart. Ein Vortrag im Auszug gehalten zu Barmen, am 17. august. Barmen. 1871. Hugo Klein. Evangelische Buchhandlung. 721. 7 és fél garas.

A címzett mű rövid vázlatát igennagy lelkesedéssel fogadták a hallgatók azon körben, amelyben az felolvasatott. Meg is kell vallani, hogy bár az előadás nagyrészt aphorizmákból és gondolatvázlatokból áll; mégis a dolgok mélyére tekint, s igen alkalmas arra, hogy a figyelmes olvasóban tovább gondolkozást költson fel. Szerző kiindulási alapeszméje a patriotizmus, amely a németekben, a legközelebbi francia háború kezdetén, mint valami őstermészeti erő, rendkívüli hatalommal tört ki. A patriotizmus eszméje az állam eszméjéhez vezet, azon eszméhez, amely anyi áldásnak vagy átoknak s épen a keresztyénséget is pusztító vészeknek lehet szülője. A német császár, a birodalom feladatául ezeket tűzte ki: jóllét, szabadság, erkölcsiség, — tehát kultúra; s valóban 1870-ben az igazi kultúra győzte le a hamis és hazug kulturát. De vigyázzunk, hogy szédelgésbe ne essünk. A hitnélküli kultúra édes álmaiból csak-

hamar felráznak bennünket azon erős ütések, amelyekkel a socializmus hit elleni gyűlölete az új Németország ajtaján zörget. Így tesz fenyegetések közt a római vakhit is, amely merészen és öntudatosan izent harcot a jelenkornak. Ugyancsak zörget az ajtón a „liberális“ keresztyénség mismás hite is, amely az igazságot nem onnan felülről, hanem alulról várja, s Krisztust maga számára az emberek közül szerez, mindemellett is azonban sokkal tehetetlenebb, mintsem hogy ama nagy hatalmaknak, amelyekről lelkesülését veszi ellene állhasson. — Csak a hit vehet diadalmat a romlás hatalmán, de csak az igaz és erős hit. — Ezek után arra inti szerző a német evangélikus keresztyéneket, hogy valami nemzeti egyház kivihetetlen eszménye körül ne forgácsolják el erejüket, hanem inkább az egyes hivek tartásának össze, elmélyedve az írásokba, együtt könyörögve és a jövőre teljes komolysággal készülve. Végre a kor hatalmainak rajza után a kor feladatának rajzolására tér szerző. E feladat valóban igennagy, de nagyobb az Ur és az ő Lelke, akikbe a keresztyének reménységöket vetik. — Ezen előadás végcélja is az volna, hogy a keresztyénség magasztos feladatának biztos eléréséhez segéljen, s hisszük is, hogy e célt a figyelmes olvasóknál el is érendi. — Poroszországban a Rajna táján, mint e kis művecske címe is mutatja, van tehát evangélikus könyvkereskedés, s van, ami ennél sokkal több, rendszeres intézkedés téve arról a protestáns egyházi körökben, hogy a kor legfontosabb kérdései felett előadások tartassanak. — Vajha nálunk is, az igaz evangéliumi keresztyénség érdekében minéllebb így lenne ez!

N. e. Kz.

Lange, D. J. P. Das Sic et Non oder die Ja — und Nein — Theologie der modernen Theologen. Eine Skize. Bielefeld. 1869. 8 r. 18 l. 3 garas.

Szerző, ki a theologia rendes tanára a bonni egyetemen s korunk legtekintélyesebb református theológusainak egyike, ki az irodalmat is valódi kitűnő művekkel gazdagította, most már tisztos vénységben, élte 70-dik éve körül van. Becsülni lehet tehát, hogy a fent címzett kis művecskeben röviden bár, de alaposan hozzászóltott a kor egyik lényeges theologiai kérdéséhez. — Tudva van, hogy az ugynevezett közvetítő theologiának, előbb a hitvallásokhoz szigorúan ragaszkodó, a közelebbi időkben pedig az ugynevezett liberális theológusok szemére hányták, hogy ugyanazon tárgyra vonatkozólag igent és nemet hord szájában, vagyis hogy jellemtelen és következtelen. Most tehát a tudós szerző azt bizonyítja be döntőleg, hogy a Ja és Nein vagy Sic et Non theologia különösen az ugynevezett modernknél vagy liberálisoknál található felbővült mértékben. Felveszi evégre a theologia legfőbb tárgyait, s mind-egyikre vonatkozólag egyenként párhuzamosan idézi Rothe, Schenkel, Bidermann, Weise és Bluntschli sat. nyilatkozatait. Ezen összeállítás nyilván kimutatja, hogy az ugynevezett szabadelvűek mily sokszor ellenkezésbe jönnek nemcsak egymással, hanem önmagukkal is. — Az intés hozzánk is szól, hogy t. i. jól megvizsgáljunk mindeneket, és azt tartsuk meg ami jó,

Th. Ib.

Wiese L. Deutsche Bildungsfragen aus der Gegenwart. Ein Vortrag. Berlin. 1871. 53 l. 8 garas.

A nagytekintélyű s európaszerte méltán köztiszteletben álló szerző ezen rövid, de érdekes és tartalomdus művét, kitűnő figyelemben részesíté a művelt közönség. — Szerző örömmel látja, hogy mily nagy a népben az ösmeretszerzési és művelődési vágy, s mily nagy számmal szét vannak terjedve a művelődési elemek is. Amde a művelődés céljára és eszközeire nézve egyáltalában nincsenek az emberek tisztában; az ösmeretek terjednek, de aggasztó felületességgel egybekötve; — legvésebb pedig az, hogy a világi tudományos műveltség harcot indított a vallás ellen. Művelődésünk megromlásának főoka a tulságos analízisben van, mely egyódalulag boncol, bírál, rombol, a kedélyt önmagával meghasonlásba hozza, sivárrá teszi; s a leglányegesebb fogalmakat zürzavarral borítja be. Hogyan áll most a jog, szabadság és lelki-ösmeret fogalma? — Ama szerencsétlen romboló analysis az, amely az iskolákat hitvallás nélküliekké akarja tenni, s így a vallást, az ő központi, irányadó helyzetéből kiszorítani. Synthesisre, a dolgok és az élet egyezményes felfogására kell tehát törekedni, mindenek felett pedig igyekezni azon, hogy az emberinek és isteninek összefüggése szilárdul fentartassék, s így az istenit és emberit összekötő keresztyén hit, mint a legmélyebb és legtisztább synthesis tolytonosan fentartassék és szilárdittassék sat.

Sechzig Thesen für und wider Reformbestrebungen der kirchlichen Gegenwart. Leipzig. 1871. 4 garas.

Szerző azon hatvan, vallás és egyházügyi tétellel, amely e kis művecskének tartalmát alkotja, nemanyira a tudománynak, mint inkább az életnek, legközelebről pedig a szászországi zsinatnak akart szolgálatot tenni, hogy t. i. felköltse az emberekben a vallásos öntudatot, a felekezeti önértetet és hűséget. A tételek egynémelyike vita alá jöhet, de a szellemet, mely az egészet áthatja, mégis egészségesnek lehet mondani. Némi ösmertetésül im egy-két tétel: 6. Az egytetemes papság a modern községi elvtől (mondhatnók ochlokráziától) anyira különbözik, mint a nappal az éjtszakától. — 15. A lelkészeknek esküvel való lekötötése a hitvalláshoz a legbiztosab eszköz mind a lelkészkar, mindaz egyházközségek despotizmusá ellen. — 16. A nevezett esküt le kell tenni mindazoknak, akik az egyházat nem rombolni, hanem építeni vannak hivatva, tehát pl. a gyűlési vagy zsinati tagoknak. — 20. Az egyház hitének és vallástételének ügye szavazatok többsége által nem dőntethetik el, mert különben az efézusi rabló zsinat nem az utolsó lett volna a maga nemében. — A szászországi zsinat, amint tudjuk csakugyan határozottan hű volt a hitvalláshoz, s így szerző óhajta e részben teljesült. — Nálunk e kis füzet tartalma, a több hasonló tartalmu művekkel együtt, most főleg csak arra legyen emlékezetünk, hogy az a külföldi protestáns egyházi irodalom, nem dobtá ám még el a felekezeti alapokat, s nem öltözött fel a nihilizmus khaméleoni bőrébe.

F. de Rougemont. La chute d'une idole Page de l'histoire contenporaine. Bale et Geneve. 1871.

Szerző, korunk legkitűnőbb helvét református íróinak egyike. Jelen művét, mely napjaink legfőbb eseményére a porosz-francia hábo-

rura vonatkozik, az alapos történetíró bizonyosan nem fogja figyelem nélkül hagyni. Szerző állítja s az említett háborúra vonatkozólag be is bizonyítja, hogy korunk küzdelmei, politikai természetűek bár, mégis mindenesetre bírnak vallási jelentőséggel is, s ez állítmányra vonatkozólag oly tényeket hoz fel, melyeket a németek is aligha ösmertek.

Egy nemsokkal ezelőtt megjelent művében, amely szinte az említett világtörténeti eseményre vonatkozik, azt állítja szerző, hogy a németek győzelme Franciaországot s a történelmet egy új Bertalanéjéttől szabdította meg. Ezen állítmány bővebb igazolásának tartható a fentcímzett mű is, amelyben a bálvány, akinek leomlásáról szó vagyon, nem más mint Napoleon.

A két első fejezet, mely a pápa csalhatatlanságáról, az ultramontan párról s ennek terveiről és reményeiről szól, azt adja elő, hogy a jézsuiták már régóta eltökéltették a csalhatatlanság proklamáltatását, hogy ennek folytán aztán a politikai állapotokat s az egyház és állam egymáshoz viszonyát, bölcs tetszésök szerint szabályozhassák. És mindezt kiválólag azért, mert a hatalomban és tekintélyben emelkedő Poroszország, valódi botránykő volt előttök. — A jézsuiták terveinek kivitelére Napoleon ajánlotta magát, akinek thrónja naponként mindinkább inkább ingadozott. A franciák és poroszok közti háborút elkerülhetlen szükségnek tartották a jézsuiták, s a római concilium összehívását már annak biztos tudatában eszközölték ki, hogy a háboru mindenesetre ki fog törni. Az idők és viszonyok nagyon kedveztek a jézsuitáknak; a hatalmas francia ultramontanpárt tehát, amely parancsait Rómából a jézsuiták generálisától szokta kapni, egyenesen felhívta Napoleont, hogy vagy támadja meg Poroszországot, vagy mondjon le a jézsuiták s ultramontanok támogatásáról. Eként szorították Napoleont a harcra, melynek a franciák által bizton remélt győzelmét a jézsuiták akarták legnagyobb mérvben kizsákmányolni, s éppen ezért már jó idején a háborút vallásos háborúvá tették, s a szegény francia népet, a protestánsok ellen rendkívül fanatizálták.

A III. és IV. szakaszokban tényeket hoz fel szerző annak bebizonyítására, hogy Augusztustól Novemberig a francia protestánsok ellen egy általános üldözés volt munkába veendő, sőt hogy formaszzerű Bertalanéj volt készülöben. Mindezeket egyedül a németek győzelme gátolta meg, amely magával hozta Napoleon bukását, mely viszont a pápa bukását eredményezte,

Amit szerző a pápaság és a katolicizmus, különösen a német katolicizmus jövőjéről mond, az több tekintetben kétség alá jöhet. Ha megengedjük is, hogy a pápa világi hatalmával együtt majd lassanként el fog fogyatkozni az ő szellemi befolyása is valaha: de azon szép reményt már nehezen oszthatjuk, hogy „a német római katolikusok Róma jármát lerázni, a világiaknak a kelyhet ismét visszaadni, a papi nőtlenséget eltörölni, a misét nemzeti nyelven szolgáltatni, s magokat egy nemzeti egyházzá alakítani fogják.” Szerző mindezt hiszi és reméli; mi, fájdalom nem hihetjük s nem remélhetjük, sőt azt véljük, hogy az egész ugynevezett szabadelvű katolikus mozgalom, elvégre is csak a vakhitet és az indifferentizmust fogja előmozdítani, a valódi liberalizmusnak vagy éppen az evangéliom ügyének pedig minél kevesebbet használni.

Szépnek mondható a mű utolsó fejezete, melyben Wilmos császár a XIX-dik század Gusztáv-Adolfjának neveztetik. Ebben is sok igazság lehet.

Általában ajánljuk a művet különösen azoknak, akik a világtörténeti eseményeket egyedül a délnémetországi és francia, vagy francia-osztrák politika és civilizáció szemüvegén szokták nézni. Különösen nekünk szegény magyar proesztánsoknak pedig, egyházunk és iskolánk állami jogaira vonatkozólag, rendkívül vigyáznunk kell az idők áramlataira és jeleire.

Ladányi G. A magyar királyság alkotmánytörténete a szathmári békekötésig. III. füzet. 1871. Debrecen. — E füzet bevégzi az általunk is dicsérettel emlegetett s most is ajánlott művet. A három füzet két kötetet alkot s ára az egésznek 6 frt. — Mi is kifejezzük azon óhaj-tást, vajha lehozatnék a mű egészen a legujabb időkig.

Schwicker képezdei igazgató és tanár. Általános földrajz, különös tekintettel az osztrák-magyar monárkiára. A népiskolák s a polgári és középtanodák alsó osztályai számára. Pest. Aigner. 1872. 8 r. 184 l. Ára 80 kr. — Sajnálni lehet, hogy hibák vannak benne a tiszta magyarság ellen.

Fábián Mihály. Kis természetrajz versekben. Pest. 1871., kis 8 r. 96 lap. Csupán szerzőnél rendelhető meg, s ezen öszön még Öszödön, azontul Harkányban a felső-bányai ref. egyházmegyében, fizve 30-, kötve 36 krért.

Szántay Aladár. Debrecen környékén, Biharmegyében s a Hajdukerületen kő és bronzkorszaki maradványokról. Debrecen. Csáthy K. 1871. 16 r. 16 lap. Ára 20 kr. — Öszintén üdvözljük az ifju ügyvéd urat a régészet terén. Szívünkől óhajtjuk, hogy ezentul se hagyja el a nemes ügyet. Lelkésztársainknak pedig, s különösen a Debrecen vidéken lakóknak buzgón ajánljuk mind a címzett kis művet, mind Hampel-nek szeptemberi füzetünkben megnevezett s már terjedelmesebb és ábrákkal is ellátott szinte érdekes és tanulságos művét. — Általában, és pedig nem csekély szolgálatot tennének a lelkesztársak a hazai közművelődés és tudományosság ügyének, ha lakhelyökön s annak vidékén a régi emlékek ügyét rendszeresen figyelemmel kísérnék, s legalább a leleteket a végpusztulástól megmentenék.

Psenyecki Nagy Sándortól a franciayelv levélszerénti önkztatásának I. rész. III. levél. 4-dik és 5-dik leckéje is megjelent. Pest. Aigner bizománya. Egy levél ára 30 kr. Ismételve ajánljuk az illetőknek.

F E L H Í V Á S

a magyarországi horvátok reformátziójának történetét illetőleg.

Dr. Else, előbb merani, majd velencei protestáns lelkész ur, a protestántizmus és a tudomány egyik érdemes munkása, egyháztörténelmi tények és kérdések körül buvárkodván: a következő tartalmu közleményt, illetőleg kérdést intézi hozzánk:

„Robelsdorfi báró Weissbriach János, császári tanácsos, 1568. táján főhadi tiszt s az eisenstadti és forchtensteini uradalmak birtokosa; — továbbá

Wartenburgi és Ottenschlagi Báró Polheim Miksa, már 1568 előtt, nem csekély számú oly horvátokat fogadtak be birtokaikba, akik a törökök elől menekültek el hazájokból.

Az említett két főúr, az 1568-dik év elején, említett horvát alattvalói javára két oly evangélikus predikátort hívott, aki mindegyik beszélt a horvát nyelven

E két prédikátor Dalmata Antal és istriáni Consul István volt, akik 1560—65-ig, Urachban Würtembergben Báró Ungnad János felhívása és megbízása folytán, az Új-testamentomot, a kátét, az ágostai hitvallást és más protestáns theológiai műveket horvát nyelvre fordítottak és kinyomattak.

Ungnad halála után mindkét horvát reformátor Regensburgba ment, s itt adták ki még 1568 eleje táján Brenz Postilláinak horvát fordítását. Ezen mű az említett Weissbriach és Polheim báróknak van ajánlva, s ennek ajánló szövegéből vettük épen a fentebbi adatokat is.

Most már nagyon óhajtott volna tudni, hogy

ösmeretes-e még valami, Dalmata Antalnak és Consul Istvánnak Eisenstadtban s annak vidékén végzett reformátori működéséből; meddig éltek ott, vajjon Consul nem ott halt-e meg?

vajjon az ő horvát, azaz dalmát-illir műveikből, glagolit, cyrill vagy latin betűkkel, Eisenstadtban és vidékén vagy Pesten találhatók-e még példányok és melyek azok?”

Ezen felhíváshoz csak azt jegyzem meg, hogy mind Eisenstadt (Kiss Márton) mind Forchtenstein (Frakno) Sopron megyében fekszik; tehát hazai ügyről vagyon szó. Dalmata és Consul külföldi működése, a külföldi egyháztörténelmi művekből eléggé ösmeretes; de itt most csupán a mi hazánkban véghezvitt reformátori működéseiket kellene felderíteni. Pedig az minden kétségen túl van, hogy a sopronmegyei horvátok reformáltattak; mert hiszen még 1576-ban is volt Sopronban horvát-magyar protestáns predikátor, s több mint valószínű, hogy Pázmán és a jézsuiták nagy híve Eszterházi Miklós irtotta ki a sopronmegyei horvátok közül a protestántizmust, midőn 1622-ben a kismártoni 1626-ban pedig a fraknoi uradalommal jutalmaztatott.

Szíves tisztelettel kérem tehát az illetőket, hogy a fent kijelölt kérdésekre vonatkozólag netalán létező adataikat, a forrás részletes megnevezése mellett, velem közleni méltóztatassanak. **Szerkesztő.**